

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ВСП «РІВНЕНСЬКИЙ ТЕХНІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ»

КАЛЬКО АНДРІЙ ДМИТРОВИЧ
МЕЛЬНІЙЧУК МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ
АХМЕДОВ БОГДАН МИХАЙЛОВИЧ
ЯЦКОВ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ
МЕЛЬНІЙЧУК МАКСИМ МИХАЙЛОВИЧ

**ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.
ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Луцьк-Рівне - 2022

УДК 911:627.533.2(477.82)

*Рекомендовано до друку**Вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 13 від 28 грудня 2021 р.)**Педагогічною радою ВСП «Рівненський технічний фаховий коледж
Національного університету водного господарства та
природокористування» (протокол № 6 від 23 грудня 2021 р.)**Рецензенти:**Заячук М. Д. - доктор географічних наук, доцент, декан географічного
факультету Чернівецького національного університету імені
Юрія Федьковича,**Кузишин А. В. – доктор географічних наук, доцент, декан географічного
факультету Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,**Гопчак І. В. – доктор технічних наук, доцент, доцент кафедри геології та
гідрології Національного університету водного господарства
та природокористування, заступник директора
департаменту-начальник відділу забезпечення водними
ресурсами департаменту управління водними ресурсами
Державного агентства водних ресурсів України***Калько А. Д., Мельнійчук М. М., Ахмедов Б. М., Яцков М. В.,
Мельнійчук М. М.****Земельно-ресурсний потенціал Волинської області. Еколого-
географічні аспекти. Монографія. Рівне : ВСП «Рівненський технічний
фаховий коледж НУВГП», 2022. 167 с**

У монографії висвітлені теоретико-методичні та практичні аспекти еколого-географічної оцінки земельно-ресурсного потенціалу Волинської області в умовах адміністративно-територіальної реформи, проаналізовано сутність поняття, сучасні підходи та окреслені перспективи його оптимізації.

Розраховані коефіцієнти сільськогосподарської освоєності і розораності території та угідь, складені відповідні картосхеми динаміки їх перебігу, досліджені масштаби антропогенного впливу на земельно-ресурсний потенціал і спричинені зміни у структурі земельного фонду за адміністративними одиницями.

Застосування науково-практичних результатів дослідження сприятиме раціональному використанню земельних ресурсів та дозволить державним і місцевим органам влади формувати регіональні програми із землекористування на основі сталого соціально-економічного розвитку. Теоретичні і методичні положення монографії можуть, також, бути використаними для аналогічних досліджень в інших регіонах України.

Книга рекомендована співробітникам науково-дослідних і проектних організацій, викладачам, аспірантам і студентам географічних, екологічних, землевпорядних та економічних спеціальностей різних ступенів освіти, широкому колу читачів.

© Калько А. Д., Мельнійчук М. М., Ахмедов Б. М., Яцков М. В.

АНОТАЦІЯ

Бурхливі процеси суспільного життя минулого сторіччя зумовили суттєве перетворення природних ландшафтів Полісся, яке не припиняється й до сьогодні. Зокрема, значні за масштабами антропогенні впливи на такий компонент природного середовища як земля, призвели до інтенсифікації використання цього та інших природних ресурсів Волинської області, що зумовило зниження екологічної стійкості екосистем на значних площах. Сьогодні стало зрозумілим, що через варварське поводження екосистеми потребують ренатуралізації. Без організації, раціонального використання та охорони земельних, водних та інших ресурсів неможливим є їх відтворення, що вимагає оптимізації і підвищення ефективності використання у складі земельно-ресурсного потенціалу (ЗРП).

Монографія присвячена географічній оцінці земельно-ресурсного потенціалу Волинської області та розробці заходів з його оптимізації. Для цього було вирішено головні завдання: досліджено сутність поняття та розроблено методику аналізу формування земельно-ресурсного потенціалу Волинської області; розраховані коефіцієнти сільськогосподарської освоєності та розораності території, угідь, складені відповідні картосхеми динаміки їх перебігу, тим самим оцінений антропогенний вплив на земельно-ресурсний потенціал краю в умовах адміністративно-територіальної реформи; визначено ступінь інтенсивності цільового використання земельно-ресурсного потенціалу Волинської області та окреслено заходи з його оптимізації.

Важливі питання, пов'язані з земельно-ресурсним потенціалом на мезорівні, не є достатньо вивченими науковими колами, і на сучасному етапі набувають щораз більшого значення. Крім того, виникла потреба всебічного вивчення земельних та інших природних ресурсів на фоні загальних фізико-географічних особливостей регіону для виявлення і глибшого розуміння екологічних проблем, пов'язаних із природокористуванням. Тому

географічні аспекти формування перспектив земельно-ресурсного потенціалу області є досить актуальними і дозволять раціонально підійти до його використання у майбутньому.

У першому розділі монографії «Теоретико-методичне підґрунтя географічного вивчення земельно-ресурсного потенціалу регіону» проаналізовано поняттєво-термінологічну базу наукового дослідження, визначено основні принципи використання ЗРП на мезорівні та окреслено методику і показники його оцінки. Багатозначність поняття «земельно-ресурсний потенціал» розкрито різними дефініціями. На нашу думку, земельно-ресурсний потенціал являє собою сукупність земельних ресурсів різного категоріального призначення, що застосовуються, тобто є актуальною категорією або можуть бути використані потенційно, з метою забезпечення доходу та формування ефективності землекористування в конкретних умовах господарювання на територіях різного регіонального рівня. Розраховані показники сільськогосподарських земель, коефіцієнти розораності території та угідь. Розроблено алгоритм географічного вивчення земельно-ресурсного потенціалу на прикладі адміністративної одиниці.

У другому розділі «Передумови формування земельно-ресурсного потенціалу Волинської області» розглядаються еколого-географічні чинники формування природно-регіональних відмін території області та визначається земельно-господарська конкурентоспроможність регіону.

Використання земель Волинської області значною мірою зумовлене ґрунтово-кліматичними умовами, які є сприятливими для ведення сільського господарства. Найменш аграрно-освоєною є північ Волині, де частка орних земель у структурі не перевищує 20%. Область належить до регіонів із відносно збереженими природно-територіальними комплексами, однак дещо зросла площа лісів і лісовкритої території, на 0,12% зменшилася площа відкритих земель без рослинного покриву. Різноманітність ґрунтів Волинської області за їх характеристиками відображено в 15 ґрунтово-меліоративних групах. З часом земельні ресурси як частина земельного

фонду Волинської області зазнають змін - як зростання так і зменшення залежно від категорії, проте загальна площа земель залишається незмінною.

У третьому розділі «Трансформації земельно-ресурсного потенціалу Волинської області» розглядається стан та проводиться оцінка динаміки і екологічної збалансованості ЗРП області за адміністративно-територіальної реформи.

Середній показник гумусу в ґрунтах Волинської області складає 1,56%. Хоча у структурі сільгоспземель краю головну роль відіграють орні землі, тобто рілля, 88,56% їх площі складають ділянки з низьким і дуже низьким вмістом гумусу, що свідчить про нераціональне використання. Одним із головних чинників порушення структури земельних ресурсів є надмірна розораність території завдяки схиловим та малопродуктивним землям, збільшення частки деградованих земель, що призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення у структурі угідь, лісів, водойм, стійкості агроландшафтів і зумовило їх значну техногенну ураженість.

Земельний фонд Волинської області становить 2014,4 тис. га. З 1995 р. в динаміці площа земель сільськогосподарського призначення у Волинській області з 1101,1 тис. га скоротилася на 37,5 тис. га. Площа відкритих заболочених земель скоротилася на 3,1 тис. га. Землі під водою зросли на 2,5 тис. га. Стан земельних ресурсів Волинської області характеризуємо як дещо напружений.

У динаміці структури земельного фонду регіону, власне, рілля складає 33% (673,2 тис. га), сіножаті 8% (161,8 тис. га), пасовища 10% (201,7 тис. га) і багаторічні насадження 0,6% (11,7 тис. га) відповідно.

Середнє значення коефіцієнта сільськогосподарської освоєності для території Волинської області складає 56,6%. Найвищим цей показник є для території Луцького району. Для усієї території Волині коефіцієнт розораності земель становить 38,13%. Найвищий відсоток розораності земель характерний для південних лісостепових районів і складає для Володимир-Волинського - 54,1%, Луцького - 47,7, Ковельського - 27,02, що є

несприятливими показниками. На основі аналізу коефіцієнту розораності територію Волинської області оцінюємо як умовно сприятливу.

Показник розораності сільськогосподарських угідь за районами Волинської області: Володимир-Волинський - 76,7%, Луцький - 71,3%, Ковельський - 55,3%, Камінь-Каширський - 52,1%. Середній показник розораності сільськогосподарських угідь для усієї області складає 64,72%. Високий рівень розораності сільськогосподарських угідь є одним з основних чинників посилення інтенсивності ерозійних процесів, що, своєю чергою, може призводити до інтенсивної деградації ґрунтів.

Найбільші площі лісозахисних смуг характерні для Камінь-Каширського - 50,16%, а найменші – для Володимир-Волинського - 19,17% районів. Природоохоронні функції на території області виконують землі сталого використання, частка яких для більшості районів складає менше 5%, що свідчить про їх низьку екологічну збалансованість.

Загалом, аналіз територіальних відмін співвідношення природних і господарських угідь дозволив виявити, що в межах Волинської області переважна більшість районів до початку адміністративно-територіальної реформи характеризувалася задовільним розподілом структури земельних угідь (особливо в поліській частині краю). Наразі утворено чотири адміністративні райони, які поєднали в собі території з відмінними природно-ресурсними, а, відтак, і земельно-господарськими, умовами, що не дозволяє говорити про будь-який більш-менш оптимальний розподіл структури земельних угідь. Проведена реформа зовсім не врахувала науково обґрунтованих рекомендацій учених-географів і матиме наслідком розбалансовані економічні показники і руйнівним чином позначиться на стані довкілля та перспективах оптимізації земельно-ресурсного потенціалу.

У четвертому розділі «Ефективність підвищення земельно-ресурсного потенціалу Волинської області» оцінено проблеми використання земельних ресурсів краю, окреслено засоби збереження та перспективи оптимізації розвитку ЗРП території.

З метою оптимізації розвитку земельно-ресурсного потенціалу Волинської області варто передбачити систему захисних лісонасаджень, протиерозійних гідротехнічних споруд, консервацію (залуження, заліснення) деградованих і малопродуктивних земель. При землеустрої потрібно врахувати низку умов ведення землекористування через спеціалізацію, технічну оснащеність, наявність трудових ресурсів та їх розміщення на території, зональні особливості на засадах охорони земель і заходів з просторової організації території в умовах територіальної реформи.

Наукова цінність результатів полягає в тому, що вперше розроблені тематичні картосхеми районування та відображені територіальні відмінності кількісних та якісних показників земельних ресурсів області; розроблена оцінка ступеня інтенсивності цільового використання земельно-ресурсного потенціалу території в умовах адміністративно-територіальної реформи; визначено екологічно допустимий рівень зміни та окреслено заходи з оптимізації розвитку земельно-ресурсного потенціалу Волинської області.

Застосування науково-практичних результатів сприятиме раціональному використанню земельних ресурсів Волинської області та дозволить державним і місцевим органам влади при проектуванні схем землекористування громад сформувати концепції розвитку регіональних програм на основі сталого соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: земельні ресурси, земельно-ресурсний потенціал, земельний фонд, екологічна збалансованість, розораність території, трансформація, структура сільськогосподарських угідь, сільськогосподарська освоєність території, Волинська область.

ABSTRACT

The turbulent processes of social life of the last century led to a significant transformation of the natural landscapes of Polissya, which continues to this day. In particular, significant, on a scale, anthropogenic impacts on such a component of the natural environment as land, led to the intensification of the use of this and other natural resources of Volyn region, which led to a decrease in ecological sustainability of ecosystems over large areas. Today it has become clear that ecosystems need to be renaturalized due to barbaric behavior. Without the organization, rational use and protection of land, water and other resources, it is impossible to reproduce them, which requires optimization and increase the efficiency of use in the land resource potential.

The monograph is devoted to the geographical assessment of the land resource potential of the Volyn region and the development of measures for its optimization. For this purpose the main tasks were solved: the essence of the concept, the basic principles of use are investigated and the technique of the analysis of formation of land resource potential of the Volyn region is developed; the coefficients of agricultural development and plowing of the territory, lands are calculated, the corresponding maps of the dynamics of their course are made, thus the anthropogenic impact on the land resource potential of the region in the conditions of administrative-territorial reform is estimated; the degree of intensity of target use of land resource potential of Volyn region is determined and measures for its optimization are outlined.

Important issues related to land resource potential at the meso level are not sufficiently studied by scientific circles, and are becoming increasingly important at the present stage. In addition, there is a need for a comprehensive study of land and other natural resources against the background of the general physical and geographical features of the region to identify and better understand the environmental problems associated with nature management. Therefore, the structural and geographical aspects of the formation of prospects for land and

resource potential of the region are quite relevant and will allow a rational approach to its use in the future.

The first section of the monograph "Theoretical and methodological basis of geographical study of land and resource potential of the region" analyzes the conceptual and terminological basis of the study, identifies the basic principles of land use at the meso level and outlines the methodology and indicators of its assessment. The ambiguity of the concept of "land resource potential" is revealed by various definitions, most of which understand it as a set of opportunities for the use of natural resources in the economy: soil, plants, animals, minerals, water, climatic conditions and more. In our opinion, land resource potential is a set of land resources of different categorical purposes, which are used, ie are a relevant category or can be used potentially, in order to provide income and generate land use efficiency in specific management conditions in different regional levels. Indicators of agricultural territory, coefficients of plowing of territory and lands are calculated. An algorithm for geographical study of land resource potential on the example of an administrative unit has been developed.

The second section "Prerequisites for the formation of land resource potential of the Volyn region" considers the ecological and geographical factors of the formation of natural and regional differences in the region and determines the land competitiveness of the region.

The use of lands in the Volyn region is largely due to soil and climatic conditions that are favorable for agriculture. The least agriculturally developed is the north of Volyn, where the share of arable land in the structure does not exceed 20%. The region belongs to the regions with relatively preserved natural-territorial complexes, however, the area of forests and forest-covered territory has slightly increased and the area of open lands without vegetation has decreased by 0,12%. The diversity of soils of Volyn region according to their characteristics is reflected in 15 soil reclamation groups. Over time, land resources, as part of the land fund of Volyn region, change - both increase and decrease depending on the category, but the total land area remains unchanged.

The third section "Transformation of land and resource potential of Volyn region" considers the state and assesses the dynamics and ecological balance of land and resource potential of the region in terms of administrative and territorial reform.

The average humus in the soils of Volyn region is 1,56%. Although the main role in the structure of agricultural lands of the region is played by arable lands, ie arable lands, 88,56% of their area are areas with low and very low humus content, which indicates irrational use. One of the main factors of disturbance of land resources structure is excessive plowing of the territory due to sloping and unproductive lands, increase of degraded lands, which led to disturbance of ecologically balanced ratio in structure of lands, forests, reservoirs, stability of agrolandscapes.

The land fund of Volyn region is 2014,4 thousand hectares. Since 1995, the dynamics of the area of agricultural land in the Volyn region from 1101,1 thousand hectares. Decreased by 37,5 thousand hectares. The area of open wetlands decreased by 3,1 thousand hectares. Land under water increased by 2,5 thousand hectares. The state of land resources in the Volyn region is characterized as somewhat tense.

In the structure of the land fund of the region in dynamics, own arable land makes 33% (673,2 thousand hectares), hayfields 8% (161,8 thousand hectares), pastures 10% (201,7 thousand hectares) and perennial plantings 0,6% (11,7 thousand hectares), respectively.

The average value of the coefficient of agricultural development for the territory of Volyn region is 56,6%. The highest figure is for the territory of Lutsk district. For the whole territory of Volyn region the coefficient of plowed lands is 38,13%. The highest percentage of plowed land is typical for the southern forest-steppe regions and is for Volodymyr-Volynskyi – 54,1%, Lutsk – 47,7, Kovel'skyi – 27,02, which are unfavorable indicators. Based on the analysis of the plowing coefficient, the territory of Volyn region is assessed as conditionally favorable.

The indicator of plowing of agricultural lands by districts of Volyn region: Volodymyr-Volynskyi – 76,7%, Lutsk – 71,3%, Kovel – 55,3%, Kamin-Kashyrskyi – 52,1%. The average plowed agricultural land for the whole region is 64,72%. The high level of plowing of agricultural lands is one of the main factors in increasing the intensity of erosion processes, which, in turn, can lead to intensive soil degradation.

The largest areas of forest protection strips are typical for Kamin-Kashyrskyi – 50,16%), and the smallest - for Volodymyr-Volynskyi – 19,17% of districts. Environmental protection functions in the region are performed by sustainable land, the share of which for most districts is less than 5%, which indicates their low ecological balance.

In general, the analysis of territorial differences in the ratio of natural and economic lands revealed that within the Volyn region the vast majority of districts before the administrative-territorial reform was characterized by a satisfactory distribution of land (especially in the Polissya part of the region). Currently, four administrative districts have been formed, which have combined territories with different natural resource and, consequently, land and economic conditions, which does not allow us to talk about any more or less optimal distribution of land structure. The reform did not take into account the scientifically sound recommendations of geographers and will result in unbalanced economic indicators and have a devastating effect on the environment and prospects for optimizing land resources.

The fourth section "The effectiveness of increasing the land resource potential of the Volyn region" assesses the problems of land use of the region, outlines the means of conservation and prospects for optimizing the development of land resource potential of the territory.

In order to optimize the development of land resource potential of Volyn region, it is necessary to provide a system of protective forest plantations, anti-erosion hydraulic structures, conservation (silting, afforestation) of degraded and unproductive lands. Land management should take into account a number of

conditions of land use through specialization, technical equipment, availability of labor resources and their location on the territory, zonal features on the basis of land protection and measures for spatial organization of the territory in terms of territorial reform.

The scientific value of the obtained results lies in the fact that for the first time thematic maps of zoning are developed and territorial differences of quantitative and qualitative indicators of land resources of the region are reflected; the estimation of degree of intensity of target use of land resource potential of the territory in the conditions of administrative-territorial reform is developed; the ecologically admissible level of change is defined and measures for optimization of development of land resource potential of the Volyn region are outlined.

The application of scientific and practical results of the study will promote the rational use of land resources of Volyn region and allow state and local authorities in designing community land use schemes to form concepts for the development of regional programs based on sustainable socio-economic development.

Key words: land resources, land resource potential, land fund, ecological balance, plowed territory, transformation, structure of agricultural lands, agricultural development of the territory, Volyn region.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	19
1.1. Сутність поняття «земельно-ресурсний потенціал» та його структура	19
1.2. Принципи використання ЗРП на регіональному рівні	30
1.3. Методика і показники оцінки земельно-ресурсного потенціалу території	36
Висновки до першого розділу	49
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНО- РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	51
2.1. Аналіз природно-географічних чинників	51
2.2. Регіонально-екологічні особливості ґрунтового покриву Волинської області	58
2.3. Земельно-господарська конкурентоздатність регіону	63
Висновки до другого розділу	65
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	66
3.1. Стан земельних ресурсів Волинської області	66
3.2. Динаміка структури земельного фонду регіону	71
3.3. Оцінка перебігу зміни земельно-ресурсного потенціалу області в умовах адміністративно-територіальної реформи	77
3.4. Екологічна збалансованість ЗРП Волинської області	91
Висновки до третього розділу	113
РОЗДІЛ 4. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПІДВИЩЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-	

	14
РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	115
4.1. Проблеми використання земельних ресурсів	115
4.2. Засоби збереження земельно-ресурсного потенціалу	123
4.3. Оптимізація розвитку ЗРП території	127
Висновки до четвертого розділу	140
ВИСНОВКИ	142
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	147
ДОДАТКИ	164

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ,
СКОРОЧЕНЬ ТА ОДИНИЦЬ ВИМІРЮВАННЯ**

га	гектар
ГДК	гранично-допустима концентрація
ГІС	географічні інформаційні системи
год	година
ІА	Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського УААН
ІГіМ	Інститут гідротехніки і меліорації УААН
ЗК	Земельний кодекс
ЗРП	земельно-ресурсний потенціал
ЗФ	земельний фонд
км ²	кілометр квадратний
Л	ландшафт
м	метр
МС	еліоративна система
ПЗФ	природно-заповідний фонд
ПРП	природно-ресурсний потенціал
р.	рік
рис.	рисунок
см ³	сантиметр кубічний
т	тонна
табл.	таблиця
А ^с	показник зольності
h	глибина

ВСТУП

Земельний фонд Волинської області становить 2014,4 тис. га і характеризується доволі прийнятною структурою розподілу земельних угідь. 1048 тис. га, або 52% відсотки, займають сільськогосподарські угіддя. Проблеми конструктивно-географічного аналізу ефективного використання земельних ресурсів та землекористування присвячені праці В. Н. Авдєєнка, А. О. Бабіча, В. В. Горлачука, А. Я. Даніліна, Д. С. Добряка, С. І. Дорогунцова, І. О. Іртищевої, Я. В. Коваля, В. А. Котлова, О. С. Новоротова, М. М. Паламарчука, І. М. Песчанської, П. Т. Саблука, М. М. Федорова, В. П. Янчука та інших. Фундаментальні теоретичні положення ландшафтно-економічної оптимізації та охорони земельних ресурсів належать Ф. М. Мількову, П. Г. Шищенку, М. Д. Гродзинському. Питанням ефективності використання та охорони сільськогосподарських земель була приділена значна увага з боку таких вчених як: А. Г. Мартин, Л. Я. Новаковський, А. М. Третяк, І. П. Ковальчук, Р. В. Тихенко, М. О. Клименко. Аналізом проблем, що стосуються стану і використання земельних ресурсів Волинської області, займалися П. Й. Зінчук, М. І. Зінчук, Р. С. Трускавецький, В. О. Фесюк, А. М. Шворак, М. Й. Шевчук та інші.

На державному рівні проблеми землекористування регулюються Земельним, Водним та Кодексом України «Про надра», Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про меліорацію земель», іншими нормативно-правовими актами, а також міжнародними договорами України.

Важливі питання, пов'язані із земельно-ресурсним потенціалом на мезорівні, не є достатньо вивченими науковими колами, і на сучасному етапі набувають щораз більшого значення. Крім того, виникла потреба всебічного вивчення земельних та інших природних ресурсів на фоні загальних фізико-географічних особливостей регіону для виявлення і глибшого розуміння екологічних проблем природокористування. Тому конструктивно-географічні

аспекти формування перспектив земельно-ресурсного потенціалу Волинської області є досить актуальними і дозволять раціонально підійти до його використання у майбутньому.

Дослідження виконане згідно з планами науково-дослідних робіт географічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки, зокрема за темами «Основи раціонального природокористування та охорони природи Західного Полісся», та відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри фізичної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки, зокрема за темою «Природні ресурси Волинського Полісся: ресурси та проблеми раціонального використання» та тематикою наукової школи професора Ф. В. Зузука «Природа Західного Полісся та прилеглих територій». Дослідження безпосередньо пов'язане з Регіональною програмою Волинської обласної державної адміністрації «Стратегія економічного і соціального розвитку Волинської області на 2016–2020 роки» та реалізацією державних і цільових програм, Закону України «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості», Закону України «Про меліорацію земель».

Метою роботи є географічна оцінка земельно-ресурсного потенціалу Волинської області та розробка заходів з його оптимізації. Відповідно до мети дослідження поставлені наступні завдання:

- скласти алгоритм та визначити методику географічного дослідження земельно-ресурсного потенціалу Волинської області;
- дослідити сутність поняття, основні принципи використання та розробити методику аналізу формування ЗРП Волинської області;
- розрахувати коефіцієнти сільськогосподарської освоєності та розораності території та угідь, скласти відповідні картосхеми динаміки їх перебігу, тим самим оцінити антропогенний вплив на ЗРП краю в умовах адміністративно-територіальної реформи;
- проаналізувати масштаби змін у структурі земельного фонду регіону загалом та за адміністративними одиницями області;

– визначити ступінь інтенсивності цільового використання земельно-ресурсного потенціалу Волинської області та окреслити заходи з його оптимізації.

Об'єктом дослідження став земельно-ресурсний потенціал Волинської області, а, натомість, предметом – особливості формування, сучасний стан і перспективи оптимізації земельно-ресурсного потенціалу Волинської області.

В роботі були використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема, методи аналізу і синтезу, систематизації та узагальнення, системно-структурний, конструктивно-географічний, системно-комплексний і геоекологічний підходи, статистичний, картографічний та інші.

Методологічною основою монографії є положення фізичної та конструктивної географії, передусім концепція сталого розвитку регіону, фундаментальні принципи раціонального природокористування, державного регулювання використання земельних ресурсів та господарської діяльності в межах природно-територіальних комплексів Волинської області.

Інформаційну базу дослідження склали статистичні фондові матеріали установ землегосподарського профілю, законодавчі та нормативно-правові акти, матеріали Головного управління статистики і Державного управління екології та природних ресурсів Волинської області, дані Міністерства екології та природних ресурсів України, вітчизняна і зарубіжна монографічна література, періодичні видання, матеріали науково-практичних конференцій.

Пропозиції щодо вдосконалення використання земельних ресурсів впроваджені в практику ТзОВ «Інститут земельних відносин та охорони навколишнього середовища» (довідка № 57/1371-21 від 04.03 2021 р.), що сприятиме раціональному використанню земельних ресурсів Волинської області та дозволить державним і місцевим органам влади при проектуванні схем землекористування громад сформулювати концепції розвитку регіональних програм на основі сталого соціально-економічного розвитку.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

1.1. Сутність поняття «земельно-ресурсний потенціал» та його структура

Становлення і розвиток суспільства, прогрес у розвитку людства, підвищення життєвих стандартів працюючого населення та зростання потреби у відпочинку підкреслює значимість земельних ресурсів. Земля залишається безцінним багатством суспільства та матеріальною умовою його життєдіяльності.

З урахуванням регіональних особливостей суші земля розглядається як територія і розміщення населення і здійснення його природоохоронної, господарської та рекреаційної діяльності. Проте без організації, раціонального використання та охорони земельних ресурсів стає неможливим їх відтворення, що вимагає оптимізації і підвищення ефективності використання земельних ресурсів у складі земельно-ресурсного потенціалу. Кількість, якість і поєднання земельних ресурсів певної території і визначають її земельно-ресурсний потенціал (ЗРП).

Наукова література значну увагу приділяє і землі як природному ресурсу, і земельно-ресурсному потенціалу, і землекористуванню тощо.

У нашому дослідженні ми поєднуємо значення понять «земля», «ресурс», «потенціал». Саме тому подальші наші викладки деталізовані у контексті теоретичного обґрунтування сутності й особливостей використання земельно-ресурсного потенціалу.

Земля, за визначенням А. С. Даниленко [39, 40], є основним об'єктом господарської діяльності, життя і відпочинку людини, об'єднуючи в собі дві важливі функції – засіб виробництва у сільському господарстві та просторово-територіальний базис розташування галузей народного господарства, сільських і міських поселень.

Відповідно до статті 1 Закону України від 19.06.2003, № 962 «Про охорону земель» термін «земельні ресурси» багатогранний за своєю сутністю. «Земельні ресурси - це сукупний природний ресурс поверхні суші, просторовий базис розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві» [61].

Земельні ресурси є відтворюваним видом природних ресурсів, національним багатством держави та вагомою частиною незамінних ресурсів у господарській діяльності людства. Водночас земельні ресурси є територіально відокремлені та обмежені. Характерною ознакою земельних ресурсів є те, що верхній шар літосфери – ґрунт володіє природною родючістю, тобто забезпечує рослини необхідними для життя компонентами. Значна природна продуктивність ґрунтового покриву окреслює провідну роль земельного фонду як одного з найважливіших ресурсів господарського розвитку та найціннішої частини національного багатства України [8]. Цей вид ресурсів може відтворюватись у природних процесах і підтримуватись у постійній кількості, що визначається рівнем їх щорічного відтворення і споживання. Але іноді відновлювальні види природних ресурсів (наприклад, земельні) можуть перейти і до розряду невідновлювальних, або ж їх відновлення вимагатиме порівняно більше часу [123].

Власне, інтенсивність використання земельних ресурсів, екологічний стан земель, можливості до їх самовідновлення та регіональні особливості територій відіграють важливу роль у використанні ЗРП.

Варто зауважити, що сукупність у державі земель усіх форм власності та категорій складає земельний фонд. Відповідно до земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами (згідно Земельного Кодексу України) [56]. Згідно трактувань Енциклопедії сучасної України, Земельний фонд України - це землі в межах території України незалежно від форм власності, цільового призначення, правового режиму, господарського використання [54].

Розмір земельного фонду перебуває у групі чинників мінімуму, що є критичним у розвитку території. Тому ефективне використання землі є одним із ключових принципів раціонального використання ЗРП територій, а розмір і структура земельного фонду є одними із найважливіших факторів його подальшого збереження.

Отже, основою земельно-ресурсного потенціалу є земельні ресурси, що виступають одним із найбільш універсальних видів природних ресурсів, необхідних для розвитку галузей господарства і функціонування суспільства. Відмінністю земельних ресурсів є те, що їх не можна замінити будь-яким іншим ресурсом, і вони використовуються в місці знаходження як територіальний базис [54].

Ресурси визначають як запаси, цінність, можливості і засоби. Особливістю категорії ресурсу є їхні відновлювальні можливості.

Зауважимо, що «потенціал», в загальному розумінні, розглядається як джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути приведені в дію, використані для досягнення певної мети. Однак потенціал є чимось більшим, ніж просто заданим набором певних можливостей системи для ефективного функціонування при різних цілях [41].

В етимологічному значенні термін «потенціал» походить від латинського «potential» і означає «потужність, сила». Відповідно до визначення Великого економічного словника «потенціал як економічна категорія становить наявні можливості, ресурси, запаси, засоби, які можуть бути використані для досягнення, здійснення будь-чого» [23].

Наприкінці 70-х років XX століття вийшли друком багато наукових праць, які містили різні аспекти розуміння «потенціалу». У більшості робіт зазначається важливість визначення проблем оцінки потенціалу та вказується на існування значних розходжень у визначенні самого поняття «потенціал», його сутності, складу, та співвідношення з іншими категоріями.

Щодо розробки теорії ефективності, наприклад, за І. В. Челноковим ресурсний потенціал є не тільки існуючою системою ресурсів, але й

альтернативними ресурсами та їхніми джерелами, тобто новими видами ресурсів, які раніше не існували або не використовувалися, можливість використання яких науково обґрунтована та використання яких передбачено у стратегічній перспективі, або сукупністю трудових, природних та матеріальних витрат, які визначаються кількістю, якістю та внутрішньою структурою кожного ресурсу [150].

Виходячи із сутності «ресурси» та «потенціал», зазначимо, що поняття «природно-ресурсний потенціал» є найбільш вживаним у наукових колах, які вивчають території, є одним з найважливіших чинників розміщення продуктивних сил і включає окремі елементи природного середовища. Природно-ресурсний потенціал (ПРП) розглядається як сукупність усіх можливостей, засобів, запасів, джерел, які є і можуть бути використані для досягнення певної мети [124].

Під ПРП розуміють «сукупність природних ресурсів і природних умов, які знаходяться в певних географічних межах та забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних та інших потреб суспільства» [124]. У «Методичних рекомендаціях формування регіональних стратегій розвитку» наведений перелік та характеристика ендогенних факторів розвитку регіону, де ПРП визначається станом і прогностичними оцінками земельних, водних, лісових, мінерально-сировинних, оздоровчих і рекреаційних ресурсів та станом природного середовища [92].

Складовою природно-ресурсного потенціалу є земельно-ресурсний. Процеси формування і використання ЗРП тісно пов'язані із сутністю поняття «природно-ресурсна основа», яке включає сукупність природних ресурсів і природно-кліматичні умови окремих територій. Природні ресурси являють собою тіла і сили природи, які за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення потреб суспільства. Природно-кліматичні умови мають істотне значення для суспільства, але не беруть безпосередньої участі у виробничій і невиробничій діяльності [92].

Існує велика кількість тлумачень поняття «ресурсний потенціал», які вважають його основою виробничого і економічного потенціалів. Адже потенціал таких виробничих сил є здатністю господарства продукувати матеріальні блага на вимогу суспільства, а потенційними є вироблені матеріальні елементи і матеріальні умови виробничого процесу [92]. В основу поняття ресурсного потенціалу багато дослідників покладають загальне визначення ресурсу, що означає «запас», «джерело».

Враховуючи те, що природно-ресурсне забезпечення розвитку території на адміністративно-територіальному рівні розглядається через кількісний і якісний рівень сукупного ПРП у взаємозв'язку його елементів та з урахуванням територіальної ознаки, земельно-ресурсний потенціал займає вагоме місце у структурі природно-ресурсного потенціалу. У контексті наведених міркувань нами висвітлено сутність понять «земля», «земельні ресурси», «потенціал», «ресурсний потенціал», що є складною системою взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів як певної єдності «земельно-ресурсного потенціалу».

Поняття «земельно-ресурсного потенціалу» вчені подають дещо по-різному і характеризують певними змістовими значеннями.

Різнобічність у тлумаченні обґрунтовується високою значимістю землі та широким «спектром» її застосування. Земля є єдиним місцем проживання усіх поколінь людей, виступає головним об'єктом землекористування, основним і природним фактором будь-якої сфери бізнесу, прямим або опосередкованим учасником у виробництві усіх товарів і благ, має ключове значення у системі господарської діяльності людини і, власне, її життя.

Багатозначність поняття «земельно-ресурсний потенціал» проілюструємо різними дефініціями.

Так, Данилишин Б. М. «земельно-ресурсний потенціал» трактує як «міру потенційної можливості будь-якої природної системи (або території) задовольняти різні потреби суспільства; сукупність природних ресурсів і природних умов у певних географічних межах, які забезпечують задоволення

потреб суспільства» [41]. Є. Качан пояснює «земельно-ресурсний потенціал» як «здатність природного комплексу чи його окремих компонентів задовольняти потреби суспільства в енергії, сировині, здійсненні різноманітних видів господарської діяльності. Величина потенціалу природних ресурсів і ландшафтного потенціалу, на відміну від природно-ресурсного, оцінюється в природних (натуральних) показниках» [68]. І. М. Коротун «земельно-ресурсний потенціал» розумів як «важливий фактор розміщення продуктивних сил, який включає природні ресурси й умови (тіла та сили у природі, що за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства)» [78].

За Олійником Я. Б., «земельно-ресурсний потенціал - це сукупність природних ресурсів і природних умов, які знаходяться у певних географічних межах і забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства; поняття, що дозволяє зафіксувати фрагмент реальної природи як цілісності на відміну від окремих природних ресурсів, що складають цей фрагмент» [98]. О. І. Фурдичко під земельно-ресурсним потенціалом розуміє «сукупність можливостей використання у господарстві природних благ: ґрунту, рослин, тварин, корисних копалин, води, кліматичних умов тощо» [146, 147].

Дефініцію «земельно-ресурсний потенціал» розглядають і через сукупність ресурсів земельної території, які визначають екологічні умови життя і розселення людей, що використовуються для розміщення засобів виробництва і мають біологічну продуктивність для господарської діяльності. Саме поняття території являє регіон, обмежену частину земної поверхні у природних, державних, адміністративних або умовних межах; визначається протяжністю як специфічним видом «просторового» ресурсу, площею, географічним розташуванням, природними умовами, господарською освоєністю. Територія є об'єктом конкретної діяльності [143].

Руденко В. П. в Екологічній енциклопедії А. Толстоухова «земельно-ресурсний потенціал» пояснює як «сукупну продуктивність природних

ресурсів території (акваторії), як засоби виробництва і предметів споживання, що виражається в їхній сукупній споживній вартості; природні ресурси розглядають як опосередковані працею тіла та сили природи зі встановленою сукупною споживчою вартістю»; його величина кількісно може бути подана через вартісні показники у так званих загальнодержавних кадастрових або світових цінах та є елементом національного багатства і характеризується як сума величин основних видів природних ресурсів» [50].

Таким чином, земельно-ресурсний потенціал (за В. Руденком) – «це: 1) сукупна продуктивність усіх використаних або тих, що можуть бути використані, земельних ресурсів як засобів виробництва і предметів споживання, що виражається у їхній сукупній сукупній вартості; найважливіша складова ПРП; 2) здатність земельних ділянок продукувати певну господарську продукцію або бути просторовим базисом життєдіяльності суспільства у конкретних соціально-економічних та історичних межах способів і форм використання земель» [126].

Виходячи з наведеного, нами складено власне бачення сутності поняття «земельно-ресурсний потенціал».

На нашу думку, земельно-ресурсний потенціал являє собою сукупність земельних ресурсів різного категоріального призначення, що застосовуються, тобто є актуальною категорією або можуть бути використані потенційно з метою забезпечення доходу та формування ефективності землекористування в конкретних умовах господарювання на територіях різного регіонального рівня.

Відповідно до визначеного законодавством України [41] поділу за основним цільовим призначенням землі поділяються на дев'ять категорій: сільськогосподарського призначення; житлової та громадської забудови, природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення; оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення; землі лісового фонду; водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики та іншого призначення [41].

Усі землі, що знаходяться на території України складають єдиний земельний фонд, який, залежно від цільового призначення, поділяють на категорії за таксономічними одиницями:

- зональні типи ґрунтів;
- категорії придатності земель;
- класи земель;
- види земель (групи ґрунтів) [102].

Базисом для виділення категорій придатності земель є їх якісний стан та імовірність в подальшому для використання під сільськогосподарські угіддя. Існує сім категорій придатності земель:

- під рілля;
- переважно під сіножаті;
- пасовища, які після покращення є придатними під інші сільгоспугіддя;
- після докорінної меліорації;
- непридатні під сільськогосподарські угіддя;
- порушені землі [102].

Нами в монографії визначення трансформацій земельно-ресурсного потенціалу Волинської області для окреслення напрямів підвищення його ефективності здійснювалося за основними видами земель та угідь (табл. 1.1).

Окрім того, в роботі вивчено землі на території Волинської області, які відносять до порушених, відпрацьованих та рекультивованих; види деградованих і малопродуктивних земель, а також здійснена різнобічна характеристика ґрунтів.

Потенційна продуктивність ЗРП характеризує максимально можливу ефективність його використання для господарювання загалом, що може бути отримана вже за нинішнього етапу розвитку продуктивних сил при забезпеченні оптимальної відповідності між фактичною структурою землекористування та історично сформованою специфікою місцевих природних, соціально-економічних та інших умов. Основою земельно-ресурсного потенціалу є сільськогосподарські угіддя.

Таблиця 1.1

Основні види земель та угідь, за [51]

I	Загальна територія	
1	Сільськогосподарські угіддя	рілля, перелоги, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища
2	Ліси та інші лісовкриті площі	з них вкриті лісовою рослинністю
3	Забудовані землі	-
4	Відкриті заболочені землі	-
5	Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями
6	Інші землі	-
II	Території, що покриті поверхневими водами	

З метою системної оцінки земельно-ресурсного потенціалу регіону та підвищення ефективності його використання, на нашу думку, слід розкрити розуміння сутності поняття «ефективності». Класичне визначення терміну «ефективність - це здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, яка визначається як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат» [53]. З урахуванням традиційного підходу нами у роботі ефективність розглядається як результативність господарювання.

На сучасному етапі господарювання гостро постають організаційно-економічні проблеми, пов'язані з погіршенням стану земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, що провокуватимуть зміни і у структурі ЗРП. Погіршення стану земельних ресурсів зумовлені як недотриманням системи землеробства і технологічних процесів вирощування сільськогосподарських культур, так і значним скороченням внесення органічних і мінеральних добрив. Серед причин треба назвати призупинення робіт з осушення, зрошування землі, реконструкції діючих меліоративних систем, вапнування і гіпсування ґрунтів тощо. Це й зумовлює необхідність наукового і практичного обґрунтування напрямів підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу.

Формування ефективного ЗРП території може бути забезпечене тоді, коли в господарській практиці здійснюється розширене відтворення і оновлення усіх складових його елементів. Використання земельно-ресурсного потенціалу є ефективним і включає охорону природних ресурсів при застосуванні практики використання прогресивних, високопродуктивних та екологічних технологічних процесів.

Варто зазначити, що в Україні надалі продовжується земельна реформа, яка висвітлює значну кількість проблем, пов'язаних із використанням ЗРП територій. Скажімо, на сучасному етапі господарювання однією із найбільш важливих проблем аграрного сектора господарства в державі є формування ефективного земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, оскільки переважна більшість українських земельних установ орендує сільськогосподарські угіддя з продуктивністю, що виділяє остаточні підсумки виробничого та економічного господарювання.

Різноманітні аспекти вивчення земельних ресурсів за сучасного їх використання і збереження, оцінки їх стану і використання на прикладі адміністративних областей України, висвітлюють у своїх працях географи, землевпорядники, екологи, економісти.

В умовах командно-адміністративної системи господарювання дослідженням формування земельного фонду займалися такі вчені, як Г. Аксеньюк, В. Белезін, А. Венедиктов, М. Гурвич, І. Євтіхєв, Н. Казанцев, М. Краснов, М. Сторожев, В. Шелестов та ін. Проблематику правового регулювання земельного фонду країни досліджували Н. Кобецька, П. Кулинич, Н. Малишева, А. Мірошніченко, В. Носік, В. Олещенко, В. Семчик, Ю. Шемшученко. Значного внеску у дослідження теоретико-прикладних аспектів формування, використання та оцінки ЗРП надали такі вчені, як В. Андрійчук [3], Д. Добряк [46], Л. Новаковський [95], Б. Пасхавер [103], В. Трегобчук [143] та ін.

Фундаментальні теоретичні положення ландшафтно-економічної оптимізації та охорони земельних ресурсів належать Ф. Мількову, П. Шищенку, М. Гродзинському. Питання ефективності використання земельних ресурсів і охорони сільськогосподарських земель стали предметом дослідження таких учених, як: С. Дорогунцов, Б. Данилишин, М. Дроздяк, М. Зубець, І. Ковальчук, В. Кривов, О. Лозовий, В. Медведєв, О. Собко, А. Сохнич, П. Сухий, А. Тихонов, А. Третяк та ін.

Проблемами земельних відносин і регіонального землекористування займалися такі вітчизняні вчені, як Н. Барановська, М. Волощук, В. Горлачук, М. Ступень та ін. ЗРП областей України досліджували Л. Грановська, В. Мошинський, М. Шевчук, Б. Козловський та ін. Ф. Зузук та І. Залеський розкривають особливості ПРП Волині, О. Крохтяк висвітлює стан використання земель сільгосппризначення Львівщини, Н. Добровольська характеризує стан, проблеми та перспективи використання земель Харківської області, М. Питуляк - Тернопільської, Т. Морська - Закарпатської, Р. Бойченко - Сумської, а О. Петришина розкриває структуру землекористування в Чернігівській області. Проблеми формування ефективного ЗРП підприємств у своїх працях порушують О. Єрмаков та О. Шевелюк, а Н. Лесько характеризує сутність земельного фонду України.

Результати досліджень земельних ресурсів, земельного фонду та, частково, ЗРП Волинської області висвітлюють Р. Трускавецький, Р. Панас, Т. Павловська, С. Полянський, А. Потапова, А. Шворак, М. Шевчук та ін. До прикладу, І. Ковальчук, Б. Жданюк та Ю. Андрейчук здійснили геоінформаційно-картографічне моделювання структури земельного фонду Волині, а О. Стрішинець, Л. Ільїн та К. Павлов розкривають засади ефективного землекористування регіону.

Вченими опубліковані ряд теоретичних, методологічних та практичних розробок щодо проблематики вивчення земельних ресурсів та земельно-ресурсного потенціалу. Проте при інтенсивному використанні земельно-ресурсного потенціалу територій це питання потребує постійного

моніторингу. Науково залишаються недостатньо дослідженими аспекти ефективного використання ЗРП різного регіонального рівня із врахуванням оптимального поєднання його складових у системі раціонального землекористування.

1.2. Принципи використання ЗРП на регіональному рівні

Земельно-ресурсний потенціал будь-якої території характеризується зручним геополітичним розташуванням, сприятливими природними (передусім, кліматичними) умовами, родючими і значними за кількістю ґрунтами, а ефективність його використання та залучення до господарської діяльності залежить від державних організаційно-економічних заходів.

З позицій системного підходу ЗРП – «це складне природно-соціальне утворення, яке характеризується як ознаками просторового та інтегрального природного ресурсу (протяжністю, рельєфом, надрами, водами, ґрунтовим покривом, рослинністю), так є і об'єктом господарської діяльності, базою для розміщення продуктивних сил суспільства і розселення людей, засобом виробництва та визначає екологічні умови сталості середовища життя людей» [41].

Варто розглянути властивості, чинники та принципи використання земельно-ресурсного потенціалу територій на регіональному рівні, що застосовані нами при дослідженні ЗРП Волинської області (рис. 1.1).

Під властивостями розуміємо ті характерні особливості, які відрізняють сукупність цього виду ресурсу від інших. Властивостями ЗРП є: ієрархічність, стійкість у часі і просторі, структурність, територіальна обмеженість, системність. Виходячи із аналізу літературних джерел, розташування і розвиток земельно-ресурсного потенціалу на мезорівні адміністративної області розглядаємо як існуючу систему територіального зосередження, використання, відтворення та поліпшення існуючих земельних ресурсів, яке володітиме спільним управлінням та визначеними відносинами

з суспільством та навколишнім середовищем, із застосуванням специфіки природних, суспільних і економічних умов та чинників.

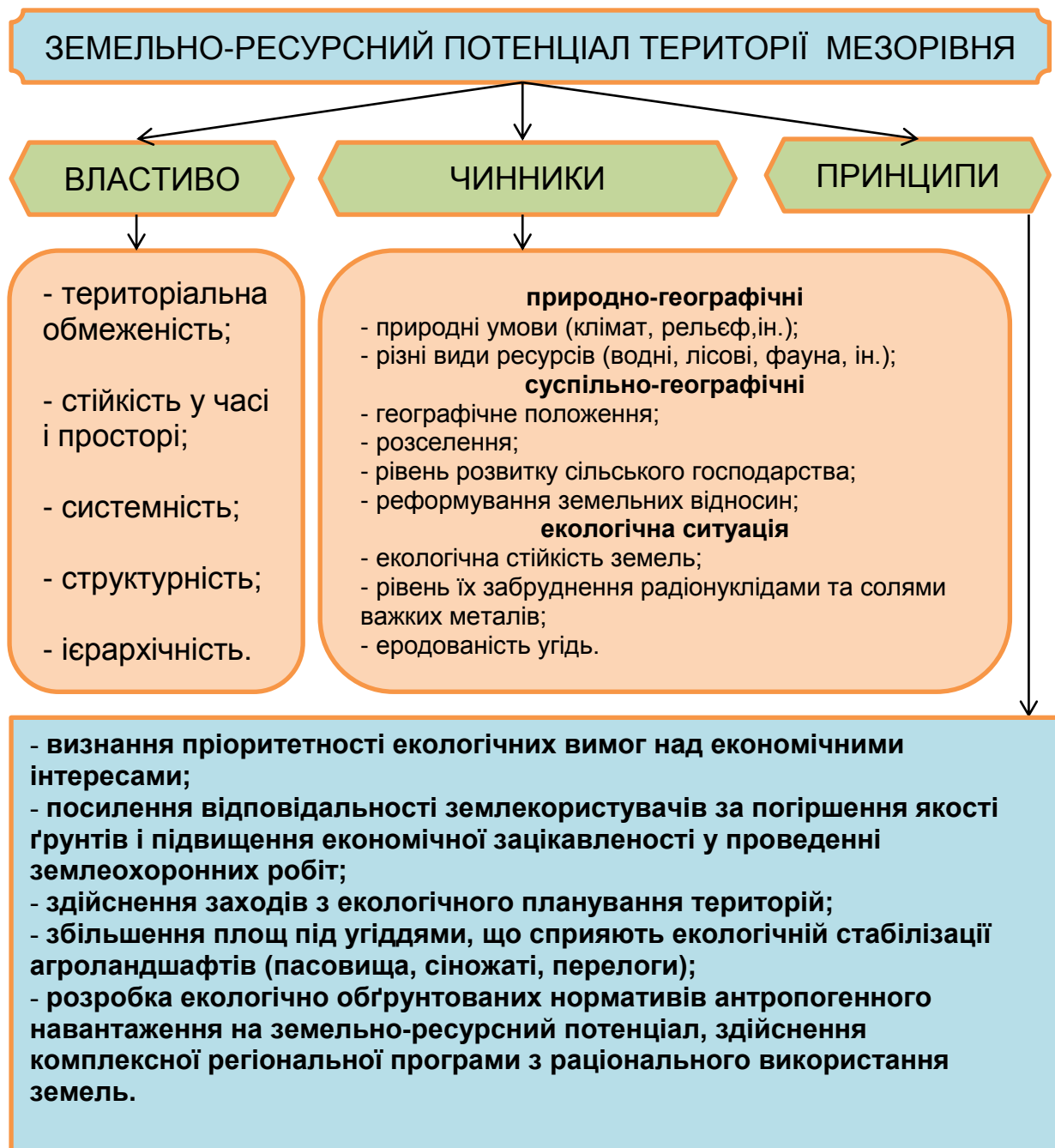

Рис. 1.1. Земельно-ресурсний потенціал регіонального рівня

Потреби є головним рушієм розвитку людства. Потреба у використанні потенціалу різноманіття земель стає причиною всілякого процесу, який окреслює сукупність його особливостей чи одну з особливостей. Тобто те, що здійснює вплив, це і є сукупність чинників, які впливають на процеси

використання ЗРП на рівні адміністративно-територіальної одиниці (області, району чи територіальної громади). З позицій географічного підходу чинники можна поділити на три основні групи: природно-географічні, екологічні, суспільно-географічні, передусім ті, що визначають конкурентоздатність регіону.

Природно-географічні чинники сформовані з природних умов (клімат, рельєф, тощо) та різноманітних видів ресурсів (водні, лісові, фауністичні). При здійсненні земельної реформи остаточний вплив на формування ЗРП області має група суспільно-географічних чинників, основними з яких є для цієї групи: соціально-демографічні чинники, суспільно-географічне положення території, рівень розвитку сільськогосподарського виробництва, розселення населення, реформування земельних відносин. Вагомими є: екологічна стійкість та рівень забруднення земель радіонуклідами і солями важких металів, еродованість угідь [1].

При характеристиці сукупності земель, вважаємо, що важливо назвати принципи, тобто суттєві характеристики правильного функціонування ЗРП як системи, без яких вона не виконувала б свого призначення.

Земельно-ресурсний потенціал та механізм регулювання раціонального його використання може базуватися на таких основних принципах:

- ствердження пріоритетності екологічних вимог над економічними інтересами або оптимальне їх поєднання;
- значне підсилення відповідальності землевласників за погіршення якості ґрунтів та зростання економічної вигоди при проведенні відтворювальних і землеохоронних робіт;
- проведення заходів з екологічного планування територій, наприклад, з консервації малопродуктивних, деградованих та техногенно-порушених угідь;
- зростання площ під угіддями для екологічної стабілізації агроландшафтів (пасовища, сіножаті, перелоги);

- виготовлення екологічно доцільних нормативних документів для запобігання антропогенному навантаженню на ЗРП, визначення комплексної регіональної програми з його раціонального використання, відтворення та охорони [1].

Головними принципами організації раціонального використання земельних ресурсів (за Земельним кодексом України) є: «принцип рівноправності усіх форм власності на землю; платність землекористування; цільове використання земель; раціональне, екологічнобезпечне використання та охорона земель» [63].

Ефективне використання природного потенціалу загалом неможливе без урахування принципів раціонального природокористування, а саме:

- принцип «нульового рівня» споживання природних ресурсів;
- принцип відповідності антропогенного навантаження ПРП регіону;
- принцип просторової цілісності природних систем при їх господарському використанні;
- принцип збереження природо-обумовленого кругообігу речовин у процесі антропогенної діяльності;
- принцип погодження виробничого і природного ритмів [60].

Таким чином, характеристика властивостей, чинників та дотримання принципів використання земельно-ресурсного потенціалу допоможуть розкрити земельний природно-ресурсний потенціал адміністративної області.

Опрацювання літературних джерел і власні міркування допомогли в оцінці ЗРП Волинської області за видами земель та сприяли виявленню напрямів створення ефективної системи управління земельно-ресурсним потенціалом як складного природно-соціального утворення.

На нашу думку, в контексті раціоналізації використання земельно-ресурсного потенціалу територій доречним є аналіз законодавчих аспектів вивчення земельних ресурсів країни.

Збереження, відновлення і ефективність реалізації природоохоронних заходів ЗРП ґрунтується на фундаментальних підвалинах, які здійснюються

відповідно до Конституції України [75], Земельного Кодексу України [63], Законів України «Про охорону земель» [61], «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших нормативно-правових актів [119].

Сукупність земель усіх форм власності - це Земельний фонд України. Попередником земельного фонду України був Єдиний державний земельний фонд Радянського Союзу, що базувався на виключній державній власності на землю. Із закінченням радянської епохи виключним власником усіх земель у межах території України стала українська держава, де така ситуація виключної державної власності на землю проіснувала до 30 січня 1992 року. [154]. Із прийняттям Закону України «Про форми власності на землю» та Земельного кодексу України монополію держави на земельну власність було відмінено, а поряд з нею в Україні було введено колективну і приватну власність на землю. Отже, категорія «Єдиний державний земельний фонд» утратила свій первісний правовий зміст [154].

Відповідно до Земельного кодексу України «до земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами» [64]. Згідно із ст. 1 Закону України «Про охорону земель» від 19.01.2003 р. «земля – це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею» [61]. У доктрині земельного законодавства наведені й інші визначення терміну «земля»: де поряд із поняттям «земля» застосовується також поняття «земельна ділянка» як «частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування і з визначеними щодо неї правами» [64]. Загалом в сукупності земельного права і законодавства господарює єднання того, що існуючі поняття «земельна ділянка» та «земля» співставляються як частина та ціле. Земельна ділянка, володіючи усіма родовими ознаками землі, має іще і додаткову власну видову ознаку – визначені межі.

Згідно зі статтею 13 Конституції України [75], де сказано, що «земля в межах території України є об'єктом права власності українського народу». А

стаття 14 цього ж правового акта говорить: «земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави, право власності на землю гарантується державою, набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону» [75,116]. Одним з головних принципів, на чому ґрунтується законодавче регулювання земельних відносин в Україні, є поділ усіх земель на категорії залежно від їх цільового призначення. Зарахування земельної ділянки до визначеної категорії земель має певне правове значення, адже кожній категорії земель встановлюється певний правовий режим, під яким розуміють встановлений правовими і законодавчими нормами порядок та умови застосування за цільовим призначенням земель усіх категорій, забезпечення та охорону прав власників землі і землекористувачів, ведення державного регулювання земельними ресурсами, контроль за раціональним використанням землі і дотриманням земельного законодавства, ведення державного земельного кадастру, здійснення землеустрою, моніторингу землі, стягування плати за землю і застосування юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства [116].

Розподіл усіх земель, визначених чинним Земельним Кодексом, успадкований іще з радянської доби і має лише деякі зміни [116]. Сучасна наука постійно порушує питання про недосконалість такого поділу та його невідповідність вимогам сьогодення. Найпроблемнішим сектором поділу земель на визначено-обмежене число категорій є те, що він охоплює не всі землі, і ще деякі земельні ділянки дійсно можуть належати до декількох категорій [116].

На думку П. Кулинича, «поділ земель України на категорії здійснений на основі природних (екологічних) ознак та соціально-економічних і виробничих характеристик використання земель» [128].

Тому зрозуміло, що головним критерієм віднесення земельної ділянки до тієї чи іншої категорії земель повинно стати її цільове призначення за фактичним станом земельної ділянки. Нами повністю підтримується думка

науковців про те, що необхідно переглянути існуючий в Україні поділ земель на категорії. Зокрема, ввести нову категорію земель України – землі, які потребують відновлення. Крім того, належить визначити, що одна земельна ділянка може належати одночасно до кількох категорій. Таким чином, ми зможемо віднести, наприклад, деградовані земельні ділянки різних категорій тимчасово до категорії земель, що потребують відновлення з метою запровадження пріоритетного особливого правового режиму з їх охорони та використання [68].

Ми у дослідженні розглядаємо земельний фонд як сукупність земель усіх форм власності і категорій в межах території Волинської області, що включені або підлягають включенню до Державного земельного кадастру з метою вивчення трансформацій земельно-ресурсного потенціалу області та виокремлення напрямів підвищення його ефективності.

1.3. Методика і показники оцінки земельно-ресурсного потенціалу території

Земельно-ресурсний потенціал адміністративної області є складною та ємною одиницею, дослідження якого вимагає застосування сукупності різноманітних підходів і методів. За визначеннями, прийнятими у сучасній науці, підхід відображає філософсько-методологічну позицію дослідника, а метод - систему способів і прийомів досягнення конкретної мети.

Нами у роботі застосовані методи аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, системно-структурний та конструктивно-географічний підходи, статистичний, картографічний та інші.

Вважаємо, що вагомим підходом до вивчення земельно-ресурсного потенціалу є системно-структурний, оскільки він дає змогу виокремити та описати важливі складові ЗРП. Застосування системного підходу дозволяє проаналізувати землі визначеної території в сукупності та виокремити

напрями підвищення земельно-ресурсного потенціалу адміністративної області.

Найважливішим підходом у дослідженні є конструктивно-географічний підхід, що забезпечує всебічне вивчення фундаментальних закономірностей взаємодії природи і суспільства на прикладі чинників формування потенціалу території, використання земельних природних ресурсів, аналізу та оцінки складових ЗРП. Використання цього підходу забезпечить координацію взаємопов'язаних заходів, спрямованих на проектування і організацію конкретних напрямів, спрямованих на підвищення ефективності ЗРП.

Слід зауважити, що формування критеріїв та методів оцінки ефективності використання потенціалу регіону вимагає обґрунтування комплексного підходу, який передбачає проведення досліджень на системному рівні з визначенням множини чинників впливу на рівень ефективності та встановлення існуючих взаємозв'язків як основи формування управлінських рішень.

Водночас застосування геоекологічного підходу до вивчення природно-ресурсного потенціалу території дозволяє забезпечити раціоналізацію (оптимізацію) використання, охорони і збереження земельних ресурсів.

На нинішньому етапі суспільного життя земельно-ресурсний потенціал використовується дуже потужно, бо виконує необхідну функцію територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва [68]. Однак таке їх застосування є неоднаковим і має інше значення у процесі їхнього функціонування. Земельні ресурси як засіб виробництва володіють визначеними особливостями, які істотно відрізняють їх від інших засобів виробництва. Важливими факторами віднесення території визначеної держави до категорії земельних ресурсів є економічна доцільність та ймовірність її застосування [68].

Найповніша оцінка природного та господарського стану земельних ресурсів забезпечується за допомогою системи державного земельного кадастру, на основі якого повинні бути науково обґрунтовано розв'язаними

питання організації раціонального землекористування [68]. Останнім часом виникла необхідність введення нової складової, такої як реєстрація землеволодінь, землекористувань і об'єктів нерухомості, що відображає правовий статус і господарський стан використання земель за цільовим призначенням. Реєстрація землі сприяє вирішенню як економічних, так і соціальних проблем. Продумана і дієва система реєстрації може забезпечити підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу, а також захист прав на нерухоме майно, що значною мірою формує потенційні можливості аграрного сектора в його ресурсному забезпеченні [68].

Досліджуючи ресурсний потенціал як складну сукупну систему, пропонуємо застосовувати системно-комплексний підхід, який передбачає необхідність врахування правових, організаційних, екологічних, технологічних, інноваційних, фінансових, інвестиційних, економічних, соціальних та інших аспектів діяльності, соціально-економічного розвитку територій з урахуванням відповідних природно-ресурсних особливостей [68].

Сучасний економічний аналіз природних умов і природних ресурсів за видами здійснюється через дослідження оцінкових показників. Сільськогосподарське застосування земельних ресурсів є однією з найбільш важливих форм використання земельно-ресурсного потенціалу території. Власне, земельні ресурси сільськогосподарського призначення характеризуються найбільшим залученням такого природного ресурсу, як земля, до господарського обігу. Жодна галузь господарського комплексу не має настільки тісного взаємозв'язку із довкіллям, окрім як сільське господарство [68].

Тому із застосуванням економічної складової раціонального використання земельних ресурсів, головною умовою їх ефективного використання є прорахований з наукової точки зору запланований підхід, при якому отримують максимальну користь з мінімальними витратами. Під ефективністю використання землі ми розуміємо підсумковий показник, що відображає доцільність здійсненого заходу в загальному циклі процесу.

Поширені різні підходи до визначення ефективності використання земель. Наприклад, М. Сулін та А. Мордвінцев [138] вважають, що при організації використання землі варто знайти оптимальний варіант, бо сама оптимальність виступає тут як найвищий критерій ефективності. Багато науковців вважають, що для оцінки ефективності використання землі найбільш важливими є такі показники: сільськогосподарська освоєність території; реальна відстань перевезень в середині господарства; середня площа ділянок сільськогосподарських угідь, що характеризує їх роздробленість та роз'єднаність, а в підсумку - можливість комплексної механізації виробничих процесів землеробства при диференційованому розташуванні сільгоспкультур; порівняльна оцінка якості землі, яка визначає вплив економічної родючості ґрунтів на ефективність рослинництва; урожайність сільськогосподарських культур; собівартість кормової одиниці, отриманої у середньому з 1 га сільгоспугідь, оцінюється на основі системи натуральних і вартісних показників [84].

Відповідно до однієї з найпоширеніших класифікацій показники ефективності використання земель діляться на дві групи:

1) натуральні. До них відносять: урожайність окремих сільгоспкультур, вихід кормових одиниць та спожитого протеїну з 1 га пасовищ, сільськогосподарських угідь, сінокосів та ріллі; вироблення на одиницю земельної площі тваринницької продукції; густота розміщення худоби на одиницю посіву зернових, ріллі;

2) вартісні, до яких відносять: вихід валової продукції, величину валового, чистого доходу в розрахунку на одиницю земельних угідь (ріллі, посіви окремої культури) [84].

Дають оцінку продуктивності лише натуральні показники для певної частини сільськогосподарських угідь, а вартісні – всієї їх площі. Такі дві групи показників варто розраховувати як на гектар фізичної площі, так і з урахуванням грошової оцінки сільгоспугідь, де відображена їх економічна родючість. За першого варіанту виявляють фактично досягнутий рівень

використання землі без урахування її якості, за другого - визначають результати роботи. Ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу територій та його охорона мають сприяти максимальному збереженню природних властивостей земельних ресурсів з урахуванням факторів обмежень і обтяжень на їх використання [84].

Підсумки роботи в господарському комплексі дуже залежать від рівня родючості ґрунтів. Динаміка вмісту гумусу у ґрунтах різних зон нашої держави говорить про те, що вирощування високих урожаїв рослинництва в умовах бездефіцитного балансу гумусу вимагає зростання внесення органічних добрив [84].

Науковці переважно вважають, що дієвою є методика визначення земельно-ресурсного потенціалу за двома групами економічних оцінок природних чинників:

- перша група (щодо оцінки ресурсів) оцінює економічні результати використання різних видів природних ресурсів;
- друга група (для оцінки середовища) відображає економічні наслідки дії на довкілля [84].

Основою економічної оцінки земельно-ресурсного потенціалу є величина середньорічного ефекту від його використання. Потенціал земельних ресурсів України визначено як результат загальної економічної оцінки усіх сільськогосподарських земель, зробленої в єдиній системі земельного кадастру за низкою узагальнюючих показників оцінки – середньою величиною валової продукції з одного га, помноженою на площу сільськогосподарських угідь країни. Аналіз та оцінка земельно-ресурсного потенціалу України мають важливе значення для формування природно-виробничих комплексів, визначення оптимальної галузевої структури регіонів, обґрунтування заходів з раціонального природокористування та охорони земельних ресурсів [126].

На думку В. Шаманаєва, сутність критерію економічної ефективності використання землі полягає в досягненні найбільших соціально-економічних

результатів від використання земельного фонду за найменших затрат трудових та матеріально-грошових ресурсів, економному залученні земель до господарського обороту, обов'язковому підвищенні родючості ґрунту. Ефективність використання землі, власне, у сільському господарстві, відображає група результативних та факторіальних показників. До останніх найчастіше відносять:

- 1) рівень затрат матеріальних засобів на 1 га;
- 2) коефіцієнт використання ріллі протягом безморозного періоду;
- 3) коефіцієнт використання придатних для оранки земель під рілля та багаторічні насадження;
- 4) питому вагу ріллі і багаторічних насаджень в сільськогосподарських угіддях;
- 5) рівень повноти цільового використання землі;
- 6) коефіцієнт повноти використання ріллі;
- 7) структуру земельних угідь господарства [84].

Нами в роботі розраховані показники сільськогосподарської освоєності території, коефіцієнт розораності території та коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь за наступними розрахунками [121].

Повнота освоєності під сільське господарство території визначається як відношення площі сільськогосподарських угідь до загальної площі суші без урахування площ під водою та болотами (площа внутрішніх вод) за:

$$O_{oc} = \frac{S_{cg}}{S_z - S_{vv}} \times 100, \quad (1.1)$$

де O_{oc} – сільськогосподарська освоєність території, %; S_{cg} – площа сільськогосподарських угідь, тис. га; S_z – загальна площа земель, тис. га; S_{vv} – площа внутрішніх вод, тис. га.

Ступінь розораності території позначає її ерозійну безпеку і вираховується як відношення площі ріллі та багаторічних насаджень до загальної площі без урахування площ під водою та болотами:

$$K_{pm} = \frac{S_{pб}}{S_3 - S_{BB}} \times 100, \quad (1.2)$$

де K_{pm} – розораність території, %; $S_{pб}$ – площа ріллі та багаторічних насаджень, тис. га; S_3 – загальна площа земель, тис. га; S_{BB} – площа внутрішніх вод, тис. га.

У сучасних реаліях розораність сільськогосподарських угідь характеризує як інтенсивність сільськогосподарського виробництва, так і екологічну напруженість території. Високий ступінь розораності території зумовлює посилення ерозійних процесів на схилових землях, дегуміфікацію, порушення біогенних процесів, агрофізичну деградацію, забруднення навколишнього середовища, що знижує продуктивність сільськогосподарських угідь:

$$K_{pcz} = \frac{S_{pб}}{S_{cr}} \times 100, \quad (1.3)$$

де K_{pcz} – розораність сільськогосподарських угідь, %; $S_{pб}$ – площа ріллі та багаторічних насаджень, тис. га; S_3 – площа сільгоспугідь, тис. га.

У своєму дослідженні з точки зору загальної ефективності та на засадах конструктивно-географічного підходу ми відстоюємо позицію, що оцінка ефективності буде неповною, якщо відносно використання природних ресурсів не поставити умови збереження екологічної рівноваги в природі. Здійснення такої оцінки є не менш важливим, ніж вирішення економічних та суспільних завдань, адже порушення рівноваги в природі може призвести до різкого зниження ефективності використання земель.

М. Андріїшин та інші зауважили, що методика аналізу ефективності землекористування повинна забезпечувати можливість виявити [2]:

1) екологічний результат, який проявляється у зниженні негативного впливу на територію та покращенні її стану через скорочення об'ємів та зниження рівня забруднення (концентрації шкідливих речовин), заболочення,

висушування і т. д., що сприяє збільшенню кількості та покращенню якості придатних для використання земель [2];

2) соціальний результат, що визначається підвищенням рівня життя населення, охороною здоров'я, поліпшенням умов праці та відпочинку, підтриманням екологічної рівноваги, збереженням цінності природних комплексів (ландшафтів) територій, які охороняються [2];

3) економічний результат, який виражається в отриманні постійного економічного ефекту від більш повного та раціонального використання і облаштування земель, росту ефективності суспільного виробництва [2].

Таким чином, для аналізу використання земельних ресурсів як складової земельно-ресурсного потенціалу території застосовуються як натуральні (природні), так і вартісні показники, на основі аналізу яких виявляються особливості землекористування на різному адміністративному рівні.

Галузеві і загальноресурсні показники використання землі відображають два аспекти землекористування: 1) характер; 2) ефективність.

Про характер використання земельно-ресурсного потенціалу свідчать такі показники: структура та співвідношення сільськогосподарських угідь, площі земель інтенсивного використання, структура посівних площ, господарський стан земель [26]. До складу сільськогосподарських угідь входять рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги.

Досить істотним є не тільки величина загальної площі сільськогосподарських угідь по кожній з областей чи територіальних громад країни, але й відносні показники забезпеченості сільськогосподарськими угіддями на одного мешканця та їх найбільшою продуктивною складовою – орними землями. Повнота використання земель визначається рівнем їх залучення до сільськогосподарського виробництва. Про характер використання земельного фонду свідчить склад і господарський стан земель за видами угідь, структура посівних площ, культура землеробства.

Визначення рівня ефективності використання земельних ресурсів пов'язане з оцінкою родючості земель та встановленням рівня родючості. А рівень виробництва характеризується кількістю виробленої продукції на одиницю площі. Більш детальну інформацію про ефективність виробництва сільськогосподарської продукції можна отримати, якщо використати додаткові показники. Серед них необхідно виділити такі: виробництво валової продукції на один гектар сільськогосподарських угідь, одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві та одного мешканця, що проживає на відповідній території [95].

Таким чином, формування і використання земельно-ресурсного потенціалу території потребує дієвої системи оцінки, дослідження якості ресурсів за видами.

Для визначення територій з незадовільним екологічним станом є необхідним проведення для розробки пропозицій з оптимізації землекористування екологічної оцінки земельно-ресурсного потенціалу [95]. Коли екологічний стан та його стабільність для будь-якої території залежать від рівня сільськогосподарського освоєння та розораності земель, інтенсивності використання угідь та ступеня антропогенної трансформації природних екосистем, збільшення частки природних угідь завдяки скороченню площі ріллі сприятиме підвищенню екологічної стійкості агроландшафтів, а передумови переведення одного виду угідь в інший та вибір напрямів консервації деградованих і малопродуктивних земель є науково обґрунтованими [95].

Натомість технологічна оцінка нам дає можливість виявити ступінь придатності тіл або явищ природи до якогось виду діяльності з урахуванням технологічних особливостей їхнього використання [95].

Для забезпечення еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів і визначення їх рівня є необхідною така система основних показників:

- 1) забезпеченість сільськогосподарськими угіддями та ріллею на душу населення;
- 2) розораність і сільськогосподарське освоєння земель;
- 3) коефіцієнт екологічної стабільності земельної території, масштаби впливу угідь на навколишні землі;
- 4) дослідження зміни поживних речовин ґрунту;
- 5) ефективність виробництва продукції на одиницю площі (валовий і чистий дохід, вартість валової продукції, урожайність тощо) [129].

Екологічна ефективність землекористування проявляється у зменшенні витрат на подолання наслідків нераціонального антропогенного впливу на довкілля при проведенні сільськогосподарських робіт; забезпеченні шляхів із відновлення перспективного потенціалу землеробських угідь згідно з вимогами раціонального землекористування; виробництві екологічно безпечної продукції. До її показників більшість науковців [4, 5] відносять обсяги і структуру капіталовкладень, поточних витрат на відтворення родючості ґрунтів, динаміку їх якісного та кількісного стану, рівень інтенсивності землекористування. Крім того, ряд учених досліджує екологічну ефективність використання, відтворення та охорони земельних ресурсів за допомогою системи таких показників, як: коефіцієнт екологічної активності, тобто співвідношення між науково обґрунтованими нормативами або показниками екологічної ефективності заходів і фактичними; динаміка витрат на збереження гумусу та окремих елементів живлення рослин у ґрунтах; протікання зміни агроекологічних умов для перспективних сільгоспземель; швидкість відновлення початкового природного стану продуктивних земель; динаміка впровадження прогресивних технологій. Враховуючи об'єктивність екологічних законів, науковці також пропонують розраховувати такі показниками, як коефіцієнт екологічної стабільності території та екологічного впливу угідь на навколишні землі. Так, коефіцієнт екологічної стабільності території дозволяє оцінити цілісність екологічного потенціалу агроландшафтів, здатність протистояти чинникам антропогенного

навантаження, зберігаючи саморегулюючі властивості. Їх розрахунок здійснюють на підставі даних бальної оцінки угідь та виміру площ земель, наголошуючи на практичній корисності проведення бонітування ґрунтів [76].

I. Розумний дає наукове обґрунтування інтегрального показника – балу бонітетів. Основою його визначення є сучасні фактичні дані, що всебічно характеризують ґрунтове середовище та формують інформаційну базу для природно-сільськогосподарського районування. За балами бонітету визначають придатність ґрунтів до вирощування сільськогосподарських культур з різними агробіологічними властивостями [125]. З таких позицій зрозуміло, що бонітування ґрунтів земель, завдання якого полягає у вивченні динаміки показників ґрунтової родючості, здійснюється в порядку ведення моніторингу родючості, прогнозуванні відхилень під впливом явищ природного чи техногенного характеру, розробці ґрунтозахисних технологій. Це дає підстави стверджувати, що бальна оцінка ґрунтів за їх продуктивністю є базою будь-якої оцінки земель, в тому числі економічної.

Підвищення ефективності важелів трансформації земель пов'язано із забезпеченням їх проведення на принципах відповідальності і системності. Два вектори розвитку – екологічний та економічний – поєднуються в процесі сталого розвитку через зменшення витрат ресурсів задля покращення матеріального стану суспільства та зменшення техногенного навантаження на природне середовище. Тому зрівноважений еколого-економічний розвиток аграрного сектора економіки вимагає поєднання для вирішення завдань взаємодії природи та суб'єктів господарювання [28]. Суть такої комплексності полягає у поєднанні зусиль ресурсокористувачів та органів місцевого самоврядування для досягнення продовольчої безпеки держави в сенсі вимог до продуктів харчування, охорони і відновлення довкілля, керівництво використанням наявних ресурсів для зменшення шкідливого впливу на природне середовище [28].

Отже, зосереджуючись на основних аспектах управління ресурсами щодо цієї теми, ми приділили особливу увагу користуванню природними

ресурсами, зокрема таким основним й необхідним ресурсом, як земля. Розкриті у роботі показники трансформації земель за різними видами оцінок застосовані нами при дослідженні земельно-ресурсного потенціалу Волинської області з метою визначення напрямів підвищення ефективності використання земель.

Процес вивчення земельно-ресурсного потенціалу територій на прикладі адміністративної області з позицій географічного підходу вимагає дотримання строго послідовної сукупності прийомів дослідження від початку і до одержання результатів. Тому нами було розроблено відповідний алгоритм дослідження земельно-ресурсного потенціалу, тим самим розширено методологічні засади вивчення земельно-ресурсного потенціалу територій на регіональному рівні (рис. 1.2).

Зауважимо, що загальнометодологічні аспекти оцінки ЗРП територій залежать від шляхів і відмінностей його застосування, вивчення еколого-економічних явищ із раціонального використання.

Відображення економічних явищ і процесів у їх постійному взаємозв'язку та взаємозалежності як дія є одним із основних методів оцінки закономірностей у формуванні та використанні ЗРП. При вивченні стану земельно-ресурсного потенціалу територій важливим є аналітичний підхід, використання таких способів, як дедукція та індукція. Обґрунтовані за допомогою дедуктивного методу гіпотези є гарним вказівником при збиранні та систематизації емпіричних даних. За інших умов, теоретичні уявлення про факти є передумовою для формування відповідних управлінських рішень. Статистичний метод застосовується з метою проведення аналітичної оцінки земель та угідь за видами.

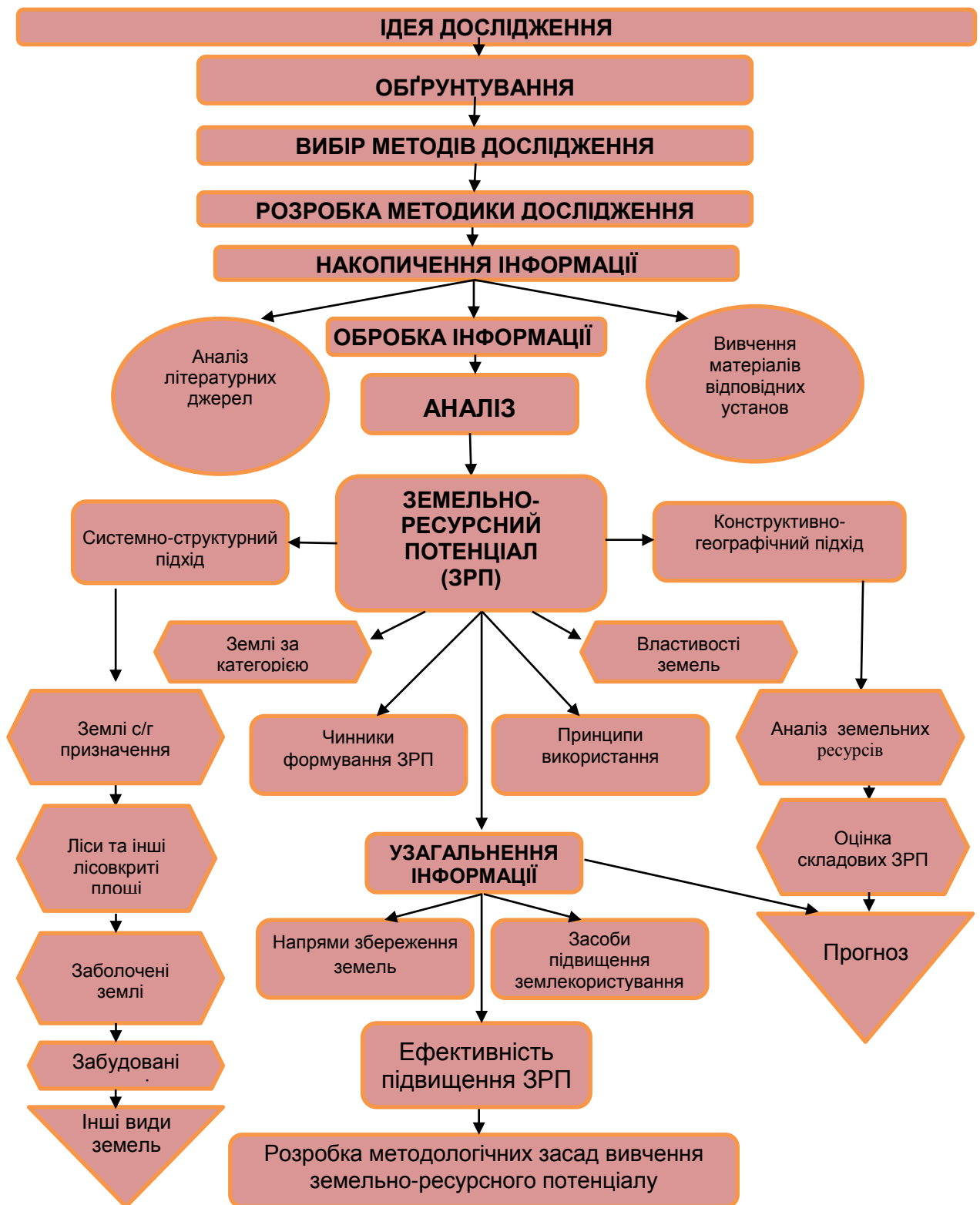

Рис. 1.2. Алгоритм дослідження земельно-ресурсного потенціалу

У монографії застосовано картографічний метод з метою подання результатів дослідження у формі картографічних моделей, які унаочнюють сукупність об'єктів, явищ, внутрішньо-системних взаємозв'язків і зовнішніх відносин систем на території, наявний земельно-ресурсний потенціал.

Таким чином, нами передбачено застосування загальнонаукових та спеціальних методів, вивчення закономірностей, стану та збереження сукупності земель за видами на теренах Волинської області.

Дослідження передбачало вивчення джерельної бази на основі використання літературного (з метою збору і вивчення інформації, опрацювання нормативної бази, аналізу інших джерел) і статистичного методу, який полягав у відборі, опрацюванні й інтерпретації кількісних показників, що дозволяють охарактеризувати сукупність земель території області. Проаналізувавши наукову літературу та усвідомивши певну суперечливість і неповноту даних, ми обґрунтували використання обраних системного та конструктивно-географічного підходів до вивчення земельно-ресурсного потенціалу.

Це дозволило здійснити аналіз природно-географічних та суспільно-географічних чинників формування земельно-ресурсного потенціалу Волинської області, назвати регіональні ґрунтові відмінності в межах цієї території та описати характерні екологічні проблеми. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу Волинської області дозволила визначити трансформаційні зміни у його структурі.

Систематизація інформації, вибірка визначень та всебічне узагальнення дали можливість розкрити ефективність підвищення земельно-ресурсного потенціалу регіону за напрямками підвищення ефективності землекористування та засобами збереження ЗРП на прикладі області.

Висновки до першого розділу

Розкрито теоретико-методичне підґрунтя географічного дослідження земельно-ресурсного потенціалу регіону:

- проаналізовані поняття «земля», «ресурс», «потенціал». Багатозначність «земельно-ресурсного потенціалу» розкрито різними дефініціями;

- визначено авторське бачення сутності поняття «земельно-ресурсний потенціал» як сукупність земельних ресурсів різного категоріального призначення, що застосовуються, тобто є актуальною категорією або можуть бути використані потенційно з метою забезпечення доходу та формування ефективності землекористування в конкретних умовах господарювання на територіях різного регіонального рівня;

- названі властивості, чинники та принципи використання земельно-ресурсного потенціалу територій на регіональному рівні;

- розкрито методику і показники оцінки ЗРП території;

- розраховані показники сільськогосподарської території, коефіцієнти розораності території та сільськогосподарських угідь;

- розроблено алгоритм вивчення ЗРП і тим самим розширено теоретико-методологічні основи географічного вивчення земельно-ресурсного потенціалу на прикладі адміністративної області.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Аналіз природно-географічних чинників

Земельно-ресурсний потенціал території та велике різноманіття його зв'язків із природними умовами зумовлює доцільність вивчення природних чинників і територіальні співвідношення природних компонентів.

Стабільність та ефективність землекористування Волинської області значним чином визначає сукупність природних умов і ресурсів: геологічну будову, рельєф, клімат, водні, бальнеологічні та біотичні ресурси, стан навколишнього середовища та географічне положення, зокрема.

Волинська область розташована на крайньому північному заході України. Рельєф області переважно рівнинний. Поверхня характеризується загальним нахилом з півдня – південного заходу (абсолютні висоти сягають 292 м біля с. Бужанка Луцького району) на північ – північний схід (мінімальні абсолютні висоти – 139 м поблизу гирла р. Стохід у місці її впадіння в р. Прип'ять). У геоморфологічному відношенні дана територія поділяється на чотири основні частини: Волинську височину - на півдні; Турійську денудаційну рівнину, котра знаходиться на північ від Волинської височини; Волинське горбисте пасмо, яке займає центральну частину області і характеризується широтним напрямом розміщення, Верхньоприп'ятську низовину, що лежить у північній частині області [55, 116].

У геоструктурному відношенні Волинь знаходиться на південно-західній частині Східно-Європейської платформи, яку називають Волино-Подільською плитою. В її межах виділяють три основні структурні форми: західний схил Українського щита або Волино-Подільську монокліналь, Волинський виступ, Львівський палеозойський прогин.

Серед природних умов особливе місце належить кліматичним умовам. Помірно-континентальний клімат території з м'якою зимою і нестійкими

морозами, частими відлигами, нежарким літом та значною кількістю опадів, затяжними весною та осінню. Через те, що поліська частина області розташована на зниженій терасовій рівнині, а лісостепова – на підвищеному Волинському плато, географічна широта не впливає на зростання температур, бо вони в південній частині знижуються завдяки збільшенню висоти поверхні над рівнем моря. Взимку та влітку територія піддається західному та південно-західному перенесенню повітря, що значно пом'якшує температурний режим і створює умови для достатнього зволоження. Середня місячна швидкість вітру складає 3–4 м/с. Сонячна радіація і радіаційний баланс змінюються впродовж року. Максимальні показники припадають на літні місяці, мінімальні – на зимові. Радіаційний баланс на рік – додатний і становить приблизно 34 ккал/см². Відрізок часу з додатним радіаційним балансом триває 8 місяців. Найбільша сума радіаційного балансу є наявною у червні – 6,8 ккал/см² [116].

Середні температури в західній частині області вищі, ніж у східній: січня - на 0,5 °С, а липня - на 0,4 °С. Досить помітні відмінності у температурному режимі також і між північною та південною частинами Волині. Середня температура січня в північній частині нижча на 0,4 °С, порівняно з півднем, а липня - нижча на 0,2 °С. Сума активних температур за період із середньою температурою понад + 10 °С дорівнює 2400–2500 °С. Безморозний період досить тривалий і становить 115–160 днів, тривалість періоду з середньою добовою температурою + 5 °С – 205-210 днів, понад +10 °С – 155-160 днів, більше + 15 °С – 105-110 днів. Середня температура на рік становить близько + 7 °С, найхолоднішого місяця (січня) – 5 °С, найтеплішого (липня) +18 °С. Абсолютні максимуми + 36 - +38 °С. Середня висота снігового покриву – 15 см, середня кількість днів із стійким сніговим покривом – 75 [55, 116]. На території області, в середньому, 30–45 днів відзначаються різкими коливаннями температури і, приблизно стільки ж – перепадами атмосферного тиску, що має важливе значення для організації рекреаційної діяльності. У липні – серпні кліматичні умови є найбільш

сприятливими для рекреації, причому найоптимальніші – на північному заході. Температура води (максимальна – в другій декаді серпня, +20 °С) в переважній більшості озер дозволяє відкривати пляжний сезон у другій декаді червня, його середня тривалість складає 80 днів. Сприятливий період для організації зимових видів відпочинку (найпривабливішою для цього є північ області) триває, в середньому, 50 днів [55].

Розподіл опадів у регіоні також нерівномірний як у середньому за рік, так і за сезонами. Центральна та східна частини області, в середньому, отримують більше опадів (Ковель – 592 мм) порівняно із західною і південною (Луцьк – 512 мм). Більша частина опадів випадає у теплу пору року (квітень – жовтень), максимальна їх кількість припадає на червень – липень [93].

Територія Волинської області характеризується високою густотою річкової мережі. По північній і західній частинах Волині проходить головний європейський вододіл, що розділяє басейн Чорного і Балтійського морів, зокрема басейни Дніпра та Західного Бугу [55, 93, 116]. Проте у результаті широкомасштабних осушувальних робіт, які здійснювалися у поліській частині області, значна частина річок зникла чи знаходяться у вигляді магістральних каналів. Згідно із даними Регіонального офісу водних ресурсів у Волинській області у 2019 році нараховувалося 137 річок довжиною 3447,7 км. Серед західних областей України Волинська має найбільшу кількість озер, 267, в основному, карстового походження. Найбільшими та найкрасивішими озерами краю є Світязь, Пулемецьке, Турське, Люцимир, Перемут, Оріхове, Волянське, Біле, Любязь. Площа озер складає 15096 га, об'єм їх водної маси становить 943,65 млн. м³. В розрізі адміністративних районів, і до територіальної реформи і зараз, в області озера розміщені досить нерівномірно: на півдні і в центрі їх менше, на півночі в поліському регіоні – значно більше. Запаси поверхневих вод області оцінюються як достатні для їх використання на різноманітні потреби [55, 93, 116].

Серед річок, які належать до басейну Дніпра, найбільшою є Прип'ять із притоками Турія, Стохід, Стир та інші. Басейн р. Прип'ять нараховує 59 річок, довжиною від 10 до 50 км кожна, чотири – від 50 до 100 км і чотири – понад 100 км. До басейну Західного Бугу у Волинській області належать 11 річок довжиною від 10 до 50 км і одна – понад 50 км. Середня густота річкової мережі басейну р. Прип'ять досягає 0,25-0,45 км/км², а Західного Бугу – 0,22-0,35 км/км². Сам Західний Буг протікає на кордоні Польщі, Білорусі та України. За особливостями рослинного покриву територія Волинського Полісся являє собою рівнину, подекуди вкриту березовими, сосновими, ялиновими, широколистяними та мішаними лісами, широкими заболоченими рівнинами та міжрічковими луками [116]. Велика їх частина перетворена на заказники, оголошена пам'ятками природи, заповідними урочищами, і всі вони можуть бути використані як об'єкти пізнавальної рекреаційної діяльності. Важливою складовою гідрографії території є болота, які виступають об'єктами любительських промислів і пізнавальної рекреації.

Волинська область за рівнем забезпеченості лісовими ресурсами входить до першої п'ятірки серед регіонів України. За даними Волинського обласного управління лісового та мисливського господарства загальна площа лісів державного лісового фонду складає 502670,76 га, залісненість території області – приблизно 25 %. На території краю переважають ліси соснові із сосни звичайної – чисті, рідше змішані з дубом звичайним і березою; дубові, як із дуба звичайного, так і змішані з сосною звичайною, грабом звичайним, осикою тощо; березові – з берези повислої; вільхові – з вільхи клейкої та осикові ліси [55, 93, 116].

Великі площі займають міжрічкові луки суходільні та низинні. Заплавні луки поширені в долинах річок. Багата та різноманітна прибережно-водна і водна флора. На території південних районів області у межах залісненої Волинської височини є природні дубові ліси із вкрапленнями липи серцелистої, клена гостролистого, ясена звичайного [116]. Іноді поширені

степові і лісостепові види – ковила волосиста, осока низька, горицвіт весняний та інші.

Як природне ландшафтне різноманіття і сукупність лісових та болотних екосистем, щільне розміщення озер, сприятливі кліматичні умови зумовлюють своєрідність та багатство біологічного різноманіття області. Найбагатшим за своїм видовим складом є фауністичний комплекс лісів. Тут часто трапляється низка видів земноводних, плазунів, переважна більшість птахів і ссавців. Строкатими є і водно-болотні комплекси території Волинської області [116].

Загалом Волинь належить до регіонів із відносно збереженими природно-територіальними комплексами, проте наявними є і значні відмінності в їх освоєності у різних частинах краю. Найбільш перетвореними є ландшафти південної лісостепової частини Волинської області.

Варто зауважити, що у ретроспективі природні ландшафти Волинської області зазнавали змін під впливом господарської діяльності людини. Найбільш суттєві перетворення ландшафтів Волинського Полісся почалися у 60-х роках минулого століття і виявлялися в активному розвитку промисловості, транспортної мережі, осушенні поліських ґрунтів, екстенсивному веденні сільського господарства, зменшенні площ лісу. Значне поширення рубок переважного користування і планування штучних лісонасаджень спричинили до зміни мікроклімату певних ландшафтних систем, їх тваринного та рослинного складу [55, 93, 116, 145].

Для північних поліських ландшафтних районів Волинської області притаманні значна залісненість та заболоченість територій, панування малородючих ґрунтів, наявність великої кількості заплавних і карстових озер. Лісостепові ландшафтні райони області мають характерний долинно-грядовий рельєф, ускладнений яружними і балковими карстовими формами з сірими опідзоленими ґрунтами разом із малогумусними чорноземами [116].

Використання земель регіону значною мірою зумовлено ґрунтовими умовами.

Не менш важливим чинником є стан навколишнього середовища. Із точки зору збалансованості і суспільного розвитку стан довкілля на Волині не є лімітуючим фактором. Наприклад, загальний обсяг скидання у водойми забруднених стічних вод у 2018 році становив 3624 тис. м³, в тому числі, недостатньо очищених – 2944 тис. м³, без очищення – 680 тис. м³, що складає у масштабах області 7,9% в обсязі скидання зворотних вод у поверхневі водні об'єкти. Площа зон радіоактивного забруднення становить 4,89 тис. км² (що складає 24,3% території) [51, 52].

Природні комплекси та об'єкти є надзвичайно цінними. Як природоохоронні, наукові, естетичні, рекреаційні об'єкти вони виокремлені як складники природно-заповідного фонду (ПЗФ) області для збереження природної розмаїтості ландшафтів, генофонду фауни і флори, підтримання загального екологічного балансу та цілісного фонового моніторингу довкілля. На території Волинської області успішно функціонують державні (національні) природні парки, державні заказники, пам'ятки природи та інші природно-охоронні об'єкти [15, 17, 55, 93].

Станом на 01 січня 2020 року на території Волинської області наявні 393 території та об'єкти природно-заповідного фонду із загальною площею 234 тис. га, де 27 – загальнодержавного, а 366 – місцевого значення [17].

Питома вага площі заповідності у Волинській області складає 11,67%, а фактична площа складає 10,92%, враховуючи, що більше 15 тис. га та об'єктів ПЗФ місцевого значення увійшли до складу територій загальнодержавного значення і складає 219,92 тис. га. [17, 121].

Землі Національних природних парків Шацького та Прип'ять-Стохід, а також Черемського природного заповідника володіють статусом водно-болотних угідь міжнародного значення згідно з Рамсарською конвенцією про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів [15, 122].

У 2019 році для виконання Указу Президента України від 21 листопада 2017 р. № 381 «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства,

раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду» Управлінням екології і природних ресурсів Волинської обласної державної адміністрації укладені договори на виконання робіт з розробки (упорядкування) проектів створення гідрологічного заказника місцевого значення «Перемильський» та ботанічного заказника місцевого значення «Фітеума» [15, 122].

На територіях, що перебувають у складі природно-заповідного фонду з метою охорони природного довкілля, будь-яка діяльність є під заборобою, що стало одним із головних пріоритетів екологічної політики держави, європейської та євроатлантичної інтеграції України [15, 122].

На сучасному етапі розвитку природокористування в Україні характеризується нераціональним використанням природних ресурсів, накопиченням відходів, надмірним техногенним впливом на ландшафтні системи. Це все значною мірою пов'язане із застарілим технологічним обладнанням та інфраструктурою. Тому й погіршується геоекологічний стан довкілля, що негативно відбивається на здоров'ї людей, їх генофонді, а також на флорі та фауні. Враховуючи, що питання оцінки стану та оптимального використання природних ресурсів різнорангових геосистем є досить актуальним. Результати оцінювання сучасного стану компонентів довкілля лягають в основу розробки екологічно оптимальних методів здійснення природокористування, а також низки заходів з оптимізації функціонування екосистем.

В останні десятиліття, коли аграрна сфера зазнала масштабних інституційних трансформацій, проблеми раціоналізації землекористування особливо актуалізувалися, адже порушення норм антропогенного навантаження негативно впливає на стан та структуру просторового ресурсу України і, зокрема, на земельні, лісові та водні ресурси громад Волинської області. На сьогодні перед суспільством постали завдання організаційного характеру, пов'язані із забезпеченням раціонального використання земельного фонду територій, призупиненням процесів деградації ґрунтового

покриву, підвищенню родючості ґрунтів та ефективності ведення сільського, лісового, водного і рекреаційного господарства.

2.2. Регіонально-екологічні особливості ґрунтового покриву Волинської області

Природно-ресурсний потенціал території становлять не лише безпосередньо використані, але й розвідані природні ресурси. Це пояснюється тим, що будь-яка зміна їхнього стану (позитивна чи негативна) позначається на ефективності та перспективах функціонування територіально-господарського комплексу мезорівня адміністративної області загалом і будь-якого її сегмента, зокрема.

Різноманітність ґрунтів Волинської області за їх генезою, родючістю та іншими характеристиками відображено в 15 ґрунтово-меліоративних групах, до яких на основі меліоративної оцінки ґрунтів належать 4 меліоративні райони. Їх межі збігаються з межами природно-ландшафтних або геоморфологічних зон [38, 88, 106-109, 145].

Ґрунти *району нестійкого зволоження* розміщені на піднятих частинах рельєфу з досить глибоким заляганням ґрунтових вод (3–15 м і більше). Ґрунти обводнюються через нерівномірність випадання атмосферних опадів, режим зволоження є нестійким. Сюди відносять слабо змиті та ерозійно-небезпечні ґрунти, що в області займають 638,7 тис. га. Вони насамперед вимагають накопичення та збереження вологи, незначного зрошення і убезпечення від ерозії. Ефективними заходами із підвищення родючості є внесення органічних та мінеральних добрив, вапнування кислих ґрунтів, які займають південну частину Волинської області і трапляються в Ковельському та Камінь-Каширському районах [38, 88, 106-109, 145].

До *району тимчасового надмірного зволоження* належать ґрунти приурочені до понижень рельєфу, з досить непотужним рівнем ґрунтових вод (1,5-3 м). Це дерново-підзолисті глеюваті, дерново-карбонатні та лучні

грунти. Часом в сезони зі значними опадами ґрунти такого меліоративного району вимагають регулювання водно-повітряного режиму за допомогою примітивних меліоративних споруд (нагірні і тальвегові канали, водопровідна мережа) та землемеліоративних заходів (спорудження глибокого структурного орного шару, ведення роздільних і відвідних борозен, профілювання поверхні поля, кротування) [38, 88, 106-109, 145].

Зберігаючи ознаки та властивості дерново-підзолистих, ці ґрунти мають ознаки оглеєння материнської породи чи перехідного до неї горизонту. Навесні та восени такі ґрунти піддаються надмірному зволоженню. Влітку їхні верхні горизонти зазнають потужного дефіциту вологи і лише в нижніх шарах розвивається процес оглеєння. Підстилаючими породами є ущільнені піски, рідше супіски і суглинки, що відіграють роль водотриву. Родючість таких ґрунтів низька, вони недостатньо забезпечені елементами живлення рослин. Готуючи заходи із захисту ґрунтів від надмірного зволоження, особливу увагу потрібно звернути на те, щоб їх не переосушити. Регулювання водно-повітряного режиму цих ґрунтів зводиться до відведення надлишку вологи в осінньо-весняний період найпростішими агроеліоративними заходами [38, 88, 106-109, 145].

Для підвищення врожайності сільськогосподарських культур необхідним є якісне підживлення органічними і мінеральними добривами, вапнування, покращення водно-повітряного режиму, глибоке спущення. Ґрунти цієї групи варто використовувати для висівання різних кормових сівозмін [38, 88, 106-109, 145].

Північна частина Волинської області включає, в основному, ґрунти, що перебувають в *районі надмірного зволоження*. Це лучні опідзолені та лучні опідзолені оглеєні ґрунти. Ґрунти характерні для південної частини Полісся, поширені південніше Стиру, коли він протікає із заходу на схід, на межиріччі з Горинню, та на межиріччі Прип'яті і Турії на широті Любомля і південніше від нього у знижених елементах рельєфу (заплави річок, дно балок, терасові пониження). Утворені вони в обводнених умовах за переважного капілярного

зв'язку між поверхневими і ґрунтовими водами. Такі ґрунти є сезонного і короткочасного поверхневого підтоплення атмосферними водами. Їх ґрунтовий профіль добре розвинутий і насичений гумусом на значну глибину. Ґрунти мають високу потенційну родючість, а негативними властивостями є пізні «дозрівання», періодичне надмірне зволоження та шкідливість оглеєних горизонтів для рослин [38, 88, 106-109, 145].

Ці ґрунти потребують регулювання водно-повітряного режиму за допомогою гідромеліоративних споруд (нагірні тальвегові канали, мала осушувальна мережа, облаштування від повеневого затоплення та інше). Щоб отримати високі врожаї рослинних культур на таких землях, необхідним є повне за вимогами внесення органічних і мінеральних добрив. Крім того, варто як агротехнічний захід використати створення глибокого орного шару і періодичне глибоке розпушення для підвищення водопроникності та аерації таких ґрунтів [38, 88, 106-109, 145].

Дерново-глеєві піщані та дернові оглеєні піщані і глинисто-піщані ґрунти утворені в умовах поліських широких задрових понижень і низьких терас та заплав річок Волинської області з близьким заляганням рівнів ґрунтових вод. Такі ґрунти утворилися на піщаних давньоалювіальних і воднольодовикових відкладах та мають основні морфологічні ознаки і характерні риси оглеєння усього профілю чи нижче гумусового горизонту. Ґрунти мають незначну гумусність, володіють дуже кислою чи майже нейтральною реакцією ґрунтового розчину, вимагають покращення аераційного стану [145]. Меліорування таких ґрунтів із забезпеченням сприятливого аераційного обміну дозволяє здійснювати їх сільськогосподарське використання. Щодо покращення родючості доцільним є постійне (не рідше двох разів за ротацію сівозміни) внесення органічних добрив (30–40 т/га), щорічне внесення мінеральних добрив і вапнування кислих ґрунтів. Фосфорно-калійні добрива додають зазвичай під основний обробіток восени, азотні – напровесні саме під культивуацію і підживлення. Такі ґрунти є придатними, переважно, під невимогливі сидеральні сівозмінні

культури. Кормові, овочеві і технічні культури можуть забезпечувати необхідний урожай лише за умови належного внесення добрив і добре відрегульованої аераційної ситуації. Піддані перезволоженню території доцільно застосувати як природні кормові угіддя після їх поверхневого облаштування [38, 88, 106-109, 145].

Дерново-підзолисті глеєві, сірі опідзолені оглеєні і дерново супіщані й суглинкові ґрунти значно поширені в долині Прип'яті та межиріччі Турії і Стоходу, північніше міста Камінь-Каширський та межиріччя Стоходу і Стиру, на північ від селища Маневичі і північно-західніше Любомля до Західного Бугу на пониженнях рельєфу воднольодовикової незначно лесової рівнини і надзаплавних терас. Щодо морфологічних ознак, то дерново-підзолисті та сірі опідзолені глеєві супіщані і дернові суглинкові ґрунти володіють гарно вираженим розмежуванням ґрунтового профілю на характерні горизонти. Під час проведення агротехнічних заходів із покращення родючості головним є забезпечення аераційного стану. Сукупність господарських заходів вимагає належної кількості застосованих добрив, знешкодження надмірного окислення, прискорення мікробіологічної роботи, підтримання культурної оранки верхнього шару для почергового глибокого спущення підорних горизонтів. За наслідками осушувальної меліорації такі ґрунти раціонально застосувати для культивування польових, кормових і лучно-пасовищних сівозмін як сіножатей належної високої продуктивності [38, 88 106-109, 145].

Болотні та торфувато-болотні ґрунти Волинської області пройшли формування в умовах постійного надмірного зволоження на понижених елементах рельєфу [38, 88, 106-109, 145].

Болотні ґрунти мають характерну відсутність суцільного шару торфу. Верхній горизонт їх в'язкий, липкий, потужністю 20-40 см, чорного кольору, з великою кількістю напіврозкладених рослинних решток. Торфувато-болотні ґрунти мають шар торфу 10-30 см, торфово-болотні – 30-50 см. Під торфом міститься оглеєна мінеральна порода супіщаного або

легкосуглинкового гранулометричного складу. Зольність торфу в межах 10-50% і більше, ступінь розкладання – 15-60%. Значні показники зольності зумовлені тим, що на ці ґрунти повеневі води кожен рік наносять багато піску та мулу [38, 88, 106-109, 145].

Присутність торфового шару однозначно є позитивним фактором, адже він акумулює значну кількість вологи. Для раціонального використання і максимального збереження торфового шару таких ґрунтів їх необхідно насамперед застосовувати для кормових сівозмін і створення культурних пасовищ, поліпшених сіножатей. У системі удобрення доцільним має бути внесення належних норм не рідше одного разу за сівозміну. Досвід сільськогосподарського використання осушених боліт показує, що родючість більшості торфових ґрунтів без внесення достатньої кількості добрив залишається низькою [38, 88, 106-109, 145].

Район недостатнього зволоження включає ґрунти, розташовані на півдні Волинської області. Сюди належать світло-сірі опідзолені, змиті, зокрема: слабо – 3,2% та середньо – 2,9%, площею 9,0 тис. га; темно-сірі опідзолені оглеєні, площею 0,6 тис. га; чорноземи опідзолені, змиті, зокрема: слабо – 15,5%, середньо – 14,7% та сильно – 5,3%, площею 5,6 тис. га; чорноземи глибокі малогумусні некарбонатні, змиті, зокрема: слабо – 35,5%, середньо – 11,5% та сильно – 0,4% і карбонатні, площею 15,5 тис. га. Загалом такі ґрунти на площі 30,7 тис. га [38, 88, 106-109, 145].

Для ґрунтів Волинської височини характерним є активний розвиток площинної та лінійної ерозій. Для середньозмитих ґрунтів шар гумусу є наполовину змитим, у сильнозмитих відсутній не тільки він, а й дещо або весь перехідний горизонт, інколи на денну поверхню виходять материнські породи. Такі ґрунти утворилися на середньочетвертинних водно-льодовикових та верхньочетвертинних еолово-делювіальних відкладах. Залягають на полого-хвилястих середньочетвертинних та еолово-делювіальних верхньочетвертинних площах, розчленованих формами рельєфу та заплавами долинами річок-притоків Західного Бугу і Стиру.

Глибиною залягання ґрунтових вод є горизонти від 5,0 до 15,0 м і більше. Гарна дренажність ґрунтів пояснюється властивостями підстилаючих лесових материнських порід та значною розчленованістю рельєфу, наприклад, глибокими долинами приток Західного Бугу і Стиру. Товщина горизонту із гумусом для світло-сірих опідзолених ґрунтів складає 25 см, темно-сірих опідзолених – 40 см, чорноземів опідзолених – 60 см, чорноземів глибоких малогумусних – від 50 см. Процент гумусу у світло-сірих опідзолених ґрунтах у шарі 30-40 см не більше 1,8%, у темно-сірих опідзолених за глибини 30-40 см – 1,6%, чорноземах опідзолених за глибини 50-60 см – 2,4%, чорноземах глибоких малогумусних у шарі 30-40 см – 2,2% [38, 88, 106-109, 145].

Отже, для ґрунтів Волинської області на всій території дослідження є характерною відмінність за їх походженням і родючістю, водними і фізичними властивостями та в комплексі з параметрами рельєфу, глибини залягання ґрунтових вод, характеру дренажності та вимог меліоративних та агротехнічних заходів.

2.3. Земельно-господарська конкурентоздатність регіону

Формування земельно-ресурсного потенціалу вимагає детального врахування інтенсивності протікання природних і соціально-економічних процесів, які відбуваються на тій чи іншій території.

Економіко- та транспортно-географічне положення Волинської області є доволі вигідним. Чисельність населення області на 01 грудня 2020 року становила 1028,1 тис. осіб. Порівняно з початком 2020 р. кількість жителів за рік зменшилась на 3359 осіб. Сприятливим чинником є наявність трудових ресурсів у регіоні (зокрема, значна частка працездатного населення – 58,6%), що дозволяє забезпечувати у повній мірі промислові та сільськогосподарські кластери кваліфікованими кадрами. Важливим також є те, що зайнятість

економічно активного населення є диверсифікованою, хоча основна частка і припадає на сферу послуг.

Однією з перспективних форм господарювання у сільгоспвиробництві є кластерні утворення, які дозволяють підвищити конкурентоспроможність як окремих підприємств, так і держави загалом. Індекс сільськогосподарської продукції у 2020 р., порівняно з 2019 роком, становив 100,0%, у тому числі для підприємств – 102,1%, особистих господарств населення – 97,8%. Індекс продукції рослинництва склав 100,7%, продукції тваринництва – 98,6%.

Виробництво культур зернових та зернобобових становило 1334,7 тис. т (початково-оприбуткована маса); у середньому з 1 га обмолоченої площі одержано по 44,8 ц, що на 0,4% більше, ніж у 2019 р. Порівняно з 2019 роком зросло виробництво картоплі (1201,3 тис. т) – на 2,3%, соняшника на зерно (102,6 тис. т) – на 8,6%, сої (89,2 тис. т) – на 0,5%. Скоротилося виробництво буряку цукрового фабричного (330,0 тис. т) – на 19,9%, культур овочевих (279,2 тис. т) – на 1,0%, ріпаку і кользи (141,6 тис. т) – на 8,1%, культур плодових та ягідних (36,6 тис. т) – на 7,5%.

Підприємства виростили 64% зерна, 66% буряку цукрового фабричного, 97% сої та майже увесь урожай ріпаку і кользи, соняшника. Особисті господарства населення виступали основними виробниками фруктів та ягід (92% загального обсягу), овочів (94%) та картоплі (99,6%). Частка господарств населення у загальному виробництві м'яса, молока, яєць складала відповідно 32%, 73% та 84%.

За попередніми розрахунками на 01 січня 2021 року загальна кількість великої рогатої худоби (ВРХ) в області становила 114,7 тис. голів (на 5,8% менше, ніж на 1 січня 2020 р.), у тому числі, корів – 75,2 тис. (на 6,5% менше), свиней – 250,8 тис. (на 7,2% менше), овець і кіз – 16,7 тис. (на 1,2% більше), птиці усіх видів – 8,0 млн. голів (на 2,6% більше). У особистих господарствах населення утримувалося 64% загальної кількості великої рогатої худоби, у тому числі, корів – 77%; свиней – 74%, овець і кіз – 92%, птиці всіх видів – 35%.

Основним результатом стало підвищення ефективності діяльності підприємств, які його формують внаслідок обміну інформацією, інноваціями, налагодженими джерелами постачання та збуту тощо.

Індекс реальної заробітної плати у 2020 році порівняно з 2019 р. становив 102,9% (в Україні – 107,4%), а от індекс промислової продукції – склав 95,7%, у тому числі, у добувній промисловості – 70,8%, переробній – 95,4%, постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 101,6%. Підприємства області реалізували промислової продукції (товарів, послуг) на суму 32,1 млрд. грн.

Однак певного негативного відтінку для соціально-економічного становища Волинської області надають недостатня кількість інвестицій та інновацій в господарському комплексі краю.

Висновки до другого розділу

У розділі розкриті передумови формування земельно-ресурсного потенціалу Волинської області, який разом із значним різноманіттям зв'язків з природними та соціально-економічними умовами краю зумовлює доцільність вивчення важливих природних чинників, територіальних співвідношень природних компонентів. З позицій окреслених підходів здійснено:

- аналіз природно-географічних і суспільно-географічних чинників, передусім, з погляду конкурентоспроможності регіону для формування земельно-ресурсного потенціалу окремої адміністративної одиниці мезорівня;
- висвітлено регіональні відмінності ґрунтів на території області та описані їх характерні екологічні проблеми.

Розкриття передумов формування земельно-ресурсного потенціалу Волинської області дозволило визначити трансформаційні зміни у його структурі.

РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Стан земельних ресурсів Волинської області

Земельні ресурси як національне багатство держави є частиною природних ресурсів, можуть природно відтворюватися і підтримуватися у постійній кількості, що визначається рівнем їх щорічного відтворення та господарського використання. В умовах сьогодення земельні ресурси використовуються надзвичайно інтенсивно, виконуючи одночасно функцію територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва. У різних галузях господарства інтенсивність використання земельних ресурсів є неоднаковою і подекуди призводить до породження проблем із погіршення їхнього функціонального і структурного стану. Цей аспект зумовлює необхідність вивчення стану та перспектив земельних ресурсів загалом в масштабах країни і на регіональному рівні, зокрема.

Як на загальнонаціональному рівні, так і в регіонах ведення господарства вимагає необхідності використання земельних ресурсів як складової частини земельного фонду держави. Термін «земельні ресурси» багатогранний за своєю сутністю. Згідно із Законом України «Про охорону земель» (від 19 червня 2003 р., № 962), «земельні ресурси – це сукупний природний ресурс поверхні суші, просторовий базис розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві» [61]. Варто зазначити, що правове окреслення земельних ресурсів вимагає чіткого уточнення. Головними ознаками включення території певної держави до категорії земельних ресурсів є її економічна необхідність і можливість подальшого використання. Цінною властивістю земельних ресурсів є те, що поверхня літосфери – ґрунт, володіє природною родючістю, а відтак і здатністю надавати рослинам необхідних для їх життя компонентів. Крім того, земельні ресурси територіально

відокремлені та обмежені, їх поверхню не можна збільшити [11].

Важливим при оцінці стану земельних ресурсів є показник вмісту гумусу у ґрунтах. Середньозважений показник гумусу в ґрунтах Волинської області складає 1,56% [51]. Характеристика ґрунтів за вмістом гумусу на даній території подано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Характеристика ґрунтів за вмістом гумусу [51]

Площа ґрунтів, %					
дуже низький < 1,1	низький 1,1-2,0	середній 2,1-3,0	підвищений 3,1-4,0	високий 4,1-5,0	дуже високий > 5,0
18,19	69,66	11,27	0,75	0,13	-

На жаль, найбільші площі земель (69,66%) складають землі з низьким вмістом гумусу, а 18,9% – це площі земель, що мають дуже низький вміст гумусу. Інтенсивна втрата ґрунтами органічної речовини (гумусу) свідчить про їх нераціональне використання. Одним із головних чинників порушення структури земельних ресурсів є надмірна розораність території завдяки схилових та малопродуктивних земель, збільшення частки деградованих земель, що призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення у структурі угідь, лісів, водойм, стійкості агроландшафтів і зумовило їх значну техногенну ураженість. Землі лісогосподарського призначення займають 697,6 тис. га, що становить 35% від загальної площі області, а за обґрунтованими нормативами повинні займати 21% [77]. До цього додалося значне скорочення обсягів внесення органічних добрив, порушення сівозмін та чергування у них культур, відхилення від оптимальних, науково обґрунтованих структур посівних площ.

Певною мірою дефіцит мінеральних елементів у ґрунтах компенсується внесенням органічних і мінеральних добрив. Проте обсяги внесених і органічних, і мінеральних добрив в масштабі Волинської області, як і в цілому по Україні, увесь час зменшувалися, а за останні десятиріччя це

явище набуло катастрофічних розмірів.

Внесення мінеральних (поживних) добрив у ґрунти Волинської області в 1990 році складало 151,6 тис. га, а частка удобреної площі становила 92,6%. Далі шаленими темпами почали скорочуватися обсяги внесених органічних добрив під урожай: у 1990 році було внесено 9907 тис. т, а у 2018 році – лише 309 тис. т органічних речовин [134]. Внесення мінеральних та органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах Волинської області з 1990 по 2018 роки подано в табл. 3.2. Як видно із наведених даних, обсяги зменшення внесених органічних і мінеральних добрив становили понад тридцять разів.

Таблиця 3.2

Внесення добрив у сільськогосподарських підприємствах
Волинської області [134]

Рік	1990	1996	2000	2005	2010	2015	2018
Внесено під урожай звітного року, %	151,6	18,4	10,5	14,0	13,4	27,7	41,2
Частка удобреної площі, %	583	222	143	136	118	178	214
Внесено під урожай звітного року, тис. т	9907	3234	1221	606	477	351	309
Удобрена площа, тис. га	156	52	22	14	11	10	12

Середньозважений показник ґрунту у Волинській області за вмістом азоту, що легко гідролізується, складає 122,3 мг/кг ґрунту [77]. Азот є одним із найбільш важливих елементів у живленні рослин. Щодо вмісту у ґрунтах рухомих сполук фосфору, то найбільше, а це 34,30% площі ґрунтів області, мають підвищений показник фосфору (101-150 мг/кг), дуже високий вміст фосфору мають лише 0,3% площі ґрунтів, низький – 8,9%. За видами поживних речовин у ґрунті особливо гостра ситуація склалася з калієм, адже 43,2% площі ґрунтів території Волинської області характеризуються низьким вмістом калію [51]. Дефіцит поживних речовин у ґрунті, що погіршує якість земельних ресурсів, є характерним для усієї території України. Проте родючість ґрунту оцінюється не тільки за вмістом гумусу та поживних речовин у ґрунті, але і за величиною та сталістю врожаїв основних

сільськогосподарських культур. Аналіз врожайних даних озимої пшениці, інших зернових культур і цукрових буряків у Волинській області за останні 30 років показує значні коливання їхніх рівнів. Якщо вирощування сільськогосподарських культур проводиться без дотримання ґрунтозахисної технології, то це теж призводить до повного виснаження земель. Родючі ґрунти зазнають забруднення засобами захисту рослин хімічного походження, викидами автомобільного транспорту, промислових підприємств тощо. Надзвичайно висока розораність земель, розвиток несприятливих фізико-географічних процесів у ґрунтах, значна техногенна шкода земельним ресурсам України роблять нагальною проблему їх раціонального використання та охорони. Зміни у структурі земельних ресурсів Волинської області ілюструє рис. 3.1.

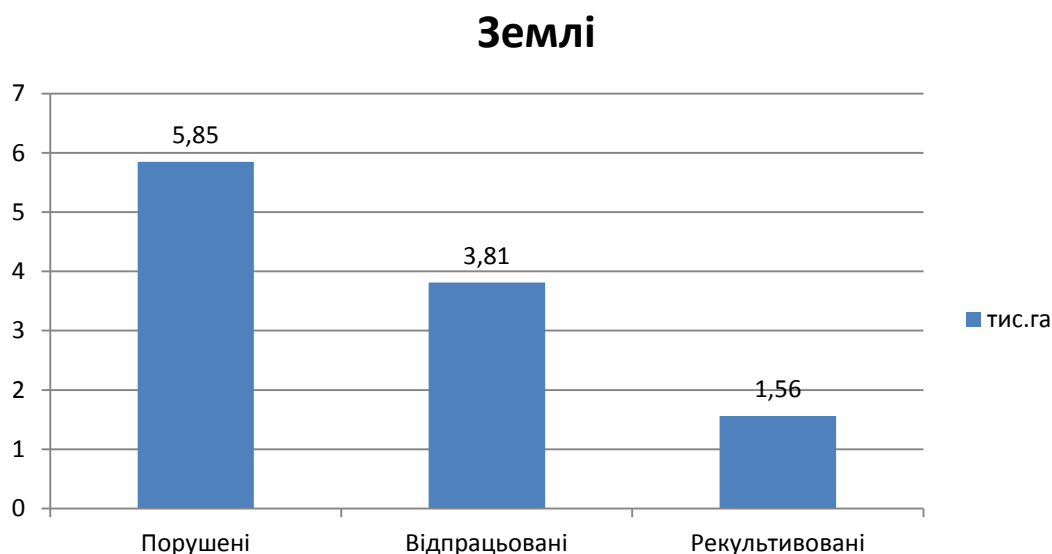

Рис. 3.1. Порушені, відпрацьовані та рекультивовані землі
Волинської області [51]

Порушені землі склали 5,85 тис. га (0,29% до загальної площі території), це масиви, що втратили свою господарську та екологічну цінність через порушення ґрунтового покриву виробничою діяльністю людини або через природні явища згідно із Законом України «Про охорону земель» [118]. Відпрацьовані землі як ділянки, де цілком чи лише певним чином завершені відпрацювання родовищ корисних копалин, будівельні та інші види робіт,

пов'язані з порушенням ґрунтового покриву, становлять на Волині 0,19% від загальної території та лише 0,08% від загальної площі території області складають рекультивовані землі. Зауважимо, що порушені території підлягають обов'язковій рекультивації, тобто відновленню їхнього природного стану.

Всього у Волинській області нараховується 6,495 тис. га малопродуктивних земель, це 87,4% до загальної площі території області. Деградовані землі складають 0,944 тис. га, або 12,6% площі Волині.

Вказані масиви деградованих та малопродуктивних земель стосуються земель, які перебувають у державній і приватній власності. Отже, площі малопродуктивних орних земель, які необхідно вилучити зі складу ріллі, і надалі залишаються в обробітку.

У структурі деградованих земель Волинської області поширені землі (сільськогосподарські угіддя) із кислими ґрунтами площею 129,8 тис. га, - це 12,4% від загальної території краю та 44,00 тис. га займають перезволожені землі (4,2% від загальної площі території). Натомість у 2018 році 0,2% від площі території області зазнали підтоплення [51]. Економічно та екологічно доцільне застосування земельних ресурсів вимагає уникання несприятливих природно-географічних процесів (ерозії, перезволоженості тощо), що протікають у ґрунтах. Це необхідно ще й тому, що в ґрунтах розвиваються несприятливі для господарювання процеси.

Оскільки як і малопродуктивні, так і деградовані землі протягом останніх років не стали законсервованими, то це вимагає якнайшвидшої розробки і негайної реалізації такого проекту.

Стан земельних ресурсів Волинської області характеризуємо як дещо напружений. Високий рівень господарського та передусім сільськогосподарського освоєння земельних ресурсів є доволі високим. Спостерігається відступ від вимог системи землеробства та технологічних процесів вирощування сільськогосподарських культур, швидке зниження обсягів внесення органічних і мінеральних добрив. Оцінка земельних

ресурсів свідчить про тенденцію до погіршення майже за усіма якісними показниками: у ґрунтах погіршується стан гумусу, зменшується забезпеченість поживними речовинами, підвищується кислотність і, як наслідок, знижується їх родючість. Раціональне використання земельних ресурсів потребує запобігання несприятливим фізико-географічним процесам. Потенційна продуктивність земельних ресурсів характеризує максимально можливу ефективність їх використання в господарському комплексі загалом, що вже може бути досягнутим і на сучасному етапі розвитку продуктивних сил, але при забезпеченні оптимальної відповідності між фактичною структурою землекористування та історично сформованою специфікою місцевих природних, соціально-економічних та інших умов.

3.2. Динаміка структури земельного фонду регіону

Разом категорії земельних ресурсів, не зважаючи на їхнє цільове призначення, кінцеве використання і власність, складають єдиний земельний фонд. Розмір земельного фонду виступає критичним чинником облаштування території. Тому максимально ефективного використання землі є одним із ключових принципів раціонального використання площ, а розмір і структура земельного фонду – одним із найцінніших чинників розвитку.

Виявлення змін у структурі земельного фонду є актуальним не лише на національному, а й на регіональному рівнях. Тому варто детальніше розглянути структуру земельного фонду Волинської області, де важливим є аналіз земель за основними видами та угіддями як у просторовому, так і у часовому аспектах.

Земельний фонд Волинської області на 01 січня 2020 року становив 2014,4 тис. га. Основу земельного фонду Волинської області складають сільськогосподарські угіддя – 1063,6 тис. га (52,8% до загальної площі території), що свідчить про високий рівень сільськогосподарської освоєності земель Волинської області та надмірну розораність її території.

Під лісами та лісовкритими площами зайнято 697,6 тис. га (34,6%), відкриті заболочені землі складають 115,7 (5,7%), під забудованими землями перебуває 61,6 тис. га (3,1%) території області, землі під водою становлять 45,5 тис. га (2,3%). На інші види земель припадає 30,4 тис. га (1,5%).

Структуру земельного фонду Волинської області відображає рис. 3.2.

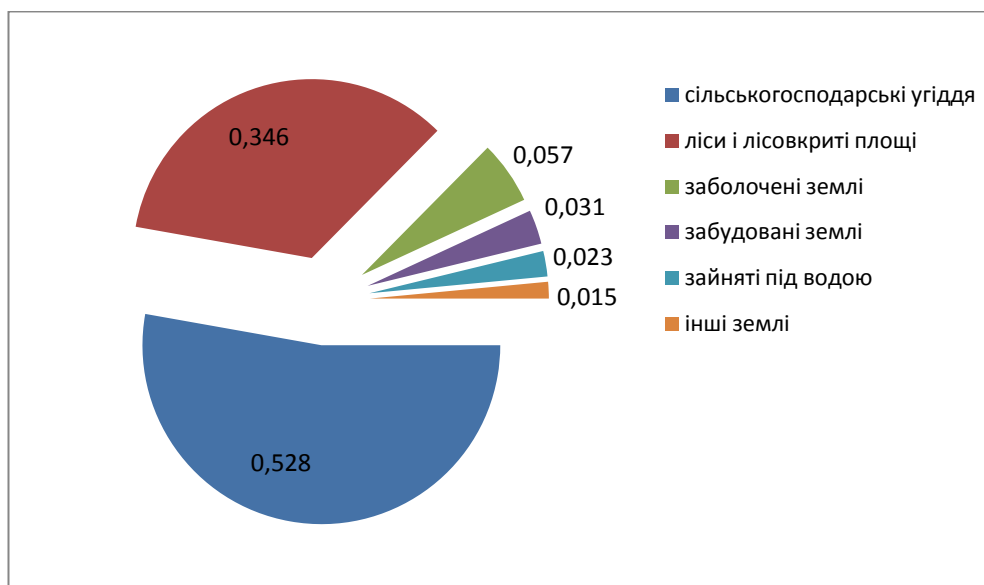

Рис. 3.2. Структура земельного фонду Волинської області, % [51]

Станом на 1995 рік площа земель сільськогосподарського призначення у Волинській області складала 1101,1 тис. га. В динаміці прослідковуємо скорочення земель даного застосування: 2000 року – 1092,0 тис. га; 2005 р. – 1086,9 тис. га; 2010 р. – 1083,0 тис. га. А 1063,6 га становлять землі сільськогосподарського призначення у 2018 році [134]. Отже, площі земель сільськогосподарського використання за цей період скоротилися на 37,5 тис. га.

Площа відкритих заболочених земель скоротилася на 3,1 тис. га. Землі під водою зросли відповідно на 2,5 тис. га. Позитивним передусім для еколого-географічної ситуації в регіоні є те, що землі зайняті під лісами та лісовкриті площі мають тенденцію до збільшення. У 1995 році у структурі земельного фонду області ліси та лісовкриті площі складали 678,2 тис. га, за 22 роки такі площі зросли на 19,4 тис. га і відповідно станом на 2017 рік

зайняли 697,6 тис. га. Забудовані землі у 1995 р. складали 57,4 тис. га земельного фонду області. В подальшому відбувається їх зростання: у 2005 р. – 57,0 тис. га, у 2010 – 59,2, у 2018 році під забудованими землями зайнято 61,6 тис. га (табл. 3.3).

Таблиця 3. 3

Землі Волині [134]

Рік	1995	2000	2005	2010	2018
Всього земель	2014,4	2014,4	2014,4	2014,4	2014,4
Землі с/г призначення	1101,1	1092,0	1086,9	1083,0	1063,6
Ліси та лісовкриті площі	678,2	687,8	691,8	695,1	697,6
Відкриті заболочені землі	118,8	116,1	116,0	116,7	115,7
Забудовані землі	57,4	57,0	57,0	59,2	61,6
Землі під водою	43,0	45,0	45,6	45,4	45,5
Інші землі	15,9	16,5	17,1	15,0	30,4

У цьому випадку вагомою стала наявність відкритих земель без рослинного покриву, до яких відносяться кам'яністі місця, яри та піски. Щодо оцінки структури землекористування нами встановлено, що у межах північної поліської частини Волинської області переважають території, які збереглися у природному стані (ліси та лісовкриті території, луки і пасовища), на півдні адміністративної області переважають антропогенно змінені землі сільськогосподарського призначення. Структуру земельного фонду Волинської області подано у табл. 3.4.

Загальна площа земель Волинської області з 1995 року залишилася незмінною (2014,4 тис. га). Тобто у структурі земельних ресурсів вагоме місце займають саме землі сільськогосподарського призначення, ті, що надані та використовуються для вирощування сільськогосподарських культур чи призначені для інших сільськогосподарських цілей.

Україна має надзвичайно високий рівень сільськогосподарської освоєності території, проте є деякі відмінності на адміністративно-територіальному рівні країни – по областях, районах, і навіть територіальних громадах. Види земель Волинської області (тис. га) ілюструє рис. 3.3.

Таблиця 3.4

Динаміка структури земельного фонду Волинської області [51]

№	Основні види угідь	2000		2006		2008		2012		2018	
		Разом тис. га	% до заг. площі	Разом тис. га	% до заг. площі	Разом тис. га	% до заг. площі	Разом тис. га	% до заг. площі	Разом тис. га	% до заг. площі
1	Сільськогосподарські угіддя	1054,8	52,36	1053,3	52,30	1051,4	52,2	1048,9	52,1	1048,0	52,1
2	Ліси та лісовкриті площі	687,8	34,14	693,0	34,40	694,7	34,49	696,5	34,6	697,0	34,6
3	Відкриті землі без рослинного покриву (кам'янисті місця, піски, яри)	17,1	0,85	17,1	0,85	15,0	0,74	14,8	0,7	14,6	0,7
4	Забудовані землі	57,0	2,83	57,1	2,83	58,2	2,89	59,3	2,9	60,7	2,9
5	Відкриті заболочені землі	116,1	5,76	115,5	5,73	117,0	5,81	116,8	5,8	115,7	5,8
6	Внутрішні води	45,0	2,23	45,6	2,26	45,3	2,25	45,4	2,3	45,5	2,3
7	Землі природоохоронного та рекреаційного призначення	36,6	1,83	32,8	1,63	32,8	1,62	32,7	1,6	32,9	1,6
8	Загальна площа області	2014,4	100	2014,4	100	2014,4	100	2014,4	100	2014,4	100

Рис. 3.3. Види земель Волинської області, тис. га [51]

Сільськогосподарські угіддя є основою земельно-ресурсного потенціалу. Аналізуючи використання земель, важливо оцінити частку та положення основних складових частин сільськогосподарських земель, тобто ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей і пасовищ. Сільськогосподарські угіддя займають 52% від загальної території, однак їх площі у межах області розподілені нерівномірно.

Щодо значного рівня сільськогосподарської освоєності земель, то про це говорить кількість ріллі (33,4%). Саме орні землі (рілля) відіграють головну роль серед сільськогосподарських земель Волинської області. Орні землі у структурі земельного фонду складають найбільший відсоток на півдні області, що пов'язано із рівнинним рельєфом, поширенням опідзолених і чорноземних ґрунтів, достатньою для отримання гарних врожаїв кількістю тепла і вологи. Для північних територій краю частина орних земель у їх загальній кількості не перевищує 20% [51].

Таким чином [54], у структурі сільськогосподарських угідь Волинської області, власне, рілля складає 33% (673,2 тис. га), сіножаті - 8% (161,8 тис. га), пасовища - 10% (201,7 тис. га) і багаторічні насадження - 0,6% (11,7 тис. га) відповідно (рис. 3.4). Хоча зазвичай у структурі земельно-ресурсного

потенціалу інших областей держави сільськогосподарські землі не перевищують 50%.

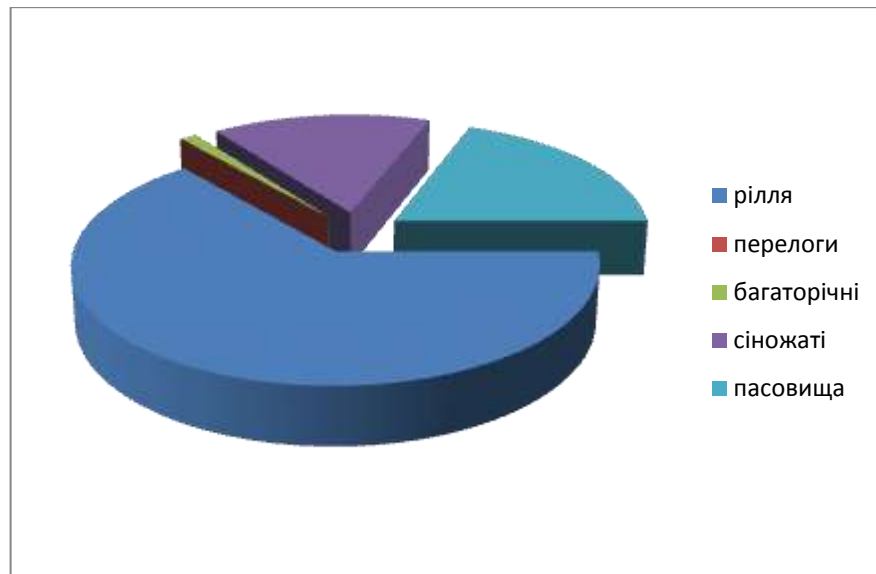

Рис. 3.4. Структура сільгоспугідь Волинської області, тис. га [54]

Важливо зазначити, що такий тип угідь, як перелоги, тобто землі, які перебували в сільськогосподарському вжитку під ріллею, проте є наразі покинутими, на території області відсутні взагалі.

Структура сільськогосподарських угідь регіону у відсотках до загальної площі території подана у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Структура сільськогосподарських угідь Волинської області (2019 р.) [54]

Сільськогосподарські угіддя	усього, тис. га	% до загальної площі території
Рілля	672,3	33
Перелоги	-	-
Багаторічні насадження	11,7	0,6
Сіножаті	161,8	8
Пасовища	201,7	10
Усього сільськогосподарські угіддя	1047,5	52
Загальна територія	2014,4	100

Загалом в області нами спостерігається незначна тенденція щодо зменшення земель сільськогосподарського призначення та збільшення земель

лісового фонду. Це відбувається завдяки посадці лісових культур, самозаліснення, вилучення земель для несільськогосподарських потреб. Таким чином, у структурі усіх земель у межах території Волинської області, незалежно від розмірів та типу господарського використання, зміни, що відбулися за останні роки, не є принциповими.

Земельні ресурси, що виходять із поняття і є складовими земельного фонду області, мають першочергове значення у структурі природно-ресурсного потенціалу Волині. Відповідно область належить до регіонів із відносно збереженими природно-територіальними комплексами.

З часом, власне, земельні ресурси як частина земельного фонду Волинської області зазнають певних змін, проте загальна площа земель залишається незмінною.

3.3. Оцінка перебігу зміни земельно-ресурсного потенціалу області в умовах адміністративно-територіальної реформи

«Земля - це основне національне багатство України та перебуває під її виключною охороною» [62]. Виступає як природним ресурсом, так і матеріальною базою для ведення господарської діяльності. Розглянемо структуру, розподіл, використання та динаміку земельно-ресурсного потенціалу на мезорівні адміністративно-територіальних одиниць, тобто районів Волинської області до та після 2020 року, до та після проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні.

У структурі земельного фонду Волинської області та її районів переважають сільськогосподарські землі. У структурі сільськогосподарських угідь головними є такі сільськогосподарські угіддя як рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження.

До 2020 року адміністративно Волинська область, загальна площа якої 20100 км², мала у своєму складі 16 районів, площею від 645 (Іваничівський район) до 2265 км² (Маневицький).

Натомість з 01 січня 2020 року, тобто на момент закінчення адміністративно-територіальної реформи, Волинська область включає уже чотири адміністративні райони - Володимир-Волинський, Луцький, Ковельський та Камінь-Каширський.

Нинішній Володимир-Волинський район (площа - 2579,3 км, населення - 172947 осіб та 11 територіальних громад) утворений на базі колишніх Володимир-Волинського, Іваничівського, Локачинського та частини Турійського районів.

До складу Луцького району (площа - 5281,4 км, населення - 457287 осіб та 15 територіальних громад) увійшли Луцький, Ківерцівський, Горохівський, Рожищенський та частина Маневицького районів.

Натомість Ковельський район (площа - 7708,7 км, населення - 269595 осіб та 23 територіальних громади) увібрав колишні Ковельський, Любомльський, Ратнівський, Старовижівський, Шацький та частину Турійського районів.

Нинішній Камінь-Каширський район (площа - 4722,6 км, населення - 131592 особи та 5 територіальних громад) після реформи утворений на теренах Камінь-Каширського, Маневицького і Любешівського районів.

Здійснимо аналіз земельно-ресурсного потенціалу Волинської області до 2020 року.

Найбільшою площа сільськогосподарських угідь була на території Володимир-Волинського (включаючи міста Володимир-Волинський та Нововолинськ) – 96382 тис. га, Горохівського (86341,2), Луцького (з м. Луцьк) (81763,2) та Турійського районів (80196,9 тис. га), що пов'язано з наявністю на цих територіях сприятливих кліматичних та соціально-економічних умов для ведення аграрного виробництва (рис. 3.5).

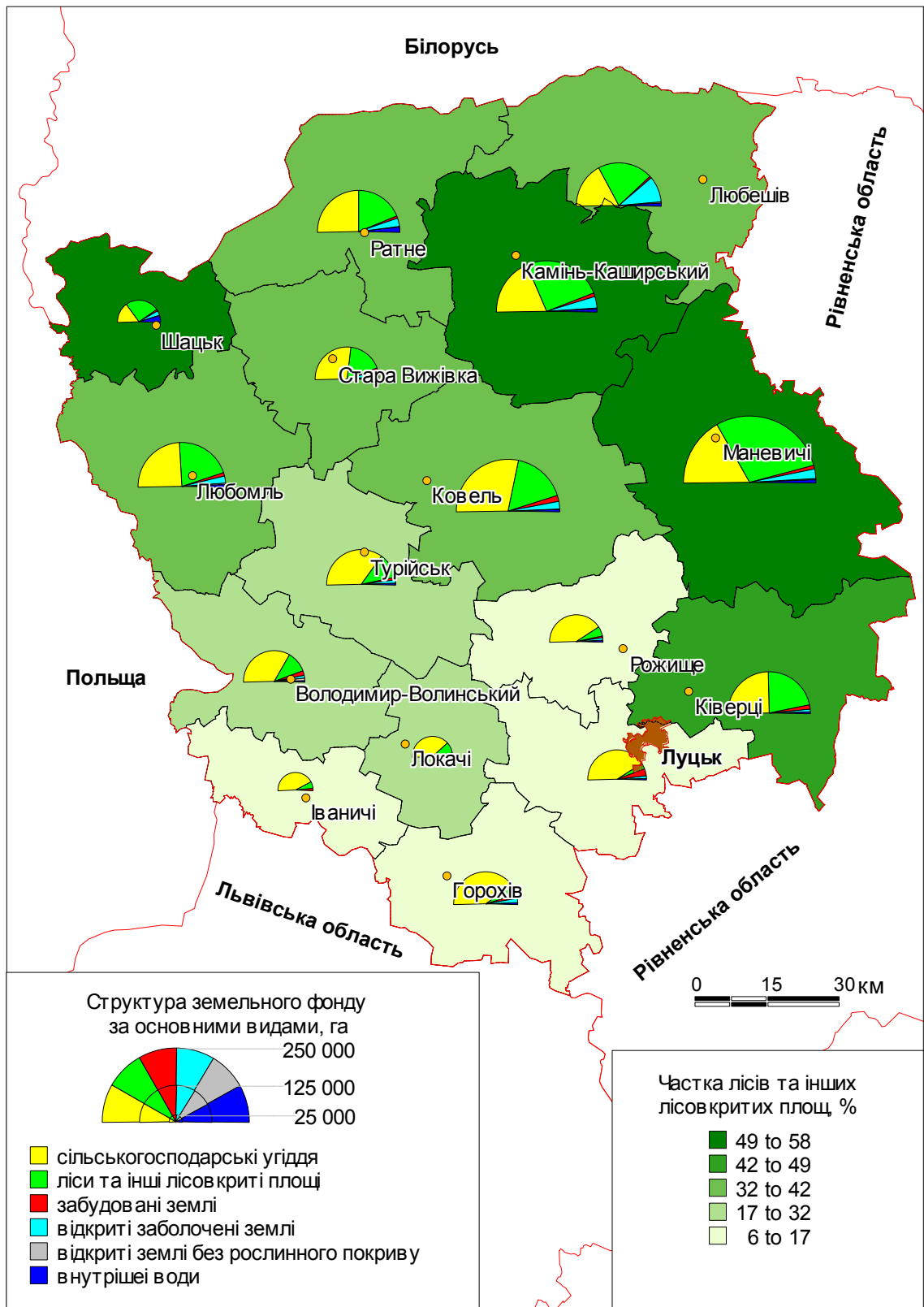

Рис. 3.5. Структура земельного фонду Волинської області до 2020 р.

Найменша частка сільськогосподарських угідь у структурі земельного фонду була у Шацького адміністративно-територіального району (21553). Це пов'язано з наявністю у районі значних площ земель природоохоронного

призначення. Провідне місце у структурі земельних угідь адміністративно-територіальних утворень Волинської області займали ліси та інші лісовкриті території. Частка лісів та інших лісовкритих площ у межах районів була:

- 6 - 17% – на території Луцького, Горохівського, Іваничівського та Рожищенського районів;
- 17 - 32% – Володимир-Волинський, Локачинський, Турійський райони;
- 32 - 36% – на території Любомльського, Ковельського, Старовижівського, Любешівського, Ратнівського районів;
- від 36 - 47% – Камінь-Каширського, Маневицького, Шацького та Ківерцівського районів.

Площа забудованих земель на території Волинської області значно різнилася за адміністративно-територіальними районами. Забудовані землі включали землі під житловою забудовою, землі промислового призначення, землі комерційного, громадського та змішаного призначення, а також землі, які використовуються для транспорту та зв'язку, технічної інфраструктури, відпочинку та інші відкриті землі. Найвища забудованість до 2020 року була характерна для території Луцького району (7923,6 тис. га), де площа забудови для м. Луцьк склала 3130,9 га, Ковельського (враховуючи площу забудов м. Ковель) – 6850,2 га, найменші площі забудованих земель - на території Іваничівського (2806,6 га) та Локачинського (1406,3 га) районів області.

На території Волинської області поширені відкриті заболочені землі. Найвища заболоченість була характерна для території Любешівського району, де площа боліт складала 28660 тис. км². На теренах Камінь-Каширського району відкриті заболочені землі, зокрема низинні болота, охоплювали площу 12884 тис. га, Ратнівського (9506), Ковельського (8020), Любешівського (7772).

У структурі земельного фонду Волинської області наявні відкриті землі з незначним рослинним покривом, або без рослинного покриву, включаючи

піски, яри, подекуди кам'янисті місця. Площа за цією категорією земель на території області варіює від 3027,7 тис. га (у колишньому Володимир-Волинському районі) до 113,4 на території Луцького району. Землі без рослинного покриву розташовані по території області нерівномірно. Власне нерівномірне розміщення відкритих земель без рослинного покриву характеризує територію області як екологічно нестабільну. Такі землі переважають у північній частині області. Так доцільно окреслити ґрунтово-геологічні умови півночі Волинської області. Найбільша кількість земель без рослинного покриву була зосереджена на території колишнього Володимир-Волинського району. Були відсутні порушені землі без рослинного покриву у південних та центральних районах області – Горохівському, Ківерцівському, Рожищенському.

Землі, зайняті під внутрішніми водами, тобто під природними водотоками, прибережними озерами, ставками, штучними водотоками та водосховищами, є доволі значними. Волинська область - багата на водні ресурси, які на початок адміністративної реформи 2020 року займали чільне місце у структурі земельного фонду Шацького (7842,9 тис. га), Ратнівського (6048), Маневицького (3752,5), Любешівського (3541,6), Камінь-Каширського (3365) районів.

Варто зауважити, що у структуру земельного фонду як на національному, так і регіональному рівнях включають землі природоохоронного призначення, оздоровчого та рекреаційного, історико-культурного призначення, які нами в роботі розглядаються як землі сталого використання.

У структурі сільськогосподарських угідь на 2020 рік основна роль належала орним землям (ріллі) (рис. 3.6). Їх площа у структурі земельного фонду була найбільшою у південних, лісостепових районах, а саме для Горохівського (75308,8 тис. га) та Луцького (66049,3) районів. Це пов'язано передусім із сприятливими умовами для сільськогосподарського використання, зокрема, горбисто-рівнинним рельєфом, більш сприятливими кліматичними

умовами, вищою родючістю ґрунтів тощо.

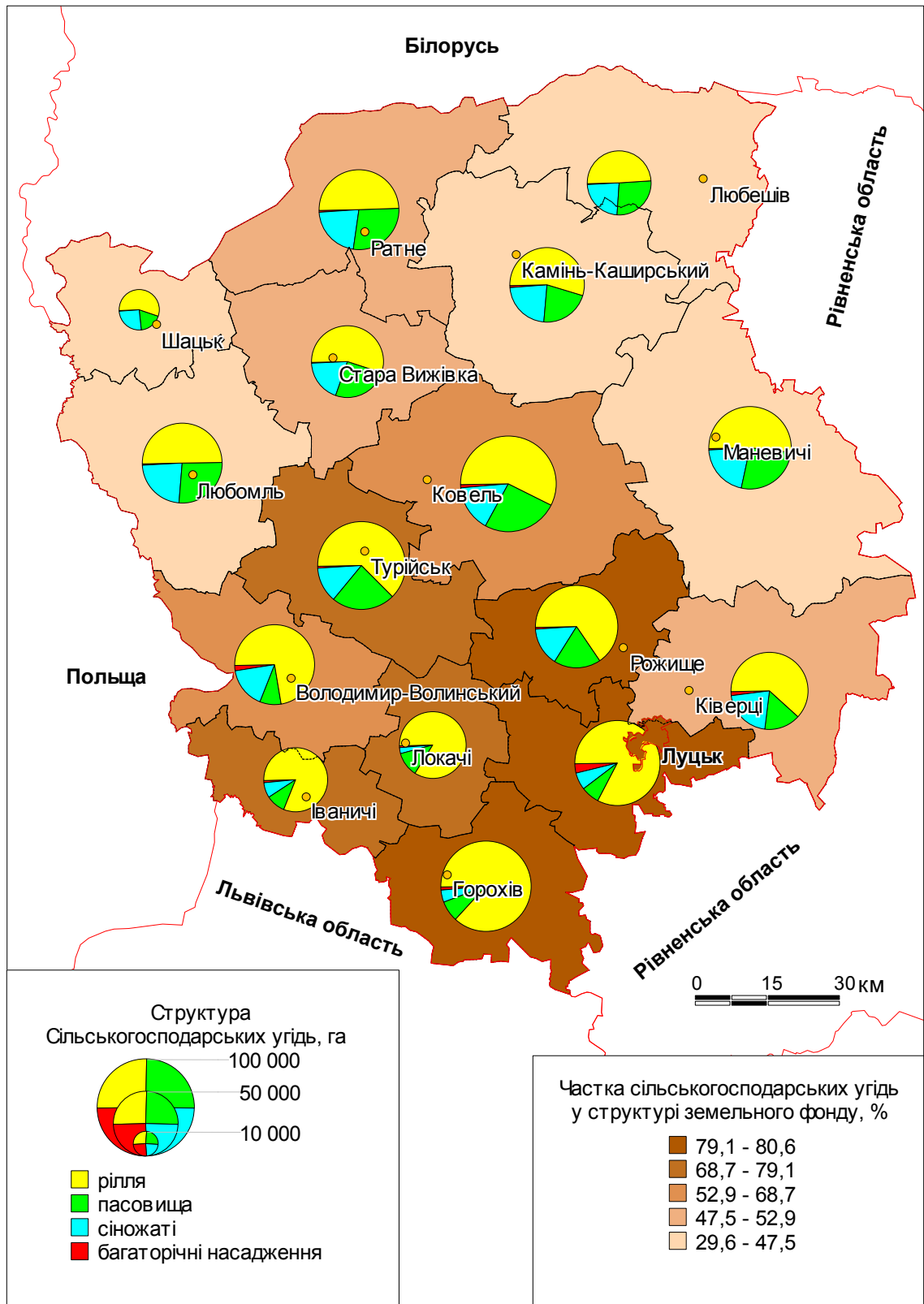

Рис. 3.6. Структура сільськогосподарських угідь Волинської області до 2020 р.

Відповідно, найменш господарськи освоєними є поліські райони

області, де кількість орних земель у їх структурі не перевищує 20%. Найменше орних земель зосереджено у Шацькому, Любешівському, Маневицькому та Камінь-Каширському районах. Це зумовлено високою лісистістю, заболоченістю, заозереністю та наявністю природоохоронних об'єктів [72].

Нами в монографії здійснено типологію адміністративно-територіальних районів Волинської області за часткою сільськогосподарських угідь у відсотках від загальної площі земель. Таким чином, частка сільськогосподарських угідь на рівні 73-79% була характерною для Горохівського, Луцького, Рожищенського та Іваничівського районів; у межах від 55 до 73% варіює для Локачинського, Володимир-Волинського та Турійського районів. 38-55% – для Любомльського, Ковельського, Старовижівського, Ратнівського та Ківерцівського адміністративних районів; на рівні 28-38% є частка сільськогосподарських угідь для Любешівського, Камінь-Каширського та Маневицького районів.

Оцінка земельно-ресурсного потенціалу Волинської області після 2020 року висвітлена у табл. 3.6, 3.7 та на рис. 3.7 та 3.8.

Аналіз цих даних та детальні висновки говорять про те, що орні землі на найбільших площах розташовані саме в Луцькому районі, оскільки до його складу увійшли південні лісостепові райони, які і до того мали значні масиви таких площ. Така ж ситуація і з багаторічними насадженнями. Натомість найменші площі ріллі стали характерними для структури земельного фонду Ковельського району, що пояснюється значними площами земель під водотоками, болотами, пасовищами (площі яких найбільші в області) та природно-заповідними територіями.

Площа під сіножатями є найбільшою у Камінь-Каширському районі, що пояснюється сприятливими умовами для росту травостоїв на підтоплених рівнинних площах рельєфу.

Таблиця 3.6

Структура сільськогосподарських угідь Волинської області

Назва району	Сільськогосподарські угіддя, тис. га					
	всього	рілля	перелogi	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Володимир-Волинський	59478,58	45602,35	0,00	744,9	6678,1	7461,683
Камінь-Каширський	60551,656	31306,046	0,00	1091,237	13221,433	15638,190
Ковельський	62606,190	36262,13	0,00	464,2954	12043,129	16970,266
Луцький	77592,995	53724,174	0,00	2730,267	5157,153	5591,163

Таблиця 3.7

Структура несільськогосподарських земель Волинської області

Назва району	Забудовані території, га, або %	Відкриті, заболочені, га, або %	Відкриті без рослинного покриву, га, або %	Внутрішні води, га, або %	Всього
Володимир-Волинський	2525,35 або 0,69%	3172,355 або 0,87%	955,5275 або 0,26%	1256,89 або 0,35%	362930,1
Камінь-Каширський	3475,43 або 0,63%	16983,1 або 3,11%	1396,7 або 0,26%	3553,06 або 0,65%	545683,1
Ковельський	3325,68 або 0,43%	6942,58 або 0,89%	933,1816 або 0,12%	3968,09 або 0,51%	777850,8
Луцький	4134,33 або 0,61%	4784,576 або 0,71%	537,444 або 0,08%	2254,08 або 0,33%	673911,1

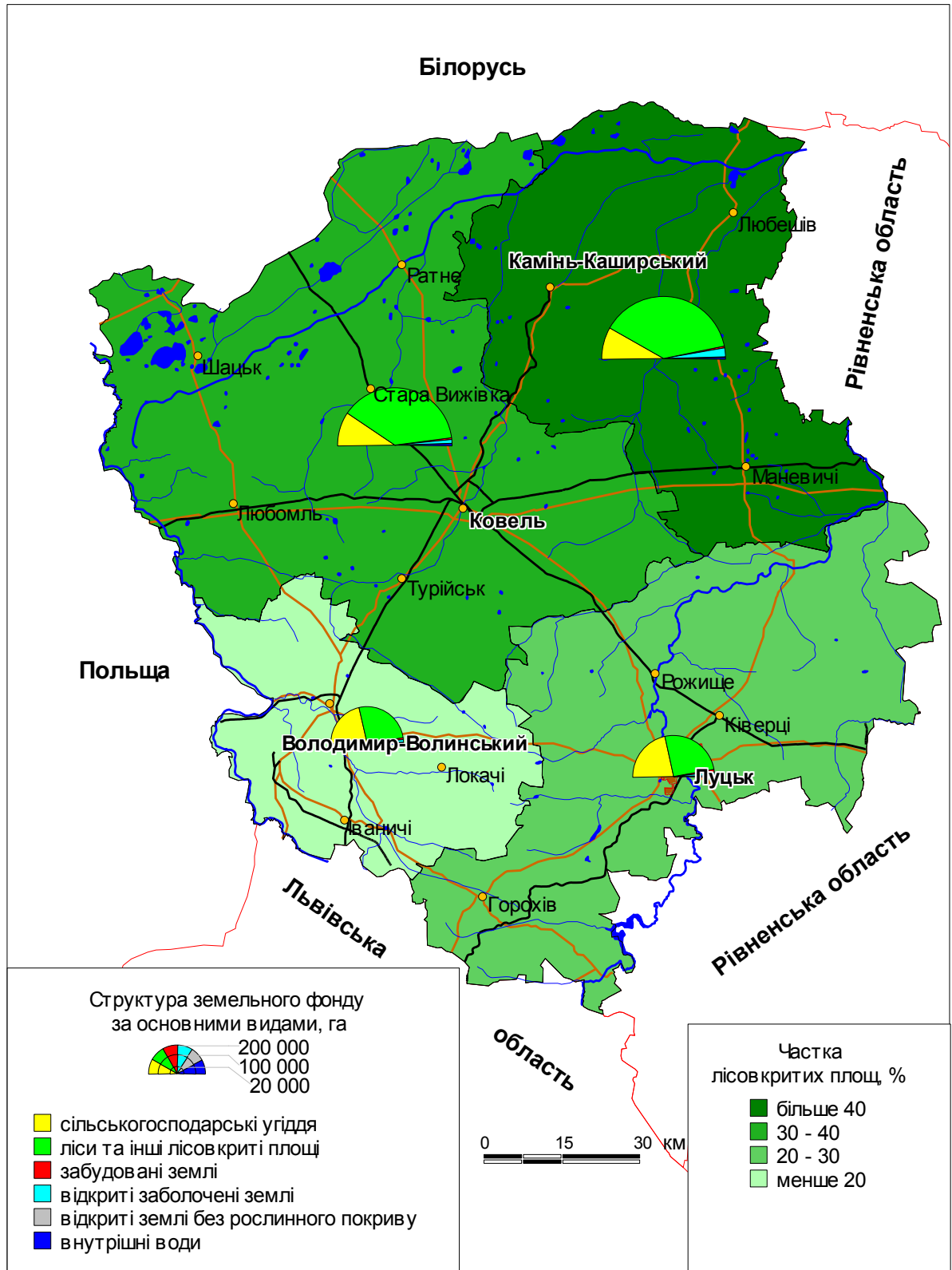

Рис. 3.7. Структура земельного фонду Волинської області після 2020 р.

Найбільш забудованою після 2020 року виявилася територія Луцького району (4134,33 тис. га), а найменша площа забудованих земель - на території Володимир-Волинського (2525,35) району області, що пояснюється

входженням до їх складу районів з такими ж якісними показниками.

Найвища заболоченість характерна для території Камінь-Каширського району, оскільки він увібрив до свого складу найбільш заболочені північні райони, зокрема, Любешівський, де площа боліт складала 28660 тис. км².

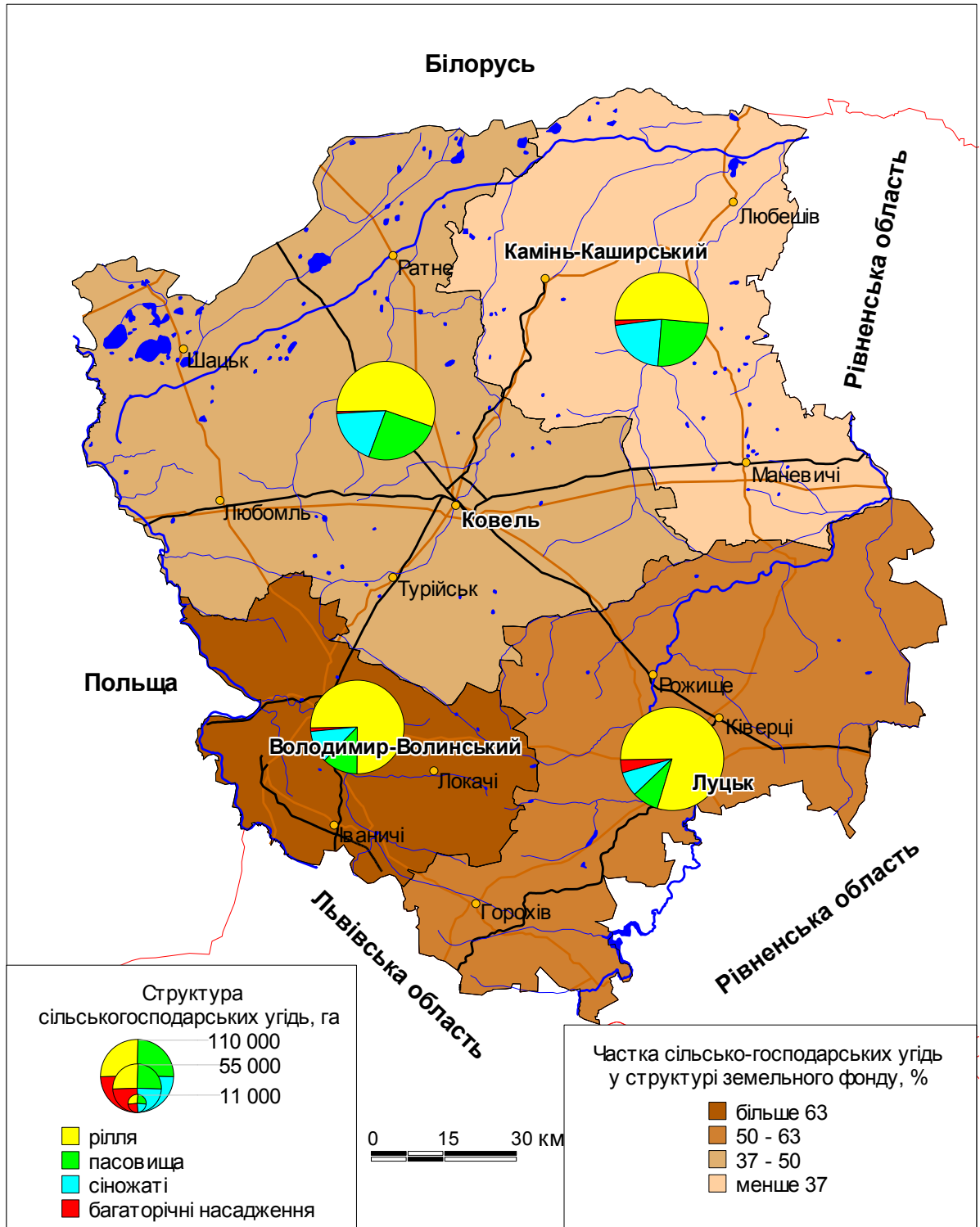

Рис. 3.8. Структура сільськогосподарських угідь Волинської області після 2020 р.

Площа відкритих земель без рослинного покриву на території області найбільшою є у Камінь-Каширському районі - до 1396,7 тис. га. Відсутні порушені землі без рослинного покриву у Луцькому районі.

Землі, зайняті під внутрішніми водами, займають чільне місце у структурі земельного фонду Камінь-Каширського (3968,09 тис. га) району. Найменше таких площ у Володимир-Волинському районі півдня області - 1256,89 тис. га.

Використання земель регіону значним чином зумовлене ґрунтово-кліматичними умовами, які, загалом, є сприятливими для ведення сільського господарства. Водночас нераціональне використання земельних ресурсів і необґрунтована система землекористування призвели до значної деградації ґрунтів, різкого зниження їх родючості та продуктивності сільськогосподарських культур. Загострилася й проблема охорони та раціонального використання земельних ресурсів.

Волинська область належить до регіонів із відносно добре збереженими природно-територіальними комплексами (геосистемами), хоча й наявними є значні відміни у їх освоєності для різних частин краю. Найбільш перетвореними є ландшафти півдня Волинської області, тобто її лісостепової частини. Проте питання раціонального використання та охорони земельних ресурсів залишається невирішеною проблемою і державного, і регіонального рівнів, тому й потребує оцінки сучасного стану використання земельних ресурсів та аналізу регіональних особливостей землекористування на обласному рівні.

На основі аналізу різночасової структури землекористування виявлено такі особливості: в кордонах поліської частини Волинської області переважають території, які збереглися у природному стані, а саме ліси та лісовкриті території, луки та пасовища; у південних лісостепових районах, навпаки — переважають антропогенно-змінені землі — землі сільськогосподарського призначення. Тут також більшою є частка забудованих земель, густіша дорожня мережа, а частка земель, зайнятих

лісовими насадженнями, луками, пасовищами і болотами є суттєво меншою.

На підставі проведених досліджень можна констатувати, що головною проблемою земельного фонду Волинської області є його нераціональне використання, особливо це стосується земель сільськогосподарського призначення. Очевидно, що просторові ресурси адміністративно-територіальних районів Волинської області до 01 січня 2020 року значною мірою були розбалансованими через високе сільськогосподарське освоєння південних лісостепових районів області, інтенсивне використання сільськогосподарських угідь і лісового фонду та значну деградацію земель.

Велика за площею частка сільгоспугідь у структурі земельного фонду говорить про значну господарську освоєність території. Другу сходинку у структурі земельних ресурсів області займають ліси та інші лісовкриті землі. Третя позиція у структурі землекористування області за відкритими заболоченими землями, а також у межах деяких територій, за забудованими землями, водами чи лісами. Від 0,1% по території області складають відкриті землі з незначним рослинним покривом, або без рослинного покриву. У структурі земельного фонду для Волинської області загалом цей показник становить 0,7%, а для усіх її районів такі види земель, як частки загальної площі, займають останнє місце.

Здійснений нами аналіз співвідношення сільськогосподарських угідь свідчить про характер використання землі на регіональному рівні та інтенсивність цільового використання земельно-ресурсного потенціалу території. Сільськогосподарські угіддя Волинської області займають 52,8% від загальної площі території. Їх площі у межах області розподілені нерівномірно. Використання земель регіону значною мірою зумовлене ґрунтово-кліматичними умовами.

Структура сільськогосподарських угідь України в цілому та Волинської області, зокрема, подана в табл. 3.9.

Площа сільськогосподарських угідь за ґрунтовими зонами Волинської області (за О. Стрішенець, Л. Ільїним, К. Павловим) є наступною [7, 9]:

Таблиця 3.9

Структура сільськогосподарських угідь України в цілому та Волинської області, зокрема, станом на 2020 р.

№ з/п	Сільськогосподарські угіддя	Україна		Волинська область	
		площа, тис. га	% до загальної площі	площа, тис. га	% до загальної площі
1	Рілля	32 698	79	672	64
2	Багаторічні насадження	864	2,1	12	1,1
3	Сіножаті	2 294	5,6	162	15,5
4	Пасовища	5 283	12,8	202	19,3
5	Перелоги	190	0,5	0	0
Усього сільгоспугідь		41 329	100	1 048	100

– перша ґрунтова зона, де переважають дерново-підзолисті, дернові і болотні ґрунти, розміщена в поліських районах. Тут у земельному фонді сільськогосподарські угіддя сягають майже 46 % від загальної площі. На орні землі припадає лише 27,4 %, а на ліси та чагарники – 43 %;

– друга ґрунтова зона з переважанням дерново-підзолистих супіщаних ґрунтів в комплексі з дерновими карбонатними та болотними. У земельному фонді всі сільськогосподарські угіддя тут займають близько 64%, серед них на орні припадає 36 %, а на сіножаті та випаси – 24%;

– третя зона – займає південну частину Волинської області, має найбільший відсоток розораних земель і найменше природних кормових угідь. Сільськогосподарські угіддя становлять 82%, на орні припадає 68%, на природні сіножаті та випаси – близько 11%. Тут зосереджено найкращі ґрунти, здебільшого сірі, темно-сірі, опідзолені та чорноземні [7, 9].

Проаналізуємо площу сільськогосподарських угідь Волинської області порівняно з іншими областями України на основі типології адміністративно-територіальних областей України за площею с/г угідь (тис. га) [63]:

- більше 2000 тис. га: Дніпропетровська, Полтавська, Харківська, Чернігівська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Одеська, Миколаївська, Вінницька області;

- 1500-2000 тис. га: Херсонська, Луганська, Сумська, АР Крим, Житомирська, Київська та Львівська області;

- 1000-1500 тис. га: Волинська, Тернопільська, Черкаська;

- менше 1000 тис. га: Рівненська, Чернівецька; Івано-Франківська, Закарпатська області.

На території Волинської області сільськогосподарські угіддя займають площу 1048 тис. га. Площа с/г угідь є більшою, ніж у сусідній Рівненській області (922 тис. га), проте меншою, ніж у Львівській області (1240).

Частка ріллі у 33,4% говорить про значний рівень сільськогосподарської освоєності земель (рис. 3.9).

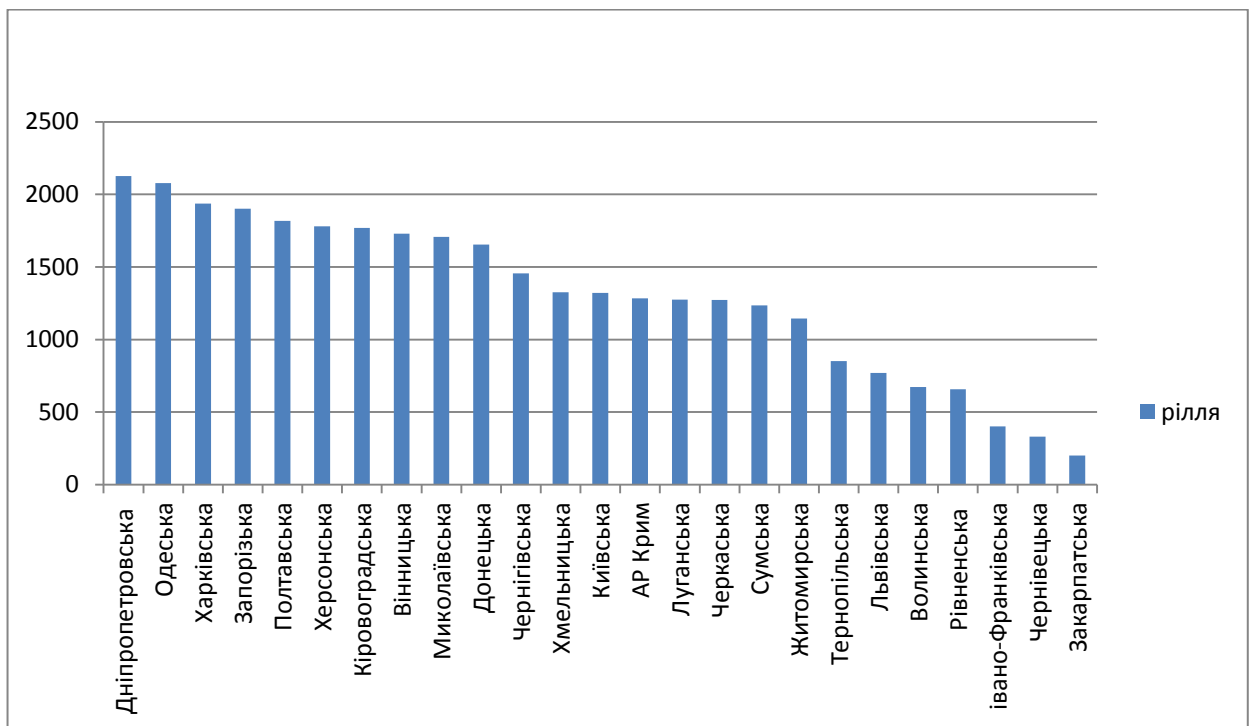

Рис. 3.9. Площа ріллі за адміністративно-територіальними областями України, тис. га [63]

Рілля – площі землі, що систематично обробляються та використовуються для посіву різноманітних сільськогосподарських культур – істотно різняться за областями України. Волинська область знаходиться на 21 місці серед областей України за площею ріллі.

Варто зауважити, що земельні угіддя України, які систематично використовуються для одержання сільськогосподарської продукції

становлять 41,4 млн. га (19% території Європи), на ріллю припадає 32,7 млн. га (27% території Європи) [63]. Наша держава належить до країн з високим показником освоєння земель і такий показник продовжує увесь час рости слідом за розвитком сільськогосподарського виробництва [63].

У порівняльному аспекті, площа ріллі в цілому по Україні становить 32,7 млн. га, в той час як по Волинській області – 672 тис. га. Багаторічні насадження займають 2,09% та 1,1% території відповідно. Сіножаті та пасовища на території Волинської області займають на 0,9% більше площі, аніж в середньому по державі. А якщо говорити про перелоги, то по Україні вони подані 0,5%, а по області – взагалі відсутні. Тобто в межах категорії сільськогосподарських земель Волинської області резерви відсутні, що вимагає раціонального використання сільськогосподарських угідь та раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу загалом.

3.4. Екологічна збалансованість ЗРП Волинської області

Загалом Волинську область можна вважати регіоном держави Україна, де ще залишилися збереженими природні геокомплекси, хоча за час інтенсивного природокористування на її території (більшою мірою це стосується південної частини) відбулося масштабне втручання антропогенних чинників у нормування природної ландшафтної структури. А коли трансформація таких ландшафтних комплексів Волині зумовлена передусім її потужним сільськогосподарським освоєнням, то за поліпшення шляхів із природокористування області головним стає аналіз структури землекористування, стану агроландшафтів, вивчення місцевих територіальних умов створення антропогенної напруженості [100].

Варто зауважити, що екологічна збалансованість будь-якого регіону визначається сучасними науково обґрунтованими підходами і повинна бути орієнтованою на приведення території до такого стану, коли остання стає здатною максимально ефективно виконувати задані функції [100].

Першим етапом екологізації певної території є визначення ландшафтно-екологічних пріоритетів її розвитку. Він полягає у ранжуванні видів функцій у порядку їхньої значимості для регіону. В сучасних умовах для усіх регіонів України найпріоритетнішими є природоохоронні (збереження біорізноманіття, підтримання стійкості природних систем) та антропоєкологічні функції (забезпечення належних природних умов життєдіяльності людей). Власне, це і має стати метою регіональної оптимізації геосистем, адже тоді пройде переорієнтація на функціонування безпечного природного середовища життя людини та уникнення конфліктних ситуацій між господарською і природозахисною функціями геосистеми [100].

Природоохоронні функції на території Волинської області виконують землі сталого використання. У структурі земель сталого використання на теренах Волинської області значно переважають землі природоохоронного призначення.

До 2020 року землі природоохоронного призначення переважали і на території колишнього Шацького адміністративно-територіального району, складаючи 33579,9 тис. га. У межах території ж Любешівського району такі землі займали площу у 27985 тис. га, Камінь-Каширського (13808), Турійського (12044), Ратнівського (11339), Ківерцівського (8603). Площі земель оздоровчого призначення були наявними на території колишніх Ківерцівського, займаючи площу 83,2, Ковельського (28,7), Шацького (17,4), Любомльського (9,8) та Старовижівського (9,8) районів. Площі земель рекреаційного призначення рахувалися за усіма адміністративними районами області, за винятком Рожищенського та Локачинського, міст Володимир-Волинський та Луцьк. Землі історико-культурного призначення переважали на теренах Ковельського, Луцького, Іваничівського районів, міст Луцьк, Ковель та Володимир-Волинський.

Частка земель сталого використання для більшості адміністративно-територіальних районів Волинської області складала до 2020 року менше 5%,

що засвідчує наявну низьку екологічну збалансованість території. Найкращу екологічну збалансованість мали Шацький та Любешівський райони, враховуючи те, що частка земель сталого використання у них складала 45% та 15% відповідно, а найбільшу площу займали землі природоохоронного призначення.

Землі сталого використання за адміністративно-територіальними районами Волинської області до 2020 року ілюструє рис. 3.10, а оцінка земель сталого використання у структурі земельного фонду Волинської області після 2020 року висвітлена у табл. 3.10 та на рис. 3.11.

Отож, землі природоохоронного призначення стали переважати у Камінь-Каширському адміністративно-територіальному районі, складаючи 21653,95 тис. га, що пояснюється входженням до складу цього району колишніх Любешівського та, власне, Камінь-Каширського районів, що мали значні площі подібних земель. Площі земель оздоровчого призначення є найбільшими нині на території Луцького району (16,64 тис. га) – це пов'язано із входженням до його складу Ківерцівського та інших південних районів зі значним показниками таких площ земель. Землі історико-культурного призначення переважають знову ж таки у Луцького району (73,53 тис. га).

Наступним етапом оптимізації земельно-ресурсного потенціалу є оптимальна організація території, що зводиться до обґрунтування такої територіальної диференціації функцій (системи угідь), за якої максимально повно мають реалізуватися природні потенціали геосистем [55].

Оскільки у структурі землекористування Волинської області провідна роль належить сільськогосподарському виробництву, то у цьому випадку за доцільне, вважаємо, визначити саме сільськогосподарську освоєність території Волинської області.

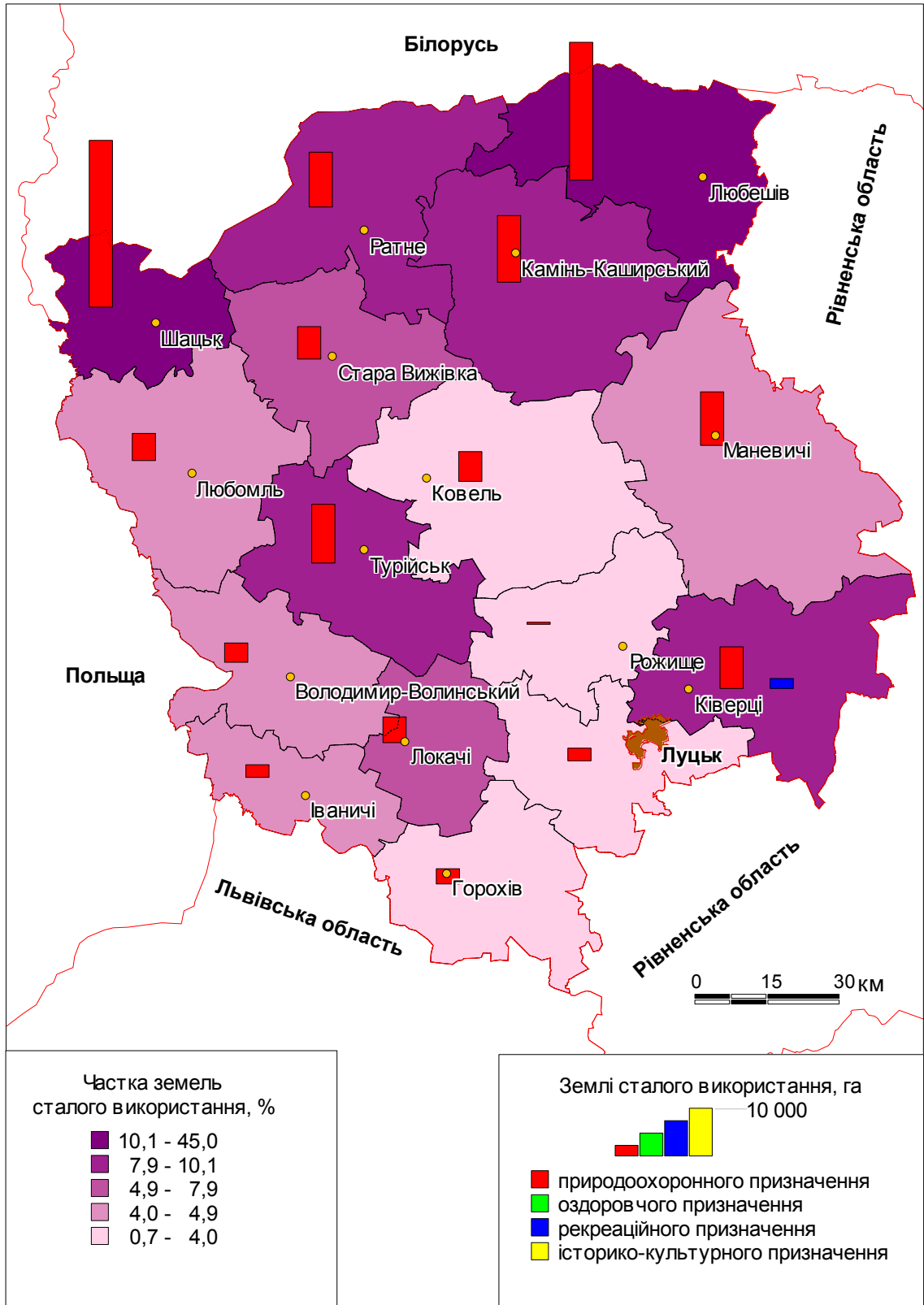

Рис. 3.10. Землі сталого використання Волинської області до 2020 р.

Нами розрахований коефіцієнт сільськогосподарської освоєності для адміністративно-територіальних районів Волинської області як відношення площі сільськогосподарських угідь до загальної площі суші без урахування

площ під водою та болотами та здійснено типологію районів з урахуванням даного показника. Сільськогосподарська освоєність території Волинської області до 2020 року показана у відсотках на рис. 3.12:

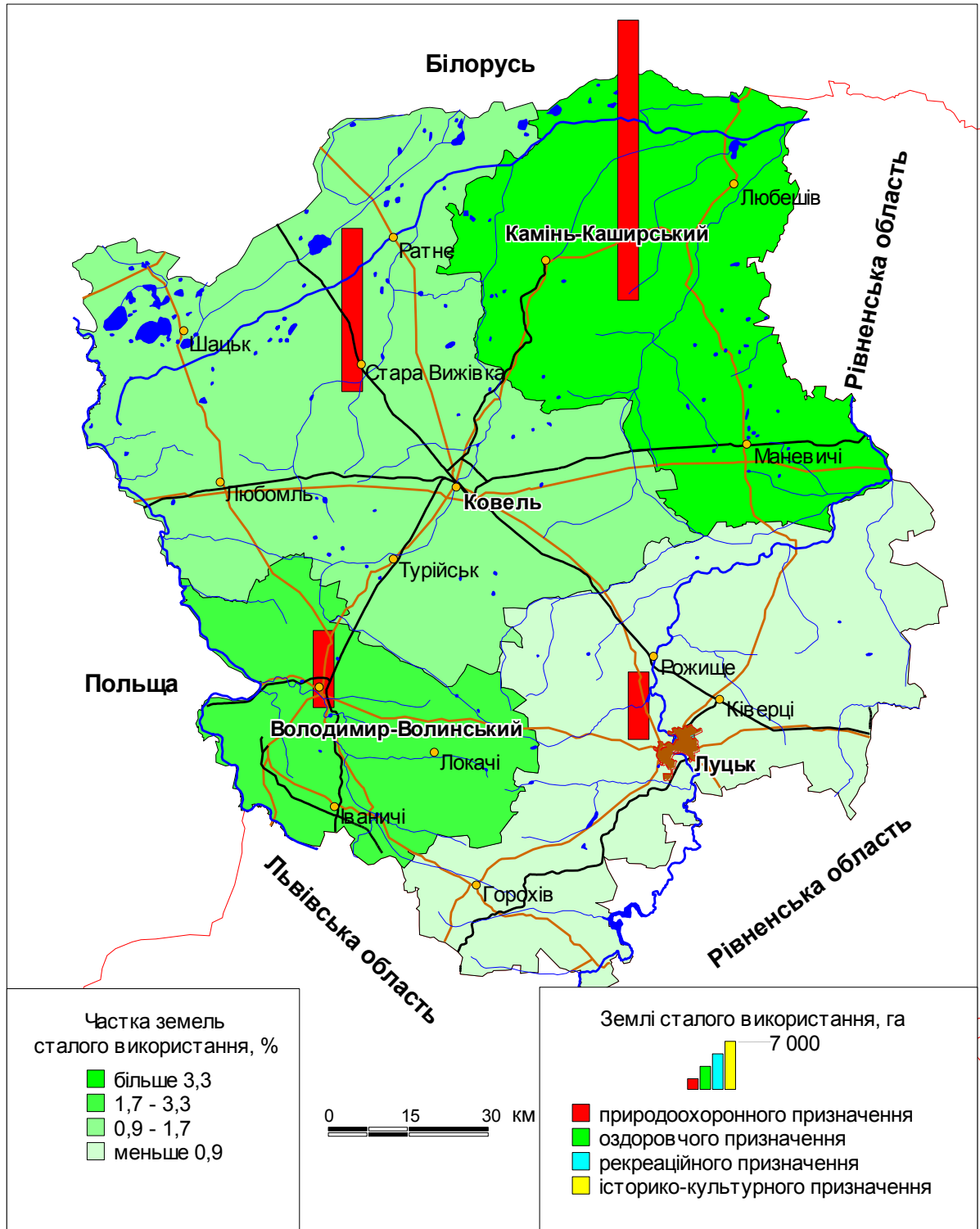

Рис. 3.11. Землі сталого використання Волинської області після 2020 р.

Таблиця 3.10

Землі сталого використання у структурі земельного фонду Волинської області після 2020 року

Назва району	Природоохоронні землі, %	Оздоровчого призначення, %	Рекреаційного призначення, %	Історико- культурного, %	Всього
Володимир- Волинський	6164,83 або 1,69%	1,77 або 0,0005%	25,145 або 0,07%	3,805 або 0,001%	362930,1
Камінь- Каширський	21653,95 або 3,97%	0,00 або 0,00%	59,52 або 0,019%	4,76 або 0,009%	545683,1
Ковельський	12680,54 або 1,63%	10,2 або 0,0013%	47,65 або 0,06%	16,829 або 0,02%	777850,8
Луцький	5317,78 або 0,79%	16,64 або 0,0024%	499,172 або 0,074%	73,53 або 0,009%	673911,1

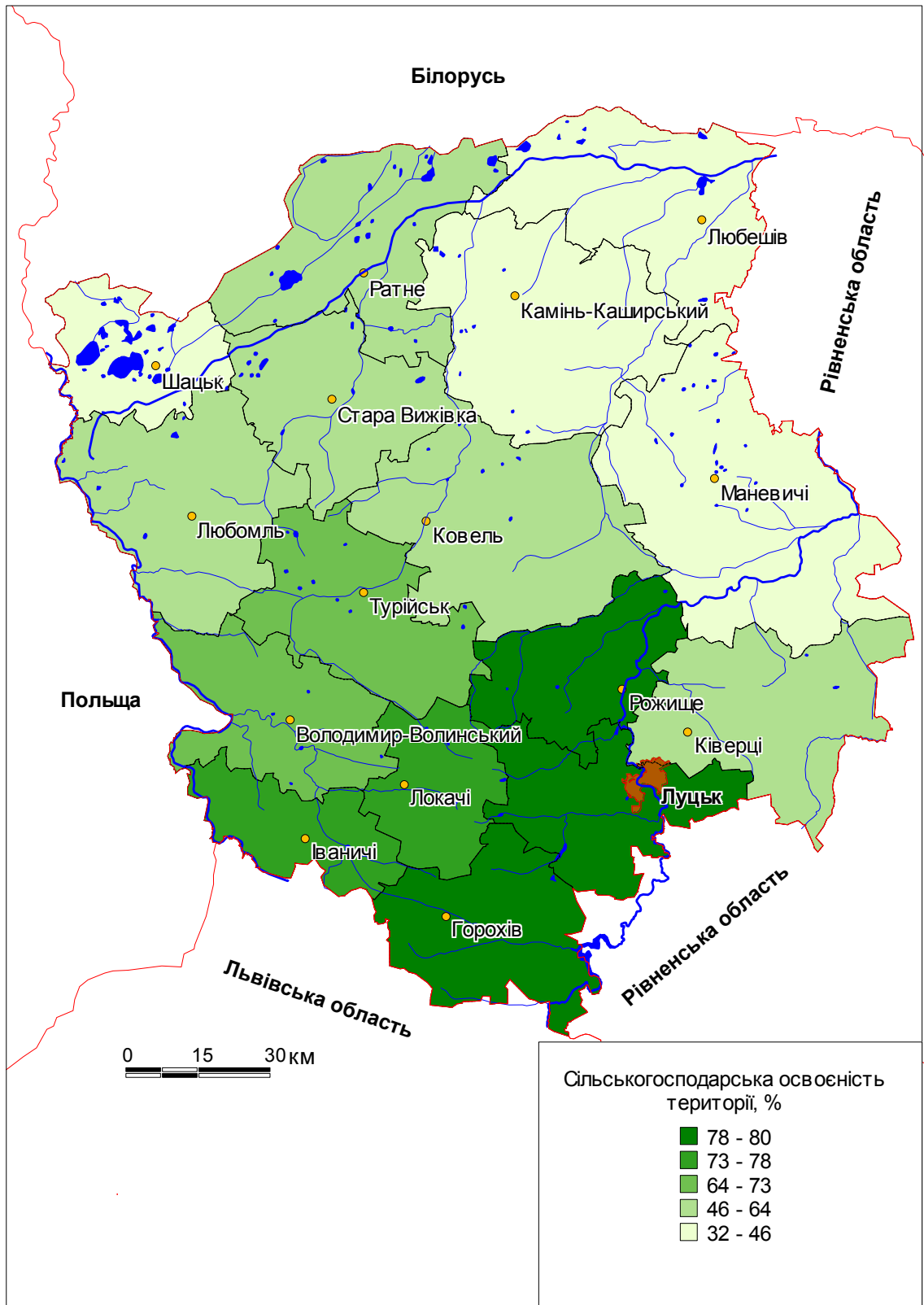

Рис. 3.12. Коефіцієнт сільськогосподарської освоєності території Волинської області до 2020 р. [134]

- 78-80% – Рожищенський (79,7), Луцький (79,6), Горохівський (78,3%) адміністративно-територіальні райони. Сільськогосподарська освоєність є найвищою;

- 73-78% – Іваничівський, Локачинський;
- 64-73% - складає для Володимир-Волинського та Турійського районів;
- 46-64% – сільськогосподарська освоєність характерна для Ківерцівського, Ковельського, Любомльського, Старовиживського, Ратнівського районів;
- 46-32% – ступінь сільськогосподарської освоєності є найнижчим для Камінь-Каширського (35,6), Любешівського (33,8), Маневицького (32,8) та Шацького районів (32,0) Волинської області.

Середнє значення коефіцієнта сільськогосподарської освоєності для території Волинської області складало до 2020 року - 56,6%.

Екологічну сталість території загалом руйнує ряд факторів: неналежний стан водних ресурсів, нераціональне використання схилів ґрунтів поблизу гідрографічної мережі, ерозійні процеси, позаштатне антропогенне та рекреаційне навантаження, серед яких одним із головних є значна розораність земельних угідь [121].

Тому вважаємо, вагомим при визначенні екологічної збалансованості земельно-ресурсного потенціалу території визначити ступінь розораності території як відношення площі ріллі та багаторічних насаджень до загальної площі земель. Ступінь розораності території характеризує ерозійну безпеку території [121].

Для усієї території Волинської області коефіцієнт розораності земель становить 38,13%, а найвищим до 2020 року для області він був характерним для південних лісостепових районів: Горохівського – 69,2%, Луцького (68,8), Іваничівського (63,3), Локачинського (62,5). Поряд із діючими нормами розораність земель на рівні 60-80% вважається несприятливою, 25-60% – умовно сприятливою і менше 25% – сприятливою [114]. Тому розораність для таких територій була високою і визначалася як несприятлива.

Як «умовно сприятлива» визначалася розораність для територій таких районів, як Рожищенського – 52,8%, Володимир-Волинського – 48,2%,

Турійського – 43,0%, Ковельського – 32%, Ківерцівського – 30% та Старовижівського – 28,9%. Для інших адміністративно-територіальних утворень Волинської області розораність складала менше 25% та визначалася як сприятлива, оскільки на їхній території значні площі займали ліси, водноболотні угіддя та поверхневі води.

На основі аналізу коефіцієнта розораності територію Волинської області оцінили як умовно сприятливу. Коефіцієнт розораності території Волинської області за адміністративно-територіальними районами ілюструє рис. 3.13.

Варто зауважити, що негативні аспекти землекористування на Волині почали ускладнюватися після великомасштабної осушувальної меліорації протягом 60–80-х років минулого століття, внаслідок якої площа сільськогосподарських угідь в області збільшилася на 200 тис. га, проте в наступні роки збільшилася і площа дефляційно-небезпечних, кислих і змитих ґрунтів. Односторонній підхід у здійсненні меліоративного впливу на земельні угіддя, грубі помилки в експлуатації меліоративних систем і неправильне використання їхніх площ часто негативно вплинули на природне середовище. Уже за роки незалежності України значно знизився рівень технічної меліорації осушуваних земель через замулення осушувальних каналів, заростання їх чагарниками, забур'янення луків і пасовищ. Нині ж родючості ґрунтів великої шкоди завдає ерозія, якою уражено понад 20% площі сільськогосподарських угідь. У Волинській області є 400 тис. га меліорованих земель.

Дефляційно-небезпечних ґрунтів сільськогосподарських угідь в області до 2020 року нараховувалося 258,2 тис. га. Із них: у Ковельському районі – 33,2 тис. га, у Турійському – 27,7 тис. га, Рожищенському – 21,9 тис. га, Старовижівському – 20,1 тис. га, Любомльському – 19,9 тис. га, Ратнівському – 19,4 тис. га, Камінь-Каширському – 19,2 тис. га, Маневицькому – 16,5 тис. га, Любешівському – 17,0 тис. га, Володимир-Волинському – 16,4 тис. га, Іваничівському – 4,6 тис. га, Луцькому – 6,7 тис. га, Горохівському – 7,2 тис.

га, Локачинському – 7,8 тис. га.

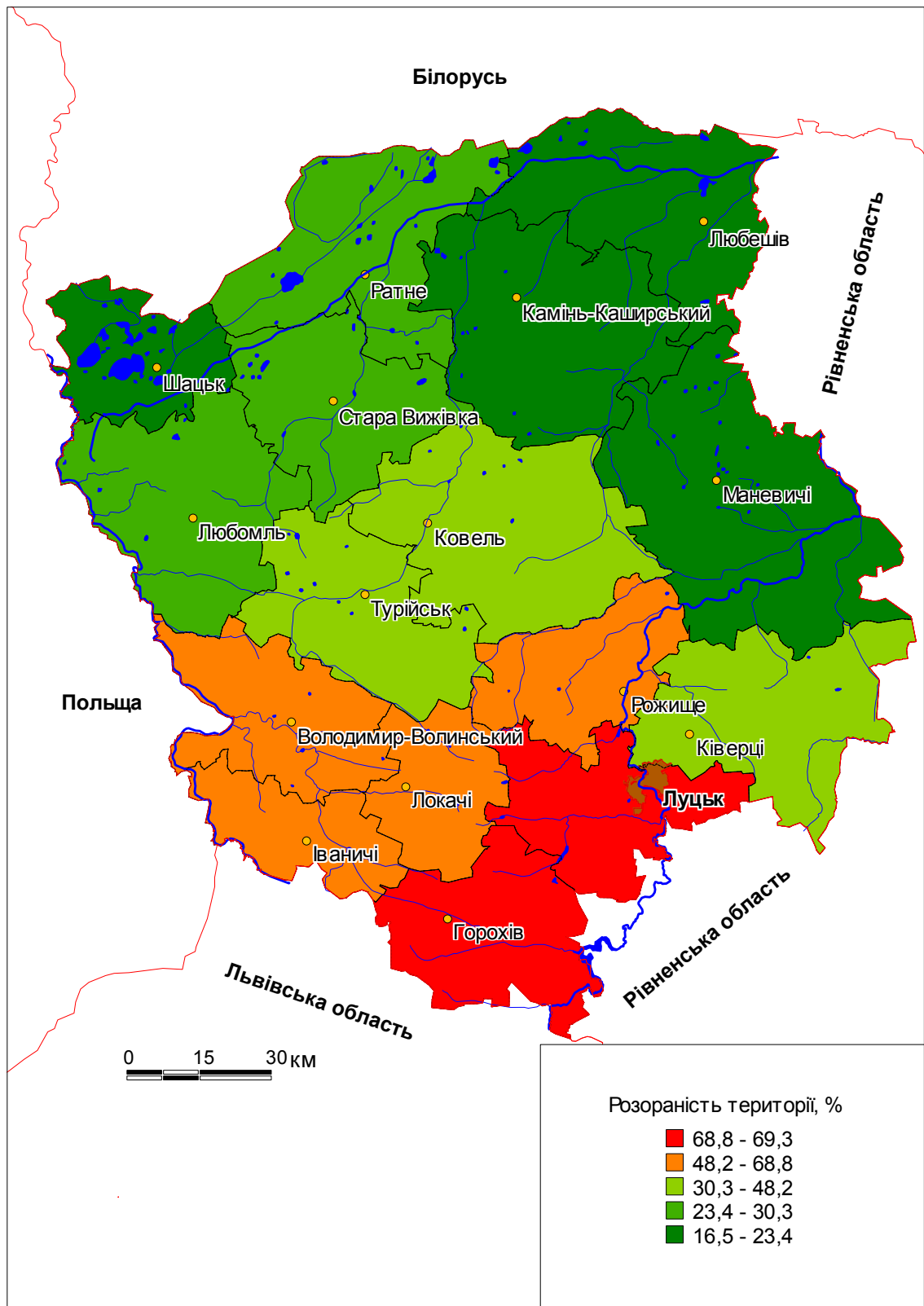

Рис. 3.13. Коефіцієнт розораності території Волинської області до 2020 року [134]

Дуже важливою проблемою, більше того, - екологічною катастрофою для північної та східної частин Волинської області стало використання 496,1 тис. га земель, забруднених радіонуклідами з опадів радіоактивної хмари після аварії у 1986 році на Чорнобильській АЕС. Отже, на сьогодні потрібно вживати негайних належних заходів для покращення становища [137].

Розораність сільськогосподарських угідь на нинішньому етапі описує інтенсивність сільськогосподарського виробництва та екологічну напруженість території. Значна розораність сприяє посиленню ерозійних процесів на схилових ґрунтах, агрофізичну деградацію, дегуміфікацію, порушення біогенних процесів, забруднення довкілля, що зменшує продуктивність сільськогосподарських угідь.

Типологію сільськогосподарських угідь за коефіцієнтом розораності на території Волинської області до 2020 року нами подано на рис. 3.14. Найвищий коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь був характерним для території Горохівського (88,34%), Луцького (86,48%), Локачинського (85,34) та Іваничівського (82,7) районів. Найнижчий коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь спостерігався на територіях Любешівського, Ратнівського та Любомльського колишніх адміністративно-територіальних районів Волинської області.

Середній показник розораності сільськогосподарських угідь для території Волинської області складає 64,72%. У лісостепових районах цей показник є вищим. Значні масштаби розораності сільськогосподарських земель є одним з основних факторів зростання швидкості ерозійних процесів, що, як наслідок, може призвести до значного порушення складу ґрунтів [147].

На нашу думку та на думку інших вчених [147], покращення екологічної ситуації із сільськогосподарським природокористуванням полягає, перш за все, у додержанні норм співвідношення площ ріллі, луків, лісу і вод.

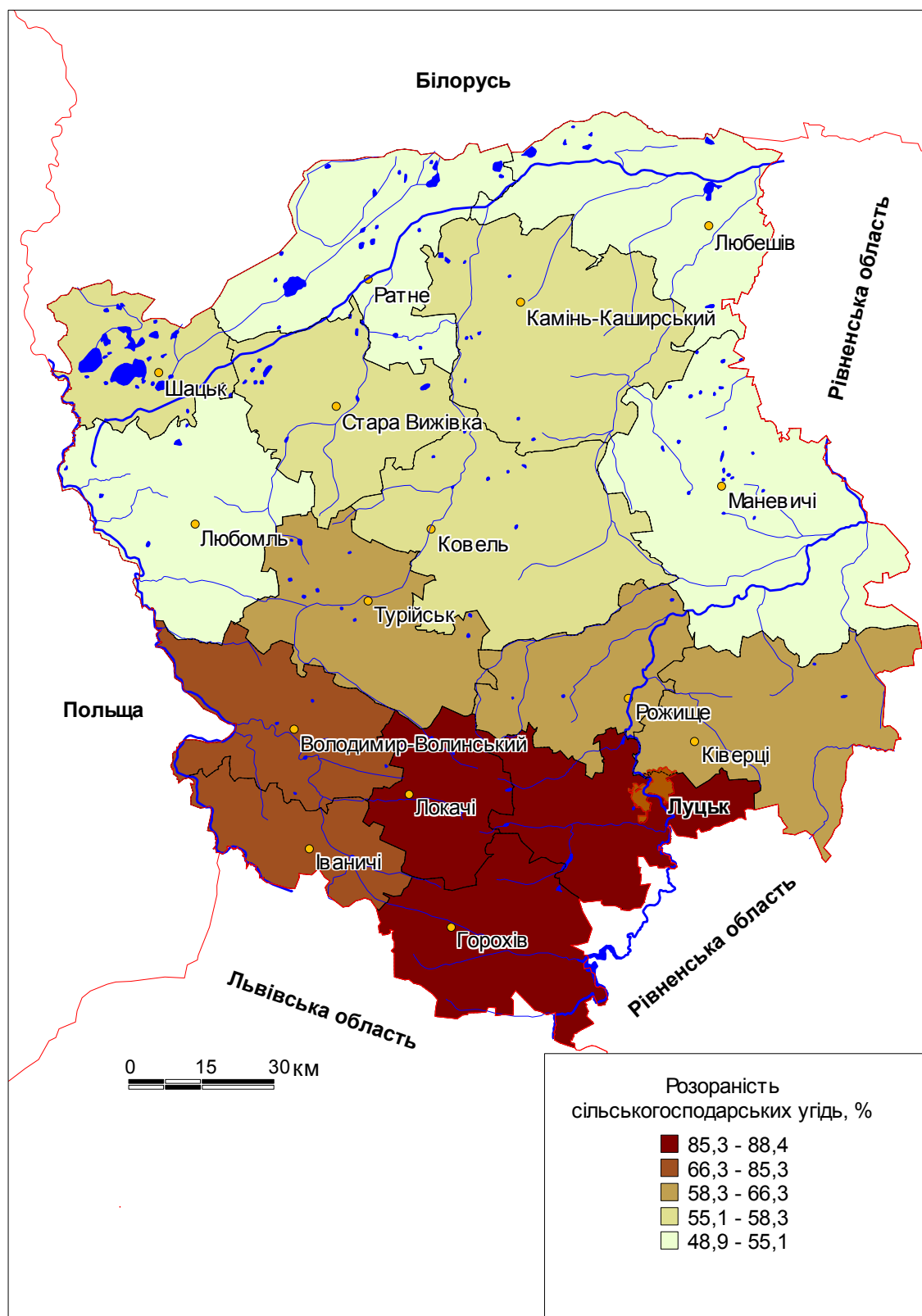

Рис. 3.14. Коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь території Волинської області до 2020 р. [134]

Вперше застосування таких норм було зроблене ще В. Докучасвим. Наразі є кілька науково-технічних досліджень щодо структури

землекористування. Деякі фахівці вважають, що третину земель варто ввести до сільськогосподарського обігу, ще третю частину мати у напівприродному стані, і ще третину, власне, – у природному. Частка науковців пропонує значно суворіше дотримуватись співвідношень земель: рілля/природні кормові угіддя/ліси в Україні має складати 1:1,6:3,6, хоча на практиці воно складає 1:0,23:0,3. Це говорить про дуже незадовільний екологічний стан ландшафтів в Україні [147]. Екологічна збалансованість адміністративно-територіальних районів Волинської області визначена Т. С. Павловською (додаток), яка відзначає, що співвідношення рілля/природні кормові угіддя/ліси для Волинської області далекі від ідеального, проте найкращою екологічна збалансованість була до 2020 року у Любешівському, Любомльському, Ратнівському і Маневицькому районах. Хоч тут площі природних кормових угідь і лісів є більшими від площ ріллі.

Відомо, що екологічну оптимізацію територій досягають через утворення цілого комплексу лісових насаджень. Тож у зоні мішаних лісів оптимальна лісистість складає 23-40%, лісостепу – 17-23, степу 15-17%. У всіх поліських районах області лісистість відповідала нормі, крім Рожищенського (частка лісовкритих площ становила лише 11,98%). Що стосується південних районів, то тут ситуація була не настільки сприятливою: лісистість Луцького, Іваничівського, Горохівського районів не відповідала нормі для лісостепу. І це незважаючи на те, що північна частина Луцького району є у поліській зоні. Володимир-Волинський, Локачинський, Ківерцівський райони розташовані у двох природних зонах - площа лісів є належною для підтримання екологічної рівноваги у природно-територіальних комплексах [100].

Позитивний ефект на утворення екологічно стійких ландшафтів справляють і захисні лісосмуги, особливо разом із природними лісами. Такий стан речей поліпшує розподіл вологи на полях, тобто зменшує поверхневий стік талих і зливових вод, сприяє зниженню інтенсивності водної ерозії та дефляції, перешкоджає поширенню патогенних організмів і шкідників

культурних насаджень [100].

Великі масиви лісозахисних смуг були характерні для Луцького (80,7 га), Ковельського (53,3 га) та Горохівського (30,8 га) районів. У Володимир-Волинському, Маневицькому, Камінь-Каширському, Локачинському, Любешівському, Ратнівському, Старовижівському районах полезахисні смуги були відсутні. Натомість у цих районах наявними були інші захисні насадження, хоча в Любешівському районі у структурі земельного фонду не виділяли полезахисних лісосмуг та інших захисних насаджень [100].

Оптимально організована територія має бути не тільки високопродуктивною, а й екологічно безконфліктною, естетично привабливою. Для цього частка природних угідь оптимально має становити 60%, 35-40% – гранично допустима величина [110].

Порівняльні показники природних і господарських угідь у Волинській області склали десь 59,33% до 40,67%, що, загалом, є оптимальним показником ландшафтної організації площ краю. Однак не настільки сприятливою у всіх районах області склалася ситуація. У Горохівському, Іваничівському та Луцькому районах питома вага природних угідь не перевищувала 30%. Близьким за значенням був і Локачинський район – 32,5% [110].

Оцінка наведених параметрів для структури земельного фонду Волинської області після 2020 року висвітлена у табл. 3.11, 3.12 та на рис. 3.15-3.17.

Сільськогосподарська освоєність території Волинської області у відсотках після 2020 року: Володимир-Волинський (70,4%), Луцький (63,7), Ковельський (50,8), Камінь-Каширський (34,05%) адміністративно-територіальні райони.

Найвищий відсоток розораності земель Волинської області після 2020 року складає для: Володимир-Волинського - 54,1%, Луцького - 47,7%, Ковельського - 27,02%, що є несприятливими показниками. Лише для Камінь-Каширського району, де наявними 17,77% розораності землі, ситуація є доволі сприятливою.

Таблиця 3.11

Розраховані коефіцієнти земельно-ресурсного потенціалу адміністративних районів Волинської області

Назва району	Коефіцієнт сільськогосподарської освоєності	Коефіцієнт розораності території	Коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь
Володимир-Волинський	70,37	54,1	76,72
Камінь-Каширський	34,05	17,77	52,12
Ковельський	50,75	27,02	55,30
Луцький	63,66	47,66	71,30

Таблиця 3.12

Екологічна збалансованість адміністративно-територіальних районів Волинської області (за Т. Павловською) [147]

Показники екологічної збалансованості районів Волині	Природні території, %	Лісовкриті площі, %	Співвідношення (рілля: природні кормові угіддя:ліси)	Частка с/г угідь у ЗФ, %	Частка ріллі у структурі сільськогосподарських угідь, %	Частка ріллі у ЗФ (коефіцієнт розораності), %
Володимир- Волинський	38,97	19,17	1:0,42:0,39	69,19	75,20	52,27
Камінь- Каширський	77,44	50,16	1:0,93:2,92	33,37	51,57	17,23
Ковельський	65,39	36,78	1:0,83:1,56	42,23	54,81	27,24
Луцький	45,76	26,29	1:0,46:1,09	62,61	69,79	45,84
Волинська область	59,33	34,60	1:0,57:1,04	52,04	64,21	33,42

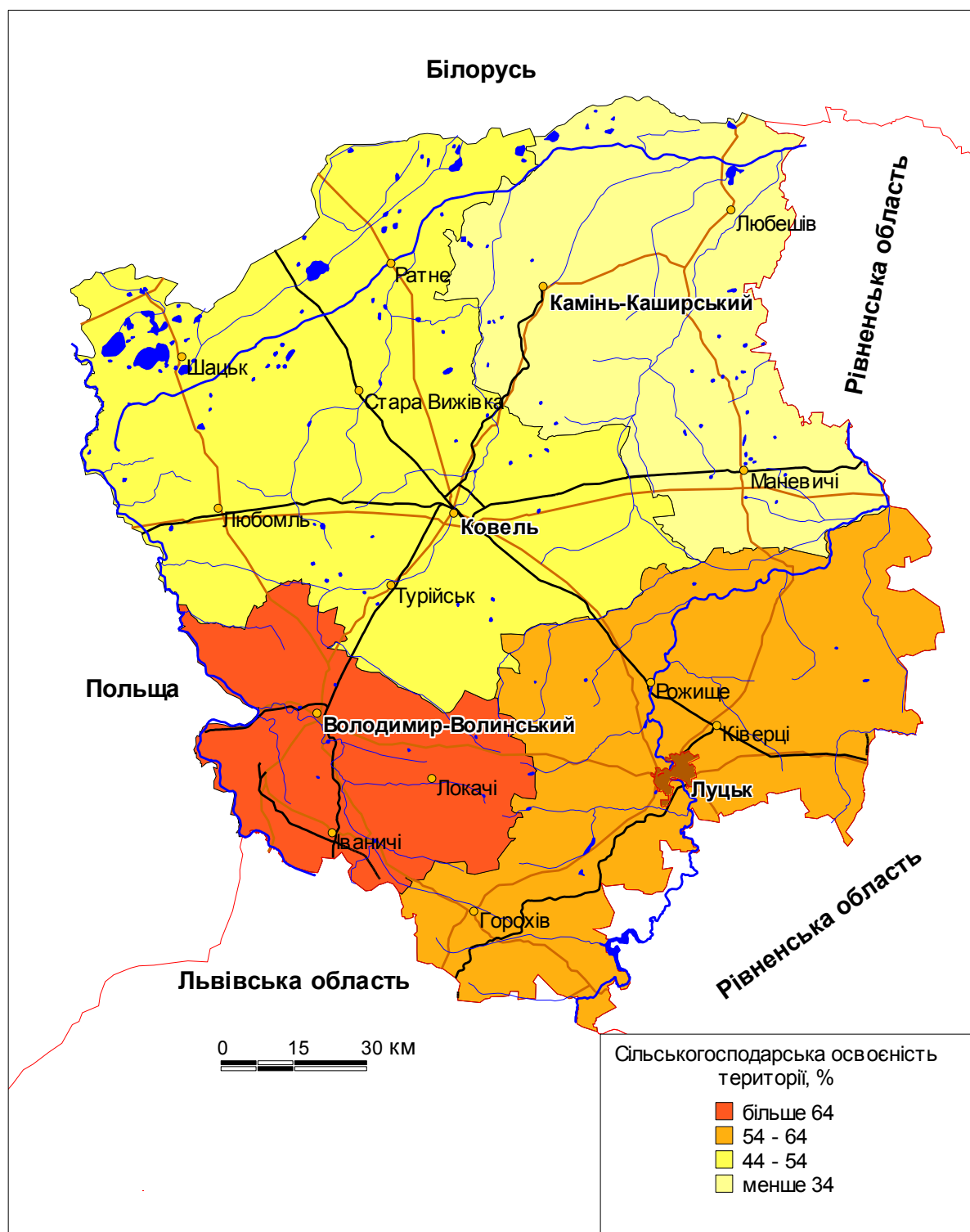

Рис. 3.15. Коефіцієнт сільськогосподарської освоєності території Волинської області після 2020 року [134]

Щодо показника розораності сільськогосподарських угідь для території Волинської області у відсотках після 2020 року, то: Володимир-Волинський адміністративно-територіальний район має 76,7%, Луцький - 71,3%, Ковельський - 55,3%, Камінь-Каширський - 52,1%.

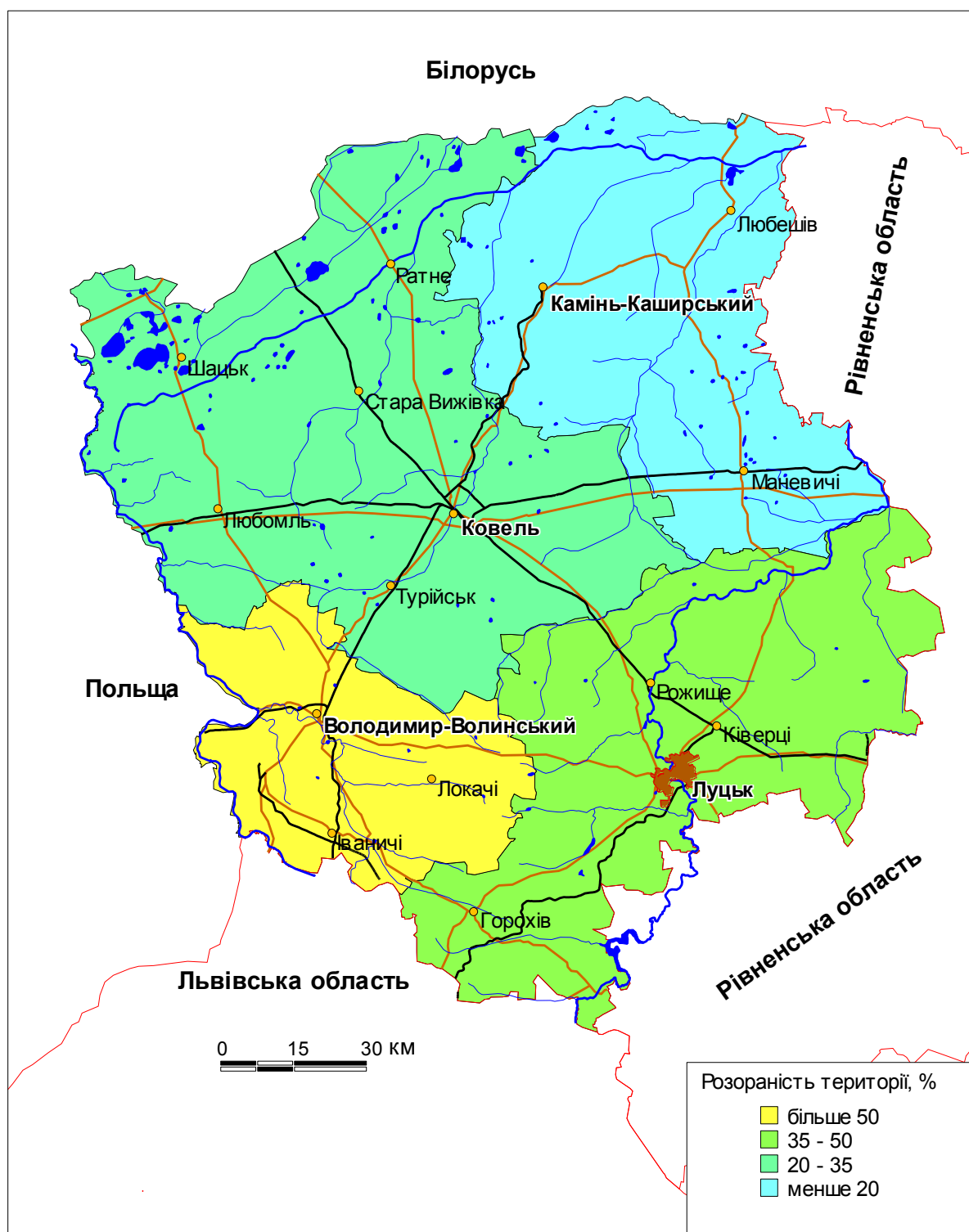

Рис. 3.16. Коефіцієнт розораності території Волинської області після 2020 року [134]

Співвідношення рілля/природні кормові угіддя/ліси для Волинської області, як і до 20202 року, є далекими від ідеальних. За районами це виглядає на сьогодні так: Володимир-Волинський (1:0,42:0,39), Луцький (1:0,46:1,09), Ковельський (1:0,83:1,56), Камінь-Каширський (1:0,93:2,92).

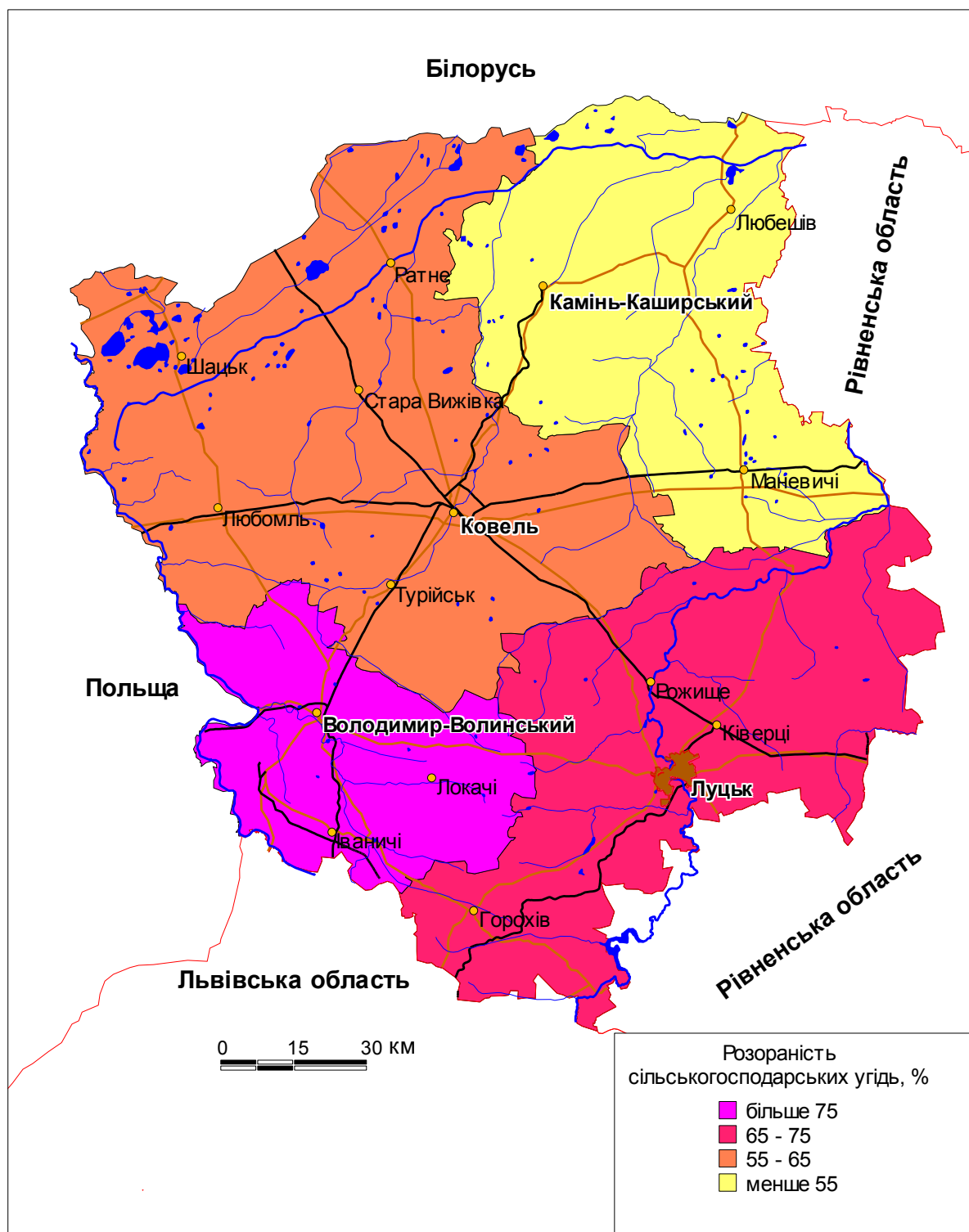

Рис. 3.17. Коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь території Волинської області після 2020 року [134]

Найбільші площі лісозахисних смуг характерні для Камінь-Каширського (50,16%), а найменші – для Володимир-Волинського (19,17%) районів.

Показник природних територій для Волинської області у відсотках

після 2020 року: Камінь-Каширський (77,44%), Ковельський (65,39), Луцький (45,76), Володимир-Волинський (38,97%) райони.

Екологічно стабільні території, які могли б підтримувати агроландшафти у сприятливому стані, займають невелику площу. Під впливом нераціонального землекористування відбувається погіршення екологічного стану земельних ресурсів адміністративно-територіальних одиниць Волинської області.

Екологізація землекористування полягає у переході від затратного принципу природокористування до методів ресурсощадного господарювання, відмова від екстенсивного розширеного споживання природних ресурсів та забезпечення одержання максимальної користі за мінімальних витрат сировини, що залучається до цього процесу, і незначному порушенні середовища життя. Одним із таких напрямів є консервація земель – тимчасове або постійне виведення порушених і малопродуктивних земель із господарського обігу (сільськогосподарського чи промислового) для відновлення їх родючості та екологічно задовільного стану ґрунтів [72].

Для території Волинської області пріоритетність функцій є наступною: природоохоронна – антропоєкологічна – агрогосподарська – водогосподарська – лісогосподарська – рекреаційна (рис. 3.18). Підтвердженням такої ієрархії пріоритетних функцій розвитку регіональної соціоекосистеми є співвідношення компонентів природно-ресурсного потенціалу (ПРП).

Згідно з оцінкою покомпонентної структури ПРП Волинської області, здійсненою В. П. Руденком, потенціал земельних ресурсів становить 55,2% (домінуюче положення), водних – 18,0%, лісових – 16,2%, рекреаційних – 9,2% [126].

Рис. 3.18. Екологізації землекористування для Волинської області [126]

За раціонального використання та охорони земельних ресурсів Волинської області особливе місце має посідати моніторинг земель, що передбачає систему спостережень за станом земельних ресурсів з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки та забезпечення відновлення родючості. Однією з актуальних проблем у сфері регулювання земельних відносин залишається проблема адміністративно-територіального устрою та встановлення меж населених пунктів, а саме проведення дійсної нормативної грошової оцінки земель населених пунктів і земель несільськогосподарського призначення за межами таких пунктів; здійснення якісної еколого-економічної оцінки ґрунтів та сільськогосподарських угідь регіонів і

територіальних громад; проведення такої земельної реформи, яка б забезпечила збереження, відтворення та фінансування заходів із раціонального використання й охорони земельних ресурсів. Умовою ефективного землекористування є якісна і екологічно безпечна сільськогосподарська продукція, раціоналізація усіх етапів її виробництва за допомогою застосування ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій.

Підсумовуючи результати оцінки структури землекористування, де визначалися співвідношення між сукупністю природних і господарських угідь, здійснена типологія адміністративних одиниць - районів Волинської області до 2020 року (за Т. С. Павловською [100]):

1. Дев'ять поліських районів Волинської області (Любомльський, Шацький, Старовижівський, Ратнівський, Ковельський, Камінь-Каширський, Любешівський, Маневицький і Ківерцівський) були віднесені до I-ої типологічної групи з найкращою структурою землекористування, частка природних угідь становила 60,1% і вище.

2. До II-ї типологічної групи (зі сприятливою структурою земельних угідь) належить лише Турійський район.

3. До третьої типогрупи віднесені адміністративні райони із відносно сприятливою структурою земельних угідь, де частка природних угідь – 40,1-50,0% - Володимир-Волинський і Рожищенський.

4. Четверта група включала лише один район – Локачинський. Адже тут частка природних угідь не перевищувала 40,0%. Подібну структуру земельних угідь варто вважати несприятливою.

5. До п'ятої типологічної групи віднесені Іваничівський, Горохівський і Луцький райони, де була дуже несприятливою структура земельних угідь, а частка природних угідь була меншою від 30,0% [100].

Розповсюдження раціональних співвідношень природних і господарських угідь є характерним для Поліської низовини: Любомльський, Шацький, Старовижівський, Ратнівський, Ковельський, Камінь-Каширський,

Любешівський, Маневицький і Ківерцівський райони). Райони із відносно оптимальними показниками цього критерію - це крайній південь Поліської низовини та частково північ Волинської височини: Володимир-Волинський, Турійський, Рожищенський райони [100]. Територія з несприятливими співвідношеннями земельних угідь приурочена до височинної лісостепової частини краю: Іваничівський, Локачинський, Горохівський, Луцький райони.

Оцінка територіальних відмін співвідношення природних і господарських угідь сприяла виявленню в межах Волинської області переважної більшості районів, які до початку адміністративно-територіальної реформи характеризувалися майже оптимальним розподілом структури земельних угідь (особливо в поліській частині краю). Головними факторами формування такої ситуації є історичні особливості заселення території, різниця у природних умовах та ресурсах поліської і лісостепової частин області. Поширення відносно родючих ґрунтів на півдні краю призвело до їх інтенсивного розорення і, відповідно, зменшення площ природних фітоценозів. Руйнація природних ландшафтів волинського лісостепу пов'язана також із освоєнням мінеральних ресурсів, зокрема кам'яного вугілля, природного газу, карбонатних порід, цегельно-черепицевої сировини, порівняно більшим селитебним навантаженням на південну частину області [100].

Наразі в утворених чотирьох адміністративних районах, які через низку «політико-договірних», а не господарсько- і соціально орієнтованих пертурбацій, поєднали в собі території з абсолютно відмінними природно-ресурсними, а, відтак, і земельно-господарськими умовами, що не дозволяє говорити про будь-який більш-менш оптимальний розподіл структури земельних угідь. Проведена реформа зовсім не врахувала науково обґрунтованих рекомендацій учених-географів щодо раціонально доцільного поділу території краю, та, без сумніву, матиме наслідком розбалансовані економічні показники і руйнівним чином позначиться на стані довкілля, зокрема, на перспективах оптимізації земельно-ресурсного потенціалу.

Висновки до третього розділу

Розкрито трансформацію земельно-ресурсного потенціалу Волинської області. Висвітлено:

- стан земельних ресурсів території області. Важливим при оцінці земельних ресурсів є показник вмісту гумусу у ґрунтах та внесення добрив для сільськогосподарських підприємств Волинської області;

- розкрито структуру порушених, відпрацьованих та рекультивованих земель області. Одним із головних чинників, що порушує структуру земельних ресурсів, є надмірна розораність території, збільшення частки малопродуктивних і деградованих земель тощо;

- висвітлено структуру земельного фонду регіону в динаміці;

- подано структуру сільськогосподарських угідь Волинської області.

У структурі сільськогосподарських угідь Волинської області рілля складає 33% (673,2 тис. га), сіножаті 8% (161,8 тис. га), пасовища 10% (201,7 тис. га) та багаторічні насадження 0,6% (11,7 тис. га) відповідно;

- здійснено оцінку земельно-ресурсного потенціалу за адміністративними одиницями області до та після проведення в Україні адміністративно-територіальної реформи.

У роботі визначення трансформацій земельно-ресурсного потенціалу Волинської області з метою окреслення напрямів підвищення його ефективності здійснювалося за основними видами земель та угідь.

Розраховано:

- ступінь сільськогосподарської освоєності території. Середнє значення коефіцієнта сільськогосподарської освоєності для території Волинської області складає 56,6%;

- коефіцієнт розораності території. Для Волинської області коефіцієнт розораності становить 38,13%. Найвищий відсоток розораності земель області характерний для південних лісостепових районів, де розораність є високою і визначається як несприятлива. На основі аналізу коефіцієнта

розораності загалом територію Волинської області можна оцінити як умовно сприятливу;

- коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь. Для Волинської області середній показник розораності сільськогосподарських угідь складає 64,72%, а високий показник є одним із головних факторів зростання інтенсивності ерозійних процесів, що може призвести до руйнування структури ґрунтів.

Природоохоронні функції на території Волинської області виконують землі сталого використання. У структурі земель сталого використання на теренах області переважають землі природоохоронного призначення. Частка земель сталого використання для більшості адміністративно-територіальних районів Волинської області складає менше 5%, що засвідчує про низьку екологічну збалансованість території.

РОЗДІЛ 4. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПІДВИЩЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

4.1. Проблеми використання земельних ресурсів

Сучасний розвиток техносфери і суспільства загалом, попри створення безлічі глобалізаційних благ супроводжується руйнуванням довкілля, внаслідок чого утворюються сучасні природно-антропогенні ландшафти, які є побічним продуктом господарської діяльності людини. Заміна природних біоценозів агроценозами та антропогенними екосистемами спонукає до зменшення шару біогеоценотичного покриву, спрощення структури природних ландшафтів, погіршення водного балансу території, зниження фотосинтезуючої ефективності формуючого процесу, порушення структури земельно-ресурсного потенціалу [137].

Заходи з використання, охорони та відновлення земельних ресурсів Волинської області ґрунтуються на чинному земельному законодавстві, наукових дослідженнях, здійснених проектно-вишукувальними, науково-дослідними організаціями та закладами вищої освіти. В Конституції України [177] чітко зазначено, що земельні ресурси є основним національним надбанням і перебувають під особливою охороною держави [137].

Виключна роль у регулюванні земельних відносин згідно з Конституцією України відводиться Земельному кодексу України, Закону України «Про землеустрій», постановам Кабінету Міністрів України та Указам Президента України. Проте нормативно-правова база, що регулює використання, охорону та відновлення земельних ресурсів, залишається недосконалою. Внаслідок цього виникає безліч правових проблем щодо ефективного впровадження земельної реформи, а саме перерозподілу земельного фонду, зміни його форми власності, вилучення з активного сільськогосподарського використання малопродуктивних, сильноеродованих та деградованих земель [137].

Зміна економіко-екологічної ситуації та утворення нових форм землекористування у Волинській області потребують більш детального дослідження, що дало б змогу визначити основні напрями й конкретні шляхи підвищення ефективності землекористування. Назріла потреба вдосконалення правової бази з користування земельними ресурсами, що дозволить економічно регулювати систему природоохоронної діяльності [137].

В умовах сьогодення перед суспільством постає складне завдання організаційного характеру, що передбачає призупинення процесів руйнування ґрунтів, охорони і відновлення їх родючості, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва завдяки організації раціонального землеволодіння та землекористування. Занепокоєння викликає те, що нові сільськогосподарські організації, створені на засадах орендних відносин, практикують короткострокову оренду, яка призводить до виснаження ґрунтів і погіршення їх якісного стану [137].

Основним регулятором земельних відносин в Україні є Земельний кодекс. Але нормативно-правова база, що стосується раціонального використання, відтворення та збереження природних ресурсів є недосконалою. Особливо актуальним є питання надання та вилучення земельних ділянок з користування на регіональному рівні [137].

Саме в регіонах України в процесі хаотичного перерозподілу земель, роздержавлення і приватизації земельного фонду порушені сівозміни, подрібнені земельні масиви колишніх сільськогосподарських угідь, знищені межі та елементи контурно-меліоративної протиерозійної системи землеробства [137]. Щодо раціонального землекористування привертають до себе увагу області України, у господарському комплексі яких домінує сільське господарство, серед них і Волинська область.

Аналізуючи висновки науковців, фахівців-практиків і власні дослідження, варто зауважити, що головними проблемами, які гальмують

розвиток земельних відносин та землекористування Волинської області є [137]:

- відсутність розроблених діючих проектів землеустрою та техніко-економічного аналізу з функціонування і збереження земель адміністративно-територіальних одиниць;
- повільна зміна та встановлення меж населених пунктів;
- затягування інвентаризації земель сільськогосподарського призначення;
- відсутність відомостей про правову основу їх використання та суб'єктів земельних відносин, включення земельних ділянок до статутного фонду Державного земельного банку;
- нездійснення обліку земель населених пунктів і земель несільськогосподарського призначення за межами цих пунктів. Ці роботи проводили на старих планово-картографічних матеріалах 60-70 років минулого століття;
- відсутність нормативної грошової оцінки земель населених пунктів не дає можливості органам місцевого самоврядування здійснити власні регулятивні повноваження зі створення належних умов і стимулів ефективного використання міських земель для формування фінансово-економічної бази населених пунктів за рахунок плати за землю;
- відсутність нормативної грошової оцінки земельних ділянок несільськогосподарського призначення (крім земель лісгосподарського призначення) за межами населених пунктів. Бюджетне фінансування на проведення цих робіт відсутнє, а така оцінка проводиться за кошти юридичних і фізичних осіб при необхідності оформлення правовстановлювальних документів на землю;
- незавершеність виготовлення державних актів на право власності на земельні ділянки, на обмін документів, право на земельну частку (пай) через відсутність проектів землеустрою та організації земельних часток (паїв);

- відсутність проектів землеустрою зі встановлення прибережних смуг і водоохоронних зон не дає змоги належно здійснити обмеження з використання угідь у межах водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, передбачених чинним законодавством, та здійснювати ефективний контроль за їх додержанням;
- недостатнє фінансове забезпечення реалізації заходів земельної реформи;
- мінімальне залучення інвестицій та використання прогресивних технологій;
- невідповідність державної статистичної звітності;
- невпорядкованість дієвої системи державного управління земельними ресурсами;
- відсутність державних програм з регулювання земельних відносин та охорони земель [2-4].

Для якісного землекористування у Волинській області серед процесів, що обумовлюють деградацію навколишнього середовища, велику загрозу становлять ерозійні процеси ґрунтового покриву. Внаслідок них знижується родючість ґрунтів, а сільськогосподарські підприємства мають низьку рентабельність. Ерозія сприяє замуленню річок, осушувальних каналів, озер та інших водойм.

На розмив ґрунту впливає крутизна, довжина, площинна експозиція і форма схилу. Процеси розмиву починаються з крутизни схилу більше 1-2°. Найстійкіші до розмиву чорноземи на лесових породах. Менш стійкими є дернові опідзолені ґрунти, а також ті, що сформувалися на щільних глинах і пісках. Розорювання схилів крутизною більше 2° може призвести до інтенсивного змиву ґрунту [38].

При вітровій ерозії потік повітря має здатність завдяки своїй підйомній і трансформуючій силі переносити частинки величиною 0,1-0,5 мм, а дефляція розпочинається зі швидкості вітру 3-4 м/с на супіщаних і 4-6 м/с на легкосуглинкових ґрунтах. На висоті до 15 см над поверхнею землі

переміщуються піщані частинки розміром 0,05-0,10 мм зі швидкістю вітру 3-3,5 м/с, а менші - 0,25 мм переносяться у повітрі вітровим потоком. Дефляцію поділяють на дві фракції: пилювато-глинисту, що є періодичною, і пилювато-піщану – постійну. Пилювато-піщана дефляція відзначається різною інтенсивністю перенесення пилювато-піщаного матеріалу, що залежить від ступеня міцності поверхні і має регіональні особливості. Часті відлиги взимку, коливання температур весною, незначна структурна стійкість малогумусних ґрунтів із легким механічним складом сприяють дефляційним процесам, особливо для осушених торфовищ. Після танення снігу, малосніжних зим, під час заморозків, сухої весни за швидкості вітру більше 3,5 м/с поверхня ґрунту піддається дефляції. Інтенсивність винесення частинок ґрунту сягає 1-2 т/год з 1 га. Це перевищує допустимий рівень на 1-2 т/рік [38].

На півдні Волинської області в межах Волинської височини домінує водна ерозія. Відсоток еродованих ґрунтів від загальної площі орних земель у трьох регіонах Волинської височини різний. Так, частково у Володимир-Волинському районі він коливається в межах 1-30%, а у Луцькому районі – 31-50%. На півночі області наявні дев'ять полів дефляції піщаних ґрунтів, що знаходяться північніше широти Ковеля. З таких ґрунтів щороку пересічно виноситься до 5 т ґрунту з 1 га, у Володимир-Волинському районі – у межах 15-20 т/га, а Луцькому – 30–40 т/га, тобто більше [4, 5].

Загальна кількість слабо-, середньо- і сильноеродованих земель в області сягає 7,0; 3,0; 1,0% відповідно. В усіх районах переважають слабоеродовані землі, їх частка становить 75%. Найбільше таких земель у Луцькому – 57,7 % і Володимир-Волинському – 49,2% районах. Середньоеродовані землі від загальної їх кількості у Володимир-Волинському і Луцькому адміністративних районах коливається в межах 15,6–32,3%, тобто їх майже у 2 рази менше ніж слабоеродованих. У Ковельському районі частка таких земель є найбільшою – 41,6%. Сильноеродовані землі від їх загальної площі у згаданих Володимир-

Волинському і Луцькому районах не перевищують 6,9-18,5%. Слабодефльовані землі найпоширеніші у Луцькому районі – 1,0% від загальної площі сільськогосподарських угідь, у Ковельському їх відповідно 0,24%. Середньодефльовані землі дуже поширені у Ковельському районі відповідно – 203 га або 0,26%. Загальна площа слабодефльованих земель в області становить 1145 га, середньо- – 609 га та сильнодефльованих – 55 га при загальній кількості 2109 га. Із дефльованих земель найпоширенішими є слабодефльовані. Сильнодефльовані виявлені тільки у Луцькому районі. В області загалом земель із крутизною схилів до 1° є 437762 га, від 1 до 2° аж 77 042 га, від 2 до 3° – 33 118 га, від 3 до 5° – 35 455 га, а від 5 до 7° – 17 064 га [38, 106].

Морфологічними ознаками еродованих водою ґрунтів є малопотужний гумусовий горизонт, світліше забарвлення їх поверхні, поява в окремих місцях материнських порід тощо. Для запобігання водній ерозії потрібно провести такі протиерозійні заходи:

- фітомеліоративні: ґрунтозахисні сівозміни, лісонасадження на схилах полів;
- протиерозійний обробіток ґрунтів: оранка впоперек схилів, застосування щільовання та оранки із врахуванням висот рельєфу;
- спеціальні заходи затримання снігу й регулювання сніготанення: щити, куліси, ущільнення;
- агрохімічні заходи підвищення родючості земель: збільшення доз внесення органічних добрив як наслідок рівня змитості ґрунтів, використання оптимальних доз мінеральних добрив, вапнування кислих ґрунтів;
- посів сидеральних і парозаймаючих культур.

Вітрова ерозія поширена в північній частині області на дерново-підзолистих ґрунтах із піщаним гранулометричним складом, а також на осушених торфовищах.

Для боротьби з вітровою ерозією застосовують комплекс організаційно-господарських, протидефляційних, агротехнічних заходів, що

охоплює створення багаторічних плодових насаджень разом із захисними лісонасадженнями, впровадження спеціальних заходів обробітку ґрунту, зокрема безплужного, розміщення культур упоперек напрямку переважаючих вітрів, перехресний спосіб сівби, ущільнення посівів, нормований випас худобою, особливо на схилах.

Згідно даних Міністерства екології та природних ресурсів України і Державного комітету України із земельних ресурсів в державі спостерігається тенденція до погіршення родючості ґрунтів, зокрема середній вміст гумусу знизився до 3,1%. Такий стан речей є неприпустимим явищем через зростання у загальній структурі сільськогосподарського виробництва питомої ваги екстенсивних культур, які зумовлюють значне виснаження ґрунтів.

Рациональне використання сільськогосподарських земель має забезпечувати постійне відтворення родючості ґрунту та його продуктивної здатності без порушення стійкості агроєкосистеми. Аспекти відродження родючості ґрунтів мають бути завданням національної безпеки держави. Тому при вирішенні важливих завдань державної політики в галузі аграрного землекористування варто назвати створення механізму формування сталого землекористування як провідного, а на його основі – збереження довкілля, охорони та захисту землі як складової навколишнього середовища, раціоналізації, примноження та відтворення її продуктивної сили як ресурсу. Інтенсифікація цього процесу в нашій країні уже багато років не отримує належного розвитку та не дає відчутного приросту продуктивності, негативно впливаючи на ґрунт і навколишнє середовище [129].

Саме пріоритет максимального залучення земельних ресурсів над екологічно доцільним використанням площ і зумовлює порушення екологічної рівноваги території Волинської області [129].

Механізм державного управління земельними ресурсами потребує удосконалення. Доцільно передусім здійснити аналіз джерел негативного впливу на стан земельних ресурсів і виявити недоліки у галузі управління

землекористуванням. Вкрай низьке фінансування природоохоронних заходів і нераціональне використання фінансових ресурсів зумовлює зростання впливу на власника та користувача землею у межах адміністративних утворень, а він змушений реалізувати відповідні заходи за власний кошт.

На рівні Волинської області, як і ряду інших областей України, проблемним залишається виконання інвентаризації, цей процес є дуже повільним і вимагає скрупульозного вивчення в умовах децентралізації [129].

Розподіл земель державної та комунальної власності, покращення нормативної грошової оцінки, спостереження, встановлення кордонів населених пунктів, схем і книг землеустрою, незрозуміле положення меж міст і адміністративно-територіальних одиниць, нераціональне використання фінансового ресурсу, обмеженість контролюючих заходів дотримання вимог земельного законодавства та низька відповідальність є тими важливими чинниками, які мають гальмуючий характер [129].

Крім зазначеного, негативні тенденції у землекористуванні на території Волинської області, особливо її південних адміністративно-територіальних районів, пов'язані з наслідками широкого залучення земель до обробітку, порушення оптимальних співвідношень між орними землями і природними угіддями, що стало причиною поширення деградації як сільськогосподарських угідь, так і інших природних територій (посилення ерозійних процесів, замулення і забруднення водойм, зникнення малих річок тощо). При цьому спостерігається тенденція до зниження гумусності ґрунтів, підвищення кислотності, погіршення балансу поживних речовин у ґрунтах.

Екологічнобезпечне використання земельно-ресурсного потенціалу як раціональне відтворення родючості ґрунтів і тому, зрозуміло, досягнення ресурсно-сировинної безпеки життєдіяльності людини належать до пріоритетних напрямів сучасності [129].

4.2. Засоби збереження земельно-ресурсного потенціалу

Ефективність управлінських рішень щодо використання земельних ресурсів виражається мірою раціоналізації землекористування. Під раціональним землекористуванням потрібно розуміти застосування угідь за їх цільовим призначенням, отримуючи більшість продукції за менших витрат на їх вирощування, без завдання шкоди довкіллю за відповідного рівня розвитку продуктивних сил і земельних відносин [150].

Сучасне використання земель на території Волинської області не спонукає до отримання належного природоохоронного і, власне, суспільно-економічного ефекту, адже знижується економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь та погіршується їх екологічний стан. Поглиблення таких кризових явищ стає основною причиною погіршення ситуації в сільськогосподарському землекористуванні, недостатньому екологічному обґрунтуванні господарських рішень, їх спрямованості на досягнення економічних вигод без врахування суспільних і природоохоронних факторів. Саме тому з метою раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу території, покращення землекористування, зростання його прибутковості та створення умов для становлення ринково-конкурентного сільськогосподарського виробництва на території Волинської області необхідно вжити дієвих заходів з оптимізації структури земельно-ресурсного потенціалу території із врахуванням вимог екологічної безпеки [150].

Використання земельно-ресурсного потенціалу адміністративних одиниць має здійснюватися за допомогою проведення заходів на всіх рівнях управління. Для уникнення негативних природоохоронних явищ варто вдосконалювати земельні відносини та підвищувати відповідальність за нераціональне і неефективне використання земельних ресурсів. Збереження земельно-ресурсного потенціалу спонукається групою факторів, що запобігають шкідливим екологічним явищам і виконуються на різних рівнях

від загальнодержавного до місцевого. Адже збереження ґрунтів - це система організаційно-господарських, технологічних, нормативно-правових та економічних заходів із забезпечення цілісності і еколандшафтних функцій ґрунтового покриву для відновлення родючості ґрунтів та їх захисту від забруднення.

Збереження земельно-ресурсного потенціалу зазначених територій Волинської області передбачає вирішення наступних завдань [137]:

- підвищення ефективності та екологічної безпеки (приватними та державними організаціями) використання населенням земельних ресурсів;
- здійснення раціоналізації (оптимізації) землекористування та створення інвестиційно-привабливого та сталого землекористування;
- забезпечення хороших умов для належного і сталого розвитку всіх територій Волині та ефективного господарювання на землі;
- створення дієвої системи захисту прав власності на землю;
- підвищення ефективності використання та охорони земельних ресурсів;
- запровадження системи інформування населення та підвищення рівня суспільної свідомості з питань використання і охорони земель, функціонування ринку земель;
- поліпшення екологічної ситуації в регіонах та забезпечення її контролю;
- здійснення перерозподілу земельного фонду областей між сферами економіки, керуючись придатністю земель для застосування у групі різних за цільовим призначенням земельних категорій;
- оптимізація структури земельних угідь;
- зменшення розораності територій сільськогосподарського призначення;
- здійснення консервації деградованих і малопродуктивних земель;
- проведення рекультивації порушених земель із їх залученням до господарського обігу;

- завершення розробки землеустрою з техніко-економічним обґрунтуванням застосування та охорони земель і забезпечення схем раціонального використання та охорони земель, перерозподілу земель з урахуванням актуальних і перспективних потреб громади [137];

- завершення інвентаризації земель, створення об'єктів і окреслення меж водного, природно-заповідного, рекреаційного та історико-культурного фондів, прибудинкових територій, земель у межах охоронних, санітарно-захисних зон і зон особливого режиму землекористування;

- оновлення межі населених пунктів відповідно до містобудівної документації областей;

- встановлення прибережних захисних смуг, що нарешті дозволить визначити компетенцію місцевих рад та органів виконавчої влади при розпорядженні землями, сприятиме належному оподаткуванню територій і додатковим бюджетним надходженням, а також забезпечуватиме подальше впорядкування територій із визначенням перспектив розвитку територіальних громад;

- здійснення подальшого розвитку інфраструктури ринку землі та удосконалення місцевої (регіональної) нормативної бази, налагодження постійного моніторингу цього процесу;

- удосконалення дієвої системи платежів за землю;

- формування інституту раціонального використання земель, пов'язаного з їх охороною, і забезпечення екологічної збалансованості землекористування;

- підвищення ефективності оренди землі, особливо в сільському господарстві [137].

Варто б було перейняти певний досвід (на прикладі країн Європейського Союзу) щодо інтенсифікації земельних відносин і врахувати деякі пріоритети:

- визначення на законодавчому рівні ґрунту як обмеженого ресурсу, що зазнає негативного впливу довкілля;

- розроблення заходів з підтримання екологічного балансу ґрунтів та інших природних ресурсів;
- виділення принципів, спрямованих на попередження забруднення ґрунтів;
- приділення достатньої уваги питанню створення належної інформаційної мережі;
- проведення подальшої розробки та впровадження охоронного законодавства з метою досягнення високих нормативів якості ґрунтів [137].

Отже, особливістю раціонального землекористування території Волинської області повинен стати перехід від витратного принципу природокористуючих до природозберігаючих методів господарювання, відмова від екстенсивного розширеного користування земельними ресурсами, одержання максимального ефекту за мінімального використання залученої до цього процесу сировини при незначному порушенні середовища життя [140]. Одним із таких напрямів є консервація земель, тобто тимчасове, або постійне виведення з господарського обороту (сільськогосподарського чи промислового) земель для відновлення родючості та екологічно задовільного стану ґрунтів. Прикладом може бути консервація земель Володимир-Волинського району Волинської області, переважаючим видом якої є сільське, лісове та рибне господарство [34]. Крім того, умовою ефективного землекористування та отримання якісної екологічно безпечної сільськогосподарської продукції є екологізація усіх складників її виробництва за допомогою застосування ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій використання, застосування хімічних засобів захисту рослин і мінеральних добрив. Найбільшими забруднювачами сільськогосподарських угідь є хлорорганічні пестициди [140].

З використанням системи сталого землекористування можливим є оптимальне співвідношення між економічним ростом, раціональним використанням земель, досягненням належних матеріальних і духовних потреб населення. Для досягнення сталого розвитку землекористування

важливим є додержання таких принципів як: раціоналізація землеволодіння та землекористування, охорона земель та своєчасна ліквідація й попередження негативного впливу деградованих земель на здоров'я і добробут населення, навколишнє середовище, забезпечення соціально-економічних інтересів.

4.3. Оптимізація розвитку ЗРП території

Україна потребує зміни шляхів прийняття управлінських рішень у галузі захисту навколишнього середовища. Значна роль у цьому процесі належить формуванню ефективних економіко-екологічних засад використання земельно-ресурсного потенціалу. Наявна в нашій державі система організації та управління у сфері природокористування не забезпечує узгодженості економічних і природоохоронних цілей в масштабах країни та її регіонів і відповідно реалізації оптимальних економіко-екологічних управлінських рішень. Наявність зазначених проблем вимагає продовження та поглиблення наукових досліджень стосовно формування якісно нової ідеології економіко-екологічних засад використання земель [25].

Механізм розвитку земельних відносин поєднує інструменти і методи адміністративно-законодавчого, фінансово-економічного, організаційного та суспільно-психологічного заходів для одного середовища економічної, екологічної та соціальної сторін сталого розвитку суспільства [25].

Вивчення проблем раціонального еколого-економічного землекористування говорить про те, що необхідним є досягнення трьох завдань: еколого-економічної оцінки ведення землеробства, визначення еколого-економічних втрат, спричинених нераціональним землекористуванням, і розробка пропозицій з відповідальності землекористувачів за відтворення або втрату родючості ґрунтів [25].

Перше завдання полягає у вирішенні проблеми еколого-економічної оцінки ведення землеробства. Більшість науковців і практиків вважає, що

економічна ефективність сільського господарства є раціональним використанням землі. Тобто ефективність землекористування стає економічною категорією відображення дії об'єктивних економічних і біологічних законів зростання результативності використання земельних ресурсів. Економічна ефективність показує кінцевий результат використання земельних ресурсів як засобу і предмету праці, ще вона означає отримання найбільшої економічної вигоди з одиниці земельної площі при оптимальному використанні земель, що забезпечує мінімізацію затрат коштів [25].

Також екологічне завдання відтворення земельних ресурсів вимагає досягнення екологічної рівноваги між інтенсивним вирощуванням сільськогосподарських культур, з одного боку, та ступенем безпеки навколишнього середовища, з іншого боку. Варто говорити про перевагу еколого-економічної оцінки ефективності господарських виробничих процесів над економічною їх ефективністю [25]. Концентрація уваги на економіко-екологічній безпеці в галузі землекористування, збереження її якісних характеристик зумовлене саме періодом договорів оренди землі. Безумовно, за нетривалої оренди землі економічно та матеріально нераціонально вкладати додаткові фінансові ресурси для зростання ґрунтової родючості, захисту земель сільгосппризначення від ерозії та проведення інших робіт [25].

Друге завдання - визначення еколого-економічних втрат, викликаних нераціональним землекористуванням. Втрати родючості ґрунтів характеризуються натуральними (екологічна складова) та вартісними (економічна складова) показниками, такими як площі порушених і забруднених ґрунтів (за видами забруднення), маса втраченого гумусу, ґрунту, поживних речовин [25].

Третє завдання - розробка пропозицій з відповідального ведення землекористування та відтворення при втраті родючості ґрунтів. Коли землекористувач під час господарювання на землі вживав ґрунтоохоронних заходів, що сприяли підвищенню родючості ґрунтів, йому необхідно було

частково компенсувати витрачені кошти. Тут економічне стимулювання має за мету підвищення інтересу власників і землекористувачів, зокрема орендарів, у збереженні та відтворенні родючості ґрунтів, захисті земель від шкідливих наслідків виробничої діяльності. Оцінка підвищення родючості ґрунтів має встановлюватися згідно з даними агрохімічного паспорту земельної ділянки або поля [80].

Для Волинської області ефективне господарське використання земельних ресурсів ускладнюється проблемами, викликаними вітровою та водною ерозіями ґрунтів, проведенням меліоративних робіт, нераціональним використанням засобів механізації, забрудненням земель промисловими відходами, радіоактивними речовинами тощо [81].

Інтенсивне використання земельного фонду без урахування екологічного аспекту приводить до порушення агроекологічної ситуації. Для території Волинської області характерним є високе антропогенне навантаження на землю та на природне середовище. Загальна площа еродованих земель в області досягає 25,8% від площі угідь. За останні 20-25 років вміст гумусу знизився з 3,5% до 1,5%. Середній показник процентного вмісту гумусу становить у Володимир-Волинському районі 1,53%, а у Луцькому – 1,66%, що відповідає низькому вмісту [122].

Земельні ресурси Волинської області не мають резерву для додаткового введення площ до сільськогосподарського обігу, а особливо для трансформації в орні землі завдяки відсутності на території краю перелогів. Шляхом трансформації простежується тенденція підвищення якості сільськогосподарських угідь. Разом із позитивною трансформацією є і ерозійні процеси, тобто наявний негативний антропогенний вплив, що скорочує частку цінних угідь.

Збитки від ерозії ґрунтів визначаються зниженням їх родючості, зменшенням урожайності через винесення поживних речовин та добрив із ґрунту і пов'язане із цим забруднення водних джерел, замулення заплав річок, ставків, осушувальних каналів. Це свідчить про необхідність розробки

принципово нових ґрунтозахисних систем землеробства. До таких варто віднести контурно-меліоративну організацію території, яка передбачає науково обґрунтовані форми і прийоми регулювання антропогенного впливу на агроландшафти, а саме: перехід до контурної організації території, забезпечення позитивного балансу елементів живлення рослин, застосування диференційованого обробітку ґрунту з використанням плоскорізних і дискових знарядь, дотримання сівозміни культур, вчасне виведення з обігу уражених ерозією ґрунтів під заліснення, залуження [109].

Недосконалість структури земельних угідь супроводжується дефіцитом гумусу в ґрунті, де він є біоенергетичною основою родючості та регулятором усіх процесів. До розорювання у більшості ґрунтів Волинської області містилось 9-10% гумусу, а нині – лише 2,5-3% і менше. Фактичний стан землекористування у Волинській області негативно впливає на ґрунтову родючість, що призводить до екологічної кризи. Широкомасштабне використання земельних ресурсів зумовлює необхідність ефективного використання земель. В сучасних умовах формується природоруйнівний техногенний тип агропромислового комплексу. Невпинне зниження ґрунтової родючості є одним із показників деградації ґрунтів.

Динаміка економічної ефективності використання, відтворення та збереження земельних ресурсів Волинської області останнім часом характеризується суперечливими тенденціями, які зумовлені дією об'єктивних і суб'єктивних чинників. Оцінка родючості земель та визначення ефективності їх використання ґрунтуються на виході продукції з одиниці земельної площі. Економічний ефект можна одержати запобіганням збиткам через зниження якості продукції в аграрному секторі, витрат на ліквідацію наслідків забруднення у сільському господарстві, витрат сировини, підвищення затрат на відновлення нормального стану природного середовища [109].

Економічна ефективність виявляється в одержанні певного ефекту під час використання ресурсного потенціалу території за відповідний проміжок

часу, зменшенні затрат на відтворення належного стану довкілля за результатами підвищення ефективності його охорони та розширеного відтворення ресурсів [109].

Основним показником ефективності використання землі є оцінка родючості. Під час розрахунку ефективності необхідно визначити весь додатковий чистий дохід. Він створюється завдяки поліпшенню культури землеробства, зниженню загальних витрат, поліпшенню структури посівів. Ефективність економічного використання земель є одним із вагомих аспектів еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів [109].

За умови загострення екологічної ситуації великого значення набувають оцінка та управління екологічною ефективністю використання земельних ресурсів. Екологічна ефективність зменшує витрати на ліквідацію наслідків інтенсивного антропогенного впливу та втручання в навколишнє середовище, створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів [109].

Екологічна ефективність повинна відображати ступінь раціональної діяльності людини, результативність екологічних заходів із запобігання збитків, які завдаються виробництвом. Інтенсивне використання земель у Волинській області, особливо у Луцькому і Володимир-Волинському районах, негативно позначилось на родючості ґрунтів. Мала кількість внесених органічних добрив привела до різкого зменшення рівня гумусу, який є важливим показником екологічного стану ґрунту.

Зауважимо, що південна лісостепова частина області має сприятливі природні передумови для поширення водної ерозії [122]. Як для лісостепової, так і для поліської зон характерним нині є погіршення стану та якості земельних ресурсів, що стало наслідком високої інтенсивності використання земельних ресурсів без вжиття принципово нового комплексу агротехнічних та інших ґрунтозахисних заходів. Спостерігається тенденція зниження рівня родючості ґрунту, особливо погіршення його агрохімічних показників. Такий стан речей у землекористуванні свідчить про настання екологічної кризи.

Результати агрохімічної паспортизації сільськогосподарських земель області показують, що сьогодні продовжуються процеси деградації ґрунтів, погіршується їх загальноекологічний стан, агрофізичні, агрохімічні властивості і біопродуктивні функції. Екологічна ефективність використання, відтворення та охорони земельних ресурсів відображається у масштабах збереження та темпах відтворення природної родючості ґрунтів, що забезпечує вирощування екологічно чистої продукції.

Сутність ефективності використання землі полягає в знаходженні оптимуму між екологічним та економічним підходами до використання земель. Розораність сільськогосподарських земель має тенденцію до поступового зростання. Агроекологічна оцінка за високого антропогенного навантаження знижується, скоротилися обсяги внесення органічних і мінеральних добрив, зменшився вихід валової продукції.

Науково обґрунтоване раціональне використання земельних ресурсів можна забезпечити оптимізацією структури землекористування, впровадженням найновіших технологій вирощування екологічно чистої продукції.

Науковець О. Ковалів [70] задля кращого управління земельним фондом України говорить про утворення окремого центрального органу (установи) державного управління – Національного банку землі та природних ресурсів. Цей банк повинен:

- грати роль накопичення землі та її природних ресурсів – основного національного багатства як єдиного об'єкта права власності українського народу;

- проводити державну реєстрацію земельних ділянок і нерухомого майна та природних ресурсів, пов'язаних із ними, й прав власності на них (створити єдину державну реєстраційну систему), забезпечувати і гарантувати права власності;

- утворити спеціальний банк даних про землю та її природні ресурси, обслуговувати прозорі і відкриті кадастрові та реєстраційні бази геоінформаційних систем;
- спостерігати і поєднувати забезпечення використання й охорони землі та її природних ресурсів як національного інтересу;
- отримувати та опрацьовувати важливу інформацію, забезпечувати її збереження, конфіденційність і використання у національних інтересах, для фізичних і юридичних осіб;
- раціонально розпоряджатися надходженнями від першої ренти (вартісним еквівалентом основного національного багатства) як складовим економічним механізмом досягнення результатів нової стратегічної національної політики природоохоронних та економічних відносин;
- зберігати напрямки досягнення національної політики із врегулювання відносин власності (виправляючи помилки) на користь громадян України [70].

Такий Національний банк землі як установа, що відрізнятиметься від інших закладів, крім певних функцій, повинна мати у складі Рентний банк, власний бюджет і виконувати багатоцільові функції, які не є властивими Національному банку України та іншим комерційним банкам [70].

Натомість науковець В. Боклаг [21] вважає, що кроки із покращення земельного фонду України повинні передбачати:

- заходи з інвентаризації і сертифікації усіх земель, водних ресурсів, надр, земель у межах населених пунктів;
- створення раціональної структури земельних ресурсів за категоріями, призначенням, формами власності, регіонами з урахуванням сучасного стану справ, суспільних й економічних потреб і перспектив розвитку, вимог економічної безпеки, інвестиційної зацікавленості, дотримання екологічної стійкості територій;
- оновлення науково обґрунтованої моделі, системи норм і стандартів користування сільськогосподарськими землями, лісовими та водними

ресурсами, надрами, забудованими землями, рекреаційними зонами тощо; забезпечити чітке дотримання таких норм і стандартів;

– правове започаткування системи економічного стимулювання зростання площ земель природоохоронного та рекреаційного призначення, стимулювання заліснення непридатних для сільськогосподарського виробництва площ, скорочення територій інтенсивного сільськогосподарського використання через переведення їх у природні кормові угіддя та землі ПЗФ для їх раціональнішого використання і збереження [21].

У переліку кроків, спрямованих на утворення ефективних сільськогосподарських установ, важливе місце належить землеустрою. Загалом важливість розвитку землеустрою зумовлена тим, що його метою є створення організаційно-територіальних і виробничих умов, які б допомагали більш ефективному використанню усіх земельних сільськогосподарських угідь [21].

На нашу думку, однією із причин неякісної розробки проектів землеустрою є короткотермінова оренда земельних ділянок, що не сприяє виконанню заходів із раціонального використання та охорони земель землекористувачем-орендатором. Тому найбільш раціонально виправданим має стати започаткування на загальнодержавному рівні терміну оренди не менше періоду заміни сівозмін для запровадження заходів з організації території [21].

Нинішній розвиток землеустрою спрямовує свою роботу на здійснення заходів з прогнозування, планування, організації використання та охорони земель на національному, регіональному, господарському рівнях та інші види діяльності, що приводять до досягнення кращих інноваційних результатів. Доцільно зазначити, що кожен проект землеустрою як доволі унікальний за своїм рішенням являє собою інновацію із землекористування [21].

Існуючі плани варто скорегувати як заходи, що передбачають використання земель за цільовим призначенням. Такі кроки, що містять

організаційні, правові, фінансові та інші види удосконалення структури територій, освоєння земель і поліпшення їх якості, нададуть користь та обсяги необхідного економічного стимулювання з раціонально доцільного використання та охорони земель, режиму використання земель охоронних зон [21].

Такі кроки повинні мати за мету створення захисних лісонасаджень, протиерозійних гідротехнічних споруд, консервацію (залуження і заліснення) пошкоджених і малопродуктивних, забруднених земель. При розробці проектів землеустрою доцільно враховувати спеціалізацію господарств, їх технічну оснащеність, кількість трудових ресурсів та їх розміщення на території, зональні особливості тощо, а проекти землеустрою повинні бути обов'язковою умовою ведення сільськогосподарського виробництва на землі, еколого-економічною основою для здійснення заходів з раціонального використання та охорони земель [21].

Тому є необхідність формування інноваційних орієнтирів у землекористуванні. Такий стан речей зумовлений тим, що і досі не створено інфраструктури цивілізованого обігу земель, не вживаються конкретні заходи із ведення ефективної політики раціонального землекористування. Тривалий час використання землі здійснюється здебільшого без чітко окресленого еколого-економічного та суспільно значимого орієнтиру [21].

Застосування високоінтегрованих інноваційних систем у сфері землекористування, що мали б забезпечити високий рівень прибутковості виробництва, не руйнуючи екологічної рівноваги природного середовища, мають опиратися на результати спостереження за належним станом ґрунтів [21].

Наукові вишукування з технологій проектування систем сівозмін доводять необхідність організації інноваційних заходів для створення передумов високої еколого-економічної ефективності використання орних земель. Таке природоохоронне обґрунтування сівозмін має включати низку заходів:

- визначення території масивів екологічної придатності земель для вирощування сільськогосподарських культур;
- вибір видів і кількості сівозмін;
- розміщення сівозмін і посівів культур із врахуванням екологічної придатності земель для їх вирощування;
- визначення природоохоронної ефективності системи сівозмін [21].

Найголовнішим напрямом екологізації використання земель стала організація проведення землеустрою як сукупності суспільно-економічних та екологічних заходів із регулювання земельних відносин і раціональної організації території. Землеустрій має передбачати розробку загальнодержавних і регіональних комплексних програм із користування і охорони земель, а на місцевому рівні - проведення робіт із відведення земельних ділянок, створення нових і впорядкування існуючих землеволодінь. Цей проєкт буде служити головним орієнтиром і бізнес-планом розвитку землекористування [21].

При складанні плану землеустрою має бути розроблена чітка система сівозмін, адаптована до регіональних і місцевих умов, виходячи зі спеціалізації господарства та охорони навколишнього середовища. Для такого проєкту обґрунтовується склад земельних угідь, розміщення елементів інженерної інфраструктури з періодичним корегуванням та уточненням, виходячи із внутрішніх можливостей та ресурсів певного землекористування [21].

Під впливом сільськогосподарського землекористування земельні угіддя несуть перелік навантажень, в процесі яких відбуваються негативні зміни їх ґрунтово-меліоративного стану та порушення екологічної стійкості земель [21].

Кожне із земельних угідь за певного виду економічної діяльності має бути раціонально та ефективно використаним в утворених територіальних громадах. Варто задля цього проводити глибоку еколого-економічну оцінку використання земельних ресурсів з метою своєчасного виявлення можливих

екологічних проблем і започаткування корисних механізмів із їх запобігання [21].

За нинішніх умов використання земельних ресурсів, перебігу децентралізації [5] та неврегульованої господарської діяльності важливим є у новостворених територіальних громадах (ОТГ) розроблення ефективного еколого-економічного механізму забезпечення раціонального використання, відтворення меліорованих земель та ефективного запровадження економічних кроків із регулювання діяльності землекористувачів і землевласників для оптимізації структури посівних площ і покращення стану таких земель [21].

Застосований нині між- і внутрігосподарський землеустрій, що являє собою найбільш ефективний інструмент модернізації землекористувань, приведення до відповідності використання землі та організації виробництва і стабілізації земельних відносин теж не використовується повною мірою [21].

Природоохоронні інструменти варто розглядати при реалізації розробленого еколого-економічного механізму із нормування та регулювання впливу господарської діяльності землевласників і землекористувачів у новостворених ОТГ [21].

Щодо кроків зі сталого розвитку земельного фонду області і, зокрема, меліорованих земель, то розробка та впровадження еколого-економічного механізму із забезпечення їх стійкості та раціонального землекористування в новостворених об'єднаних територіальних громадах за умов децентралізації є можливою через упровадження системи екологічного менеджменту певних структурних складових:

- інструменти для досягнення стійкого розвитку;
- кроки з досягнення стійкого розвитку;
- правове та інформаційне забезпечення переходу на шлях сталого розвитку [21].

З огляду на особливість сільськогосподарських земель як головного засобу виробництва в сільській сфері за сучасних умов варто виділити один

із кількох факторів раціонального землекористування як важливого елемента раціонального управління земельними ресурсами. Таким є належний контроль за станом земель, їх раціональним використанням та охороною. За систематичного використання земель в сільському господарстві необхідність належного контролю зміни якісних параметрів є тим фактором загальної системи землеробства, без якого неможливо прийняти зважені, цілеспрямовані та ефективні кроки зі збереження і відновлення майбутньої родючості ґрунтів [21].

Вирішення питань з охорони ґрунтів базується на різних показниках їх належного стану, що визначає якість угідь, регламентує рівень програмованої врожайності вирощених культур, відображає перебіг їх неминучих змін. Отримання якісних характеристик ґрунту дозволяє вести постійно діюче еколого-агрохімічне спостереження за ґрунтами. Базисом для вирішення питань з охорони, збереження і поліпшення родючості ґрунтів є об'єктивна оцінка їх фактичного стану, всебічне дослідження кількісних і якісних параметрів та ознак. Отримання банку даних про специфічні параметри ґрунту та дослідження їх зміни в розрізі часу забезпечує природоохоронний моніторинг ґрунтів, який є складовою частиною загальнодержавного спостереження за навколишнім середовищем [21].

Удосконалення земельних відносин у господарстві вимагає досягнення певних цілей, до яких, зокрема треба зарахувати формування раціональної та оптимальної системи землеволодіння, землекористування і забезпечення дієвого контролю з боку державних інституцій за збереженням та підвищенням рівня родючості сільськогосподарських земель, охороною навколишнього середовища. Це може бути досягнуто запровадженням ефективної системи моніторингу ґрунтів, проведенням суцільної агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення [4].

Отже, головним фактором якісного землекористування є налагодження контролю з боку державних землеохоронних органів за дотриманням чинного законодавства з природоохоронного раціонального використання

продуктивних земель землевласниками та землекористувачами, використовуючи усі можливі заходи як стимулюючого, так і примусового характеру. Також корисним є здійснення постійного екологічного спостереження і підвищення рівня суспільної відповідальності при землекористуванні [144].

Тому й найповніша оцінка природного та господарського стану земельних ресурсів досягається системою державного земельного кадастру, за яким доцільним є науково обґрунтовано розв'язувати питання з організації раціонального землекористування. Останнім часом виникла необхідність введення нової складової, такої як реєстрація землеволодінь, землекористувань та об'єктів нерухомості, що відображає правовий статус і господарський стан використання земель за цільовим призначенням [144].

Реєстрація землі сприятиме вирішенню як економічних, так і соціальних проблем. Продумана і дієва система реєстрації може забезпечити підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу, а ще і захист прав на нерухоме майно, що значним чином формує потенційні можливості аграрного сектора у ресурсному забезпеченні [144].

Підсумовуючи викладене, нами констатовано, що з метою покращення та раціоналізації землекористування, земельних відносин та *розвитку земельно-ресурсного потенціалу території* на прикладі адміністративно-територіальної одиниці мезорівня - Волинської області - необхідним є виконання завдань, першочерговими серед яких є:

- впорядкування ринку землі;
- реформування системи платежів за землею;
- захист прав власності на землею;
- покращення використання та охорони земельних ресурсів;
- наведення ладу в системі інформування населення щодо функціонування ринку земель;
- зменшення розораності територій сільськогосподарського призначення;

- оптимізація деградованих і малопродуктивних земель;
- рекультивація техногенно порушених земель;
- завершення землеустрою та інвентаризації земель;
- відведення прибережних захисних смуг.

Висновки до четвертого розділу

Розкрито ефективність підвищення земельно-ресурсного потенціалу Волинської області. Передусім окреслено:

- проблеми використання земельних ресурсів області. Серед яких, відсутність розроблених діючих систем із землеустрою й техніко-економічного обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць;
 - доцільність зміни та встановлення меж населених пунктів;
 - проведення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення;
 - здійснення інвентаризації земель населених пунктів і земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів та інші.
- У Волинській області серед процесів, що обумовлюють деградацію складових навколишнього середовища, велику загрозу становлять ерозійні процеси ґрунтового покриву. Внаслідок цього знижується родючість ґрунтів, а сільськогосподарські підприємства мають низьку рентабельність. Ерозія сприяє замуленню річок, осушувальних каналів, озер та інших водойм;
- засоби збереження земельно-ресурсного потенціалу. Ефективність управлінських рішень з використання земельних ресурсів виражається ступенем раціоналізації землекористування. Використання земельно-ресурсного потенціалу регіонів має реалізовуватися на основі досягнення низки заходів на усіх рівнях управління, що запобігають негативним екологічним явищам, дозволяють покращити земельні відносини та підвищити рівень

відповідальності за раціональне та економічно і екологічно доцільне використання земельних ресурсів;

- заходи з оптимізації розвитку земельно-ресурсного потенціалу території. Доцільно проводити комплексний еколого-економічний аналіз використання земельних ресурсів для своєчасного виявлення можливих негативних екологічних проблем і започаткування необхідних заходів з їх усунення.

ВИСНОВКИ

В роботі висвітлено теоретико-методичне підґрунтя еколого-географічного дослідження земельно-ресурсного потенціалу регіону мезорівня в умовах адміністративно-територіальної реформи на прикладі Волинської області, що дало можливість отримати такі головні висновки:

1. Розкриті значення понять «земля», «ресурс», «потенціал». Багатозначність поняття «земельно-ресурсний потенціал» розкрито різними дефініціями, що обґрунтовується важливим значенням землі та широким «спектром» її застосування. На нашу думку, земельно-ресурсний потенціал являє собою сукупність земельних ресурсів різного категоріального призначення, що застосовуються, тобто є актуальною категорією або можуть бути використані потенційно з метою забезпечення доходу та формування ефективності землекористування в конкретних умовах господарювання на територіях різного регіонального рівня.

З метою системної оцінки земельно-ресурсного потенціалу регіону та підвищення ефективності його використання розкрито розуміння сутності поняття ефективності. З урахуванням традиційності підходів ефективність розглядаємо у вигляді результативності господарювання.

Перераховані властивості, чинники та принципи використання земельно-ресурсного потенціалу територій на регіональному рівні, які застосовані нами при дослідженні земельно-ресурсного потенціалу Волинської області.

Наведено методику і показники оцінки земельно-ресурсного потенціалу території. Застосування системного підходу дозволило розглянути складові ЗРП території загалом і виокремити напрями його оптимізації для адміністративної області. Найважливішим підходом при дослідженні є конструктивно-географічний підхід. Водночас застосування геоecологічного підходу до вивчення ЗРП території дозволяє забезпечити раціоналізацію (оптимізацію) використання, охорони і збереження земельних ресурсів.

2. Визначено передумови формування земельно-ресурсного потенціалу Волинської області. З позицій вивчення природних факторів територіальних співвідношень природних компонентів здійснено аналіз природно-географічних і суспільно-географічних чинників формування земельно-ресурсного потенціалу Волинської області як умови конкурентоспроможності регіону.

Оцінено стан земельних ресурсів області. Важливим при оцінці земельних ресурсів є показник вмісту гумусу у ґрунтах та внесення добрив сільськогосподарськими підприємствами Волинської області. Розкрито структуру порушених, відпрацьованих і рекультивованих земель краю. Одним із головних чинників, що порушує структуру земельних ресурсів, є надмірна розораність території, збільшення частки малопродуктивних та деградованих земель тощо. Проаналізовано структуру земельного фонду регіону в динаміці, де рілля складає 33% (673,2 тис. га), сіножаті 8% (161,8 тис. га), пасовища 10% (201,7 тис. га) і багаторічні насадження 0,6% (11,7 тис. га) відповідно. Здійснено оцінку земельно-ресурсного потенціалу за адміністративними одиницями області.

3. Визначено ступінь трансформацій земельно-ресурсного потенціалу Волинської області з метою визначення напрямів підвищення його ефективності за основними видами земель та угідь. Розраховано ступінь сільськогосподарської освоєності території. Середнє значення коефіцієнта сільськогосподарської освоєності для території Волинської області складає 56,6%. Найвищою сільськогосподарська освоєність є у Володимир-Волинського району (70,4%), найнижчою - у Камінь-Каширського (34,05%).

Визначено коефіцієнт розораності території. Загалом для усієї території Волинської області коефіцієнт розораності земель становить 38,13%. Найвищий відсоток розораності земель в області є характерним для південних лісостепових районів і складає для: Володимир-Волинського (54,1%), Луцького (47,7), Ковельського (27,02), що є несприятливими

показниками. Лише для Камінь-Каширського району, де 17,77% розораності землі, ситуація є сприятливою.

На основі аналізу коефіцієнту розораності територію Волинської області оцінюємо як умовно сприятливу.

Показник розораності сільськогосподарських угідь для території Волинської області складає: Володимир-Волинський (76,7%), Луцький (71,3%), Ковельський (55,3%), Камінь-Каширський (52,1%) адміністративно-територіальні райони. Середній показник розораності сільськогосподарських угідь для території Волинської області становить 64,72%. Високий рівень розораності сільськогосподарських угідь є важливим із низки чинників зростання інтенсивності ерозійних процесів, що може призводити до інтенсивної деградації ґрунтів.

Найбільші площі лісозахисних смуг є у Камінь-Каширського (50,16%), а найменші – у Володимир-Волинського (19,17%) районів. Природоохоронні функції на території Волинської області виконують землі сталого використання, частка яких для більшості адміністративно-територіальних районів Волині складає менше 5%, що свідчить про низьку екологічну збалансованість території. Показник земель сталого використання за районами: Камінь-Каширський (77,44%), Ковельський (65,39%), Луцький (45,76%), Володимир-Волинський (38,97%).

Загалом оцінка за територіальними відмінностями у співвідношенні природних і господарських угідь дозволила встановити, що в межах Волинської області переважна більшість районів до початку адміністративно-територіальної реформи характеризувалася майже оптимальним розподілом структури земельних угідь (особливо в поліській частині краю). Головними факторами формування такої ситуації є історичні особливості заселення території, різниця у природних умовах і ресурсах північної та південної частин області.

4. Визначено перелік проблем із використання земельних ресурсів області:

- відсутність розроблених дієвих схем землеустрою та техніко-економічного обґрунтування з використання та охорони земель нових адміністративно-територіальних одиниць;
- повільні зміни встановлення меж населених пунктів;
- відсутність належної інвентаризації земель сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів.

Наразі основною причиною неможливості належного використання земельно-ресурсного потенціалу Волинської області може стати те, що в новоутворених через політичні рішення чотирьох адміністративних районах поєднані території з абсолютно різними природно-ресурсними і земельно-господарськими умовами. При цьому не враховано науково обґрунтованих рекомендацій учених-географів із раціонально доцільного поділу території краю. Наслідком цього будуть розбалансовані економічні показники, що руйнівним чином позначиться на стані довкілля і перспективах оптимізації земельно-ресурсного потенціалу.

Ефективність управлінських рішень з використання земельних ресурсів виражається ступенем раціоналізації землекористування. Використання земельно-ресурсного потенціалу регіонів має реалізовуватися за допомогою досягнення комплексу заходів на всіх рівнях управління, що запобігає негативним екологічним явищам, вдосконалює земельні відносини та підвищує відповідальність за раціональне та ефективне використання земельних ресурсів. При визначенні шляхів з оптимізації земельно-ресурсного потенціалу території необхідно провести глибокий еколого-економічний аналіз використання земельних ресурсів.

Окреслені способи підвищення ефективності земельно-ресурсного потенціалу Волинської області. З метою раціоналізації землекористування, земельних відносин та розвитку земельно-ресурсного потенціалу території на прикладі адміністративно-територіальної одиниці мезорівня - Волинської області - необхідним є виконання завдань, першочерговими серед яких є:

- впорядкування ринку землі;

- реформування системи платежів за землю;
- захист прав власності на землю;
- покращення використання та охорони земельних ресурсів;
- наведення ладу в системі інформування населення з функціонування ринку земель;
- зменшення розораності територій сільськогосподарського призначення;
- оптимізація деградованих і малопродуктивних земель;
- рекультивація техногенно порушених земель;
- завершення землеустрою та інвентаризації земель;
- відведення прибережних захисних смуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альбещенко О. С. Теоретико-методичні аспекти раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій. Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 16. 2017. С. 98–102.
2. Андришин М. В., Голубенко Н. В., Ашенбреннер А. Е Совершенствование методики анализа эффективности использования и охраны земель. Вопросы эффективного использования земельных ресурсов. Сб. научн. трудов. М. : ГИЗР. 1984. С. 26–36.
3. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: моногр. К. : КНЕУ. 2005. 292 с.
4. Апопій В., Мацько М. Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення : правові та економічні проблеми. Економічні та технологічні аспекти використання земельних ресурсів : Матеріали міжнародного науково-практичного форуму, 19-21 вересня 2007 р. Львів : Львів. держ. агроуніверситет. 2007. 515 с.
5. Аріон О. В. Оптимізаційний ландшафтно-екологічний аналіз природоохоронних територій (на прикладі Державного парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва „Качанівка”): автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.11 / О. В. Аріон; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Геогр. ф-т. К. : 1999. 19 с.
6. Ахмедов Б. М., Безсметнюк Т. П., Мельнійчук М. М., Уєвич С. Д. Об'єктивна необхідність вивчення землі та її оцінка. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 85-річчя географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка* (Київ, 30–31 березня 2018 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2018. С. 59–62.
7. Ахмедов Б. М., Мельник О. В., Смілий П. М., Мельнійчук М. М. Географічні особливості трансформації водних та земельних ресурсів в умовах територіальної реформи. *Colloquium-journal*. № 8(95). 2021. Część 1. Warszawa. Polska. С. 60–62.

8. Ахмедов Б. М., Мельнійчук М. М. Особливості нормативної грошової оцінки земель населених пунктів в Україні. *Суспільно-географічні чинники регіонів* : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Луцьк, 11–12 квітня 2019 р.) / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. Луцьк, 2019. С. 174–177.

9. Ахмедов Б. М., Мельнійчук М. М. Різнобічність у тлумаченні поняття «земельно-ресурсний потенціал». *Проблеми та перспективи розвитку вищої школи та економіки в XXI столітті* : тези виступів учасників Міжнародної науково-практичної конференції до 25-річчя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (Рівне, 15–16 жовтня 2020 р.). Рівне : РВЦ МЕГУ імені академіка Степана Дем'янчука, 2020. С. 169-171.

10. Ахмедов Б. М., Мельнійчук М. М., Ярошенко О. В. Регіональні відміни у структурі сільськогосподарських угідь Волинської області. *Colloquium-journal*. № 8(95). 2021. Część 2. Warszawa. Polska. С. 10–13.

11. Бабич А. О. Світові земельні, продовольчі і кормові ресурси. К. : Видавництво «Аграрна наука», 1996. 570 с.

12. Бабровська Н. М. Оцінка стану використання земельно-ресурсного потенціалу Черкащини. *Землевпорядний вісник*. 2004. № 3. С. 27-33.

13. Бавбекова Е. А., Бондар Л. О., Гавриш Н. С., Глотова О. В., Гуревський В. К.; ред.: Каракаш І. І. Природно-ресурсне право України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Істина, 2005. С. 147–148.

14. Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія : нариси з історії / Н. П. Барановська. К. : Ін-т історії України НАН, 2011. 254 с.

15. Безсмертнюк Т. П., Мельнійчук М. М., Ахмедов Б. М. Еколого-географічні аспекти рекреаційного природокористування в межах природоохоронних територій. *Сучасна наука та освіта Волині* : матеріали науково-практичної конференції (22 листопада 2018 р.) : Володимир-Волинський / упоряд., голов. ред. Б. Є. Жулковський. Луцьк : Волиньполіграф, 2018. С. 240–243.

16. Безсмертнюк Т. П., Мельнійчук М. М., Ахмедов Б. М. Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Байрак» як об'єкт рекреаційного використання. *Природно-заповідний фонд Волинської області: освітній аспект*: матеріали обласної науково-практичної конференції (Луцьк, 10 жовтня 2019 р.) / упоряд. : Н. В. Григор'єва, Л. М. Мацюк. Луцьк: Волинський ІППО, 2019. С. 208–213.

17. Безсмертнюк Т. П., Мельнійчук М. М., Ахмедов Б. М. Рекреація та природно-заповідний фонд: ракурс ефективного поєднання: *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 85-річчя географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка* (Київ, 30–31 березня 2018 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2018. С. 81–83.

18. Беляев В. В. Учет геоэкологических принципов в территориальном проектировании. Геоэкологические подходы к проектированию природно-технических систем. М. : ИГ АН СССР. 1985. С. 182–203.

19. Бобра Т. В., Лычак А. И. Ландшафтные основы территориального планирования. Учебное пособие. Симферополь: Таврия-Плюс, 2003. 172 с.

20. Божидарнік Т. В. Особливості формування агропромислових кластерних структур на прикладі Волинської області. Економічний форум. 2011. №3. С. 25–29.

21. Боклаг В. А., Александрова Н. Б. Оптимізація структури земельного фонду в системі державного управління земельними ресурсами України. Держава та регіони. Серія : Державне управління, 2013. № 2(42). С. 43–47.

22. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». О. Г. Бондар. К., 2005. С. 6.

23. Борисов А. Б. Великий економічний словник. М., 2003. 590 с.

24. Булигін С. Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів. К. : Урожай, 2005. 300 с.

25. Вайда В. М. Сучасний стан та підвищення ефективності використання земельних ресурсів України. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/16924/1.pdf>.

26. Веденічев П. Ф., Трегобчук В. М. Інтенсифікація сільського господарства і охорона природи. К. : Урожай, 1989. 224 с.

27. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Голов. ред. В. Т. Бусел. К., Перун, 2005. 457 с.

28. Височанська М. Я. Трансформація земель сільськогосподарського призначення в сучасних умовах. Таврійський науковий вісник. № 92. С. 122–127.

29. Войнаренко М. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні. Економіст. 2000. С. 29–33.

30. Воровка В. П., Демченко В. О., Коломійчук В. П. Значення сільськогосподарських угідь у формуванні екомережі в сучасних умовах розвитку агровиробництва (на прикладі Запорізької області). Наук. вісник Нац. аграр. ун-ту. 2006. Вип. 93. С. 104–116.

31. Гавриленко Е. П. Ландшафтно-экологическое обоснование территориальных схем и проектов природопользования : Монография / Е. П. Гавриленко. К. : Фитосоциоцентр, 2003. 188 с.

32. Гаськевич В. Г., Пшевлоцький М. І. Трансформація агроландшафтів Малого Полісся під впливом гірничо-видобувної промисловості. Теоретичні, регіональні, прикладні напрямки розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства: Матеріали II міжнар. наук. конф. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. С. 133–138.

33. Горбач В. В., Мельнічук М. М., Ахмедов Б. М. Гідрографічна мережа Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» та її екологічний стан». *Природно-заповідні території «Цуманської пущі»: стан сосново-дубових деревостанів, моніторинг, збереження, охорона* : матеріали науково-практичної конференції до 10-річчя створення

Ківерцівського Національного природного парку «Цуманська пуща» (Ківерці, 28–29 лютого 2020 р.): Переяслав, 2020. Випуск 57. С 21–24.

34. Грановська Л., Морозов О. Екологізація землекористування – умова виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції. Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи та суспільства : матеріали Міжнар. наук.-аграрної конф. Тернопіль, 2014. С. 116–117.

35. Грицик В., Конарський Ю., Бедрій Я. Екологія довкілля. Охорона природи : навч. посіб. К. : Кондор, 2009. 292 с.

36. Гродзинський М. Д. Основи ландшафтної екології. К. : Либідь, 1993. 222 с.

37. Гродзинський М. Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. К. : Лікей, 1995. 233 с.

38. Ґрунти Волинської області : монографія / М. Й. Шевчук, М. І. Зінчук, П. Й. Зінчук та ін. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 144 с.

39. Даниленко А. С. Територіальний соціально-природний комплекс: теорія, методологія і практика: матеріали наук.-практ. конф. «Земельна реформа в Україні. Сучасний стан та перспективи подальшого удосконалення земельних відносин». К. : Знання, 2001. С. 19–22.

40. Даниленко А. С. Формування ринку землі в Україні. Урожай, 2006. 280 с.

41. Данилишин Б. М. Дорогунцов С. І., Міщенко В. С., Коваль Я. В., Новоротов О. С., Паламарчук М. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. Київ, 1999. С. 237.

42. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. Вінниця: Арбат, 1998. 292 с.

43. Держкомзем Волинської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zem.voladm.gov.ua>.

44. Держкомзем України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua>.

45. Добровольська Н. В. Сучасний стан та перспективи використання земельних ресурсів Харківської області. Збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія». Випуск № 1033. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2012. С. 186-190.

46. Добряк Д. С., Канаш О. П., Розумний І. А. Класифікація та екологобезпечне використання сільськогосподарських земель. К., 2001. 279 с.

47. Долженчук В. І., Лико С. М., Крупко Г. Д. Оцінка екологічної стабільності території та рівня антропогенного навантаження на земельні ресурси. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія „Сільськогосподарські науки”. 2010. Випуск 4(52). С. 13–20.

48. Дорогунцов С. І., Новоротов О. С., Ніколаєнко Т. С. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу України і проблеми забезпечення його ефективного використання. К. : РВПС України, НАН України, 1999. 82 с.

49. Дроздяк М. В., Казьмір П. Г. Просторова організація агроландшафтів : навчальний посібник. Львів, 2007. 186 с.

50. Екологічна енциклопедія : у 3 т. / ред. А. В. Толстоухов. К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. Т. 3. О-Я. 472 с.

51. Екологічний паспорт Волинської області [Електронний ресурс]. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/.pdf (дата звернення 20.08.2020).

52. Екологічний паспорт м. Нововолинськ від 15.08.2019 р. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-mnovovolinsk> (дата звернення 20.08.2020).

53. Економічна енциклопедія. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.

54. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=15948 (дата звернення 19.03.2020).

55. Єврорегіон Буг: Волинська область / за ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. ун-ту, 1997. 448 с.
56. Жданюк Б. С. Оцінювання сучасного стану земельних ресурсів Мізоцького кряжу і їх впливу на геоекологічну ситуацію. Природа Західного Полісся та прилеглих територій. 2015. № 12. С. 50-56.
57. Жданюк Б. С., Боярин М. В., Андрейчук Ю. М. ГІС/ДЗЗ технології як інструмент вивчення сучасного геоекологічного стану земельних ресурсів західної частини Мізоцького кряжу. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Екологія. 2016. вип. 14. С. 46-52.
58. Жданюк Б. С., Ковальчук І. П., Андрейчук Ю. М. Геоекологічний аналіз Мізоцького кряжу і його змін під впливом природних та антропогенних чинників: монографія / за ред. професора І. П. Ковальчука. Луцьк : Волиньполіграф, 2015. 275 с.
59. Жук О. П. Еколого-економічні засади використання і охорони земельних ресурсів у новостворених агроформуваннях ринкового типу. К. : Компринт, 2015. 300 с.
60. Забедюк М. С., Балако О. В. Оцінка природно-ресурсного потенціалу регіонів України та умови його ефективного використання. Економічний форум. 2014. № 3. С. 68–73.
61. Закон України від 19.06.2003, № 962, «Про охорону земель». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
62. Звіт про наявність земель та розподіл їх по землекористувачах, власниках землі та угіддях Волинської області (станом на 1 січня 2015 р.). Луцьк, 2015.
63. Земельний довідник України 2020 – база даних про земельний фонд країни. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini-baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayini>.
64. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. Додаток до № 3–4. С. 2. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Земельні_ресурс (дата доступу: 19.03.2020).

65. Зузук Ф. В., Залеський І. І. Природно-ресурсний потенціал Західної Волині. Природа Західного Полісся та прилеглих територій. Географія. № 7, 2010. С. 16–23.
66. Карась І. Ф., Коткова Т. М., Піціль А. О. Сільськогосподарські угіддя Житомирської області: стан та особливості використання виробниками аграрної продукції. *Збалансоване природокористування. Науково-практичний журнал*. №3. 2019. С. 71–77.
67. Карпюк З. К., Фесюк В. О., Антипюк О. А. Природно-заповідний фонд Волинської області: альбом-каталог. Луцьк, 2018 р. 136 с.
68. Качан Є. П. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посіб. К., Юридична книга, 2005. 704 с.
69. Кишко-Єрлі О. Б. Землі, що потребують відновлення, як нова категорія земель України. Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 300.
70. Ковалів О. І. Обґрунтування змін до Конституції України щодо землі та її природних ресурсів. Землеустрій і кадастр. 2014. № 2. С. 22–28.
71. Ковальчук І. П., Жданюк Б. С. Вплив землекористування на стан ґрунтового покриву Мізоцького кряжу. *Збалансоване природокористування*. 2014. № 3. С. 93–101
72. Ковальчук І. П., Жданюк Б. С., Андрейчук Ю. М. Геоінформаційно-картографічне моделювання структури земельного фонду обласного регіону. URL: http://maptimes.inf.ua/CH_16/7.pdf (дата звернення 12.04.20).
73. Ковальчук І. П., Копайгора Б. М. Актуальні питання дослідження екологічних ризиків землекористування. *Землеустрій і кадастр : Науково-виробничий журнал*. 2012. № 3. С. 36–41.
74. Ковальчук І. П., Мартин А. Г., Євсюков Т. О., Тихенко Р. В., Богданець В. А., Жук О. П., Опенько І. А. Концептуальні засади вирішення проблем землеустрою сільських територій в сучасних умовах: монографія [Текст]. К. : Медінформ, 2015. 158 с.
75. Конституція України. - Львів: За вільну Україну, 1996. - 64 с.

76. Коренюк П., Чмуленко Н. Методика оцінки ефективності використання та відтворення продуктивних угідь сільськогосподарських підприємств, економіка природокористування. Економіст. №1. 2012. С. 47–50.

77. Корнус А. Оцінка стану земельних ресурсів Сумської області. Рациональне природокористування і охорона природи. Наукові записки. №1. 2012. С. 215–219.

78. Коротун І. М., Коротун Л. К., Коротун С. І. Природні умови та ресурси. Х. : Освіта, 2006. 380 с.

79. Крохтяк О. В. Оцінка якості земель сільськогосподарського призначення для ведення органічного виробництва. Збалансоване природокористування. 2017. № 3. С. 130–136.

80. Крохтяк О. В., Гриник О. І., Ольхович С. Я. Оцінка функцій земель сільськогосподарського призначення. Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. Випуск 39-2. 2019. С. 66–61.

81. Кузнєцова Т. В., Аверкина М. Ф. Екологізація аграрного природокористування на прикладі Волинського Полісся. Вісник НУБГП. Економіка. 2007. Ч. 2(40). С. 135–140.

82. Кульчицька Л. А. Географічні закономірності екологічної стійкості агроландшафтів Одеської області. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/avpch/Sg_T_E_n/2009_51/Statti/Kulchicka.pdf

83. Лапчинський В. В., Бойко О. Г. Оцінка стану земельно-ресурсного потенціалу Хмельниччини «Наукові доповіді НУБІП» 2011. № 6(28). URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Nd/2011_6/11lvv.pdf

84. Лебеденко О. В. Критерії та показники оцінки ефективності використання сільськогосподарських земель. Агросвіт. № 21. 2011. С. 10-12.

85. Лесько Н. В. Земельний фонд України: сутність поняття та структура. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2015. № 824. С. 174–178.

86. Мартин А. Г. Оптимальність землекористування: сучасне розуміння та шляхи досягнення. Землевпорядна освіта, наука та виробництво: сьогодення та перспективи очима молодих вчених: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 лютого 2003 р.) К. : ТОВ „ЦЗРУ”, 2003. С. 85–92.

87. Мартин А. Г., Осипчук С. О., Чумаченко О. М. Природно-сільськогосподарське районування України: монографія. К. : ЦП «Компринт». 2015. 328 с.

88. Мельнійчук М. М., Ахмедов Б. М. Стан земельних ресурсів як частини земельного фонду Волинської області. *Географія та туризм*: наук. зб. Київ : 2021. Вип. 55. С. 50-56.

89. Мельнійчук М. М., Ахмедов Б. М., Мельнійчук М. М. Використання дистанційного зондування у моніторингу. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів (Луцьк, 12–13 травня 2020 р.) : Луцьк : Вежа-Друк, 2020. С. 552-555

90. Мельнійчук М. М., Уєвич С. Д. Особливості розподілу та поширення осушених земель у Волинській області. Природная асыродзе Палесся : асаблівосці і перспектывы развіцця : зб. навук. Прац. Палескі аграрна-экалагічны інстытут НАН Беларусі; рэдкал. М. В. Міхальчук (гал. рэд) і ін. Брэст : Альтернатива, 2014. Вып. 7. С. 185–187.

91. Мельнійчук М., Уєвич С., Ахмедов Б., Мельнійчук М., Мазур І. Математична модель оцінки ступеня трансформації агроландшафту під впливом меліоративних робіт у Волинській області. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Географічні науки. № 9(393). 2019. С. 41–52.

92. Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку. Затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29 липня 2002 р. № 224.

93. Мольчак Я. О., Потапова А. Г. Конструктивно-географічний аналіз та оцінка природного агроресурсного потенціалу Волинської області : монографія. Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2010. 215 с.

94. Морська Т. В. Земельно-ресурсний потенціал Закарпатської області та його вплив на розвиток сільського господарства. Економіка, планування та управління в галузях. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Випуск. 24.

95. Новаковский Л. Я. Экономические проблемы использования и охраны земельных ресурсов. К., Вища школа, 1985. 208 с.

96. Носік В. В. Право власності на землю українського народу. Монографія. Київ, Юрінком Інтер, 2006. 496 с.

97. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Под ред. Н. Ю. Шведовой. М., 1986. С. 199.

98. Олійник Я. Б., Шищенко П. Г., Гавриленко О. П. Основи екології. К. : Знання, 2012. 558 с.

99. Павлов В. І., Фесіна Ю. Г., Заремба В. М., Мазурик С. М. Детермінація сільськогосподарських земель на ринку нерухомості: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2006. 364 с.

100. Павловська Т. С. Структура земельних угідь в ландшафтно-екологічній організації території Волинської області. Геополітика и екогеодинамика регионов. 2014. № 2. С. 697–704.

101. Панас Р., Денека Г., Ковальчук І. Стан і перспективи використання земельних ресурсів Волинської області. Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва: збірник наукових праць Західного геодезичного товариства УТГК : до 16-ої річниці професійного свята працівників геології, геодезії та картографії України. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. Випуск 1(21). С. 204–207.

102. Паньків З. П. Земельні ресурси: навчальний посібник. Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2008. 272 с.

103. Пасхавер Б. Пріоритети продовольчого ціноутворення. Економіка України. 2003. № 4. С. 4–12.

104. Питуляк М. Земельно-ресурсний потенціал Тернопільської області та ефективність його використання в сучасних умовах господарювання. Наукові записки. №1. 2018. С. 190–196.

105. Погурельський С. П., Мартин А. Г. Формування оптимальних співвідношень земельних угідь як основа сталого природокористування. Збірник наукових статей III Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. Вінниця, 2011. Том 2. С. 503–505.

106. Полянський С. В. Дефляційні процеси на ґрунтах Волинської області. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Екологія». 2015. № 1147. С. 81–86.

107. Полянський С. В. Екологічні проблеми ґрунтового покриву Волині. Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинської області / за ред. В. О. Фесюка. К. : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2016. С. 166–173.

108. Полянський С. В., Князькова Т. О. Оцінка ефективності використання і збереження земельних ресурсів Волинської області. Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»: Збірник наукових праць ЛНТУ. Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. Вип. 8(32). С. 292–300.

109. Полянський С., Полянська Т. Запобігання ерозійним процесам ґрунтового покриву у Волинській області. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів», 2019. С. 96 – 98.

109. Попова О. Л. Екодiагностика природно-господарської організації території України: агроландшафтний аспект. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_12_3_92.pdf.

110. Потапова А. Г. Особливості сучасного сільськогосподарського землекористування Волинської області. Природа Західного Полісся та прилеглих територій. Розділ I. Географія. 2011. № 8. С. 59–64.

111. Преображенський В. С., Александрова Т. Д., Купріянова Т. П. Основы ландшафтного анализа. М. : Наука, 1988. 192 с.

112. Прикуп Л. О. Оцінка агроекологічного стану земель з врахуванням організації різних типів угідь в Саратському та Кілійському районах Одеської області. Вісник Одеського держ. екол. ун-ту. Одеса. 2012. Вип. 13. С. 148–152.

113. Примак І. Д., Манько Ю. П., Рідей Н. М., Мазур В. А., Горщар В. І., Конопльов О. В., Паламарчук С. П., Примак О. І. Екологічні проблеми землеробства [за редакцією І. Д. Примака]. К. : Центр учбової літератури, 2010. 456 с.

114. Природа Волинської області / за ред. д-ра геогр. наук, проф. К. Г. Геренчука. Львів : Вища шк., 1975. 144 с.

115. Природно-ресурсне право України : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Е. А. Бавбекова, Л. О. Бондар, Н. С. Гавриш, О. В. Глотова, В. К. Гуревський; ред.: І. І. Каракаш. К. : Істина, 2005. С 147-148.

116. Приходько М. Регіональна екологічна мережа як чинник оптимізації ландшафтів Івано-Франківської області. Вісник Львівського університету. Серія географічна. Львів, 2004. Вип. 30. С. 266–273.

117. Про затвердження Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року. Наказ Міністерства аграрної політики України №280 від 20.08.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uazakon.com/document/fpart88/idx88535.htm>.

118. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. Додаток до № 39. 349 с.

119. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон, Кодекс від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41.

120. Прогнозування використання земель: метод. вказівки для виконання лабораторних робіт за темою: «Аналіз та прогнозування використання земельних ресурсів» / укл.: М. І. Бідило, В. В. Масленнікова, Л. В. Горбатова. ХНАУ. Харків, 2016. 38 с.

121. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Волинській області за 2018 рік. Волинська обласна державна адміністрація. Управління екології та природних ресурсів [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://voladm.gov.ua/category/upravlinnya-ekologiyi-ta-prirodnih-resursiv/1/>.

122. Регіональна економіка. Словник-довідник. За ред. М. В. Підмогильного. К., Видавничо-поліграфічний центр «Тираж», 2004. С. 90.

123. Регіональна економіка: Навч. посібн. (2-е вид. змін. і доп.). За ред. Я. Б. Олійника. К. : КНТ. Видавець Фурса С. Я., 2008. 444 с.

124. Розумний І. А. Еколого-економічне вивчення та екологобезпечне використання сільськогосподарських угідь (науково-методичні та практичні аспекти). К. : Ротапринт, Інститут землеустрою. УАНН, 1996. 196 с.

125. Руденко В. П. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. К., 1999; Географія природно-ресурсного потенціалу України: У 3 ч. К.; Чц., 1999.

126. Саган Я., Сосницька Я. Виробниче кластероутворення як чинник конкурентоспроможності регіону (на прикладі Волинської області) Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (Луцьк, 11–12 квітня 2019 р.) / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. Луцьк, 2019. С. 77–79.

127. Семчик В. І., Кулинич П. Ф., Шульга М. В. Земельне право України: [підруч. для студ. юрид. спец. виш. навч. закл.]. К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. С. 294.

128. Скорупська О. П., Жак І. Б. Економіко-екологічні засади використання земель Волинської області у сучасних умовах. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Випуск 20. Частина 3. 2018. С. 51-54.

129. Сосницька Я. С., Слащук А. М. Перспективні форми господарювання у сільському господарстві Волинської області : суспільно-географічні дослідження. Географія Рівненщини та суміжних областей.

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Рівне : Червінко, 2013. С. 163–172.

130. Соціально-економічне становище області у 2020 році. URL: <https://voladm.gov.ua/article/socialno-ekonomichne-stanovische-oblasti-u-2020-roci/>.

131. Стадник А. П. Ландшафтно-екологічна оптимізація систем захисних лісових насаджень України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра с.-г. наук: спец. 03.00.16 „Екологія” / А. П. Стадник. К. : ІА УААН, 2008. 45 с.

132. Статистичні матеріали. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

133. Статистичний щорічник: Волинь – 2018. Головного управління статистики у Волинській області. / За ред. В. Науменка. Головне управління статистики у Волинській області. 2019. 443 с.

134. Степаненко Т. О. Особливості використання сільськогосподарських земель в умовах ринкової економіки (на прикладі Дергачівського району Харківської області) [Електронний ресурс] / Т. О. Степаненко. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnu_ekon/2010_6/pdf/6_55.pdf.

135. Стрішенець О. Стан та перспективи землекористування в Україні: порівняльний аналіз та інтенсифікуюча політика. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Л. Г. Ліпич, М. Б. Кулинич. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. № 4. С. 85–91.

136. Стрішенець О., Ільїн Л., Павлов К. Засади ефективного землекористування Волинської та Рівненської областей: регіональний аспект. Регіональна економіка та економіка природокористування. К., 2016. С. 52–59.

137. Сулин М. А., Мордвинцев А. Я. Рациональное использование земель в агропромышленном комплексе. Л., 1988. 184 с.

138. Сухий П. О., Дарчук К. В. Сучасний стан використання земель сільськогосподарського призначення Івано-Франківської області. Науковий вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки : географічні науки. № 9. Луцьк : Волинський національний університет, 2011. С. 70–77.
139. Татаріно О. Л. Основні фактори сталого розвитку агроекономічних систем і сільськогосподарських угідь. Проблеми сталого розвитку України. К. : БМТ, 1998. С. 254–267.
140. Титова Н. І. До концепції нового земельного закону. Право України. 2000. №4. С. 69.
141. Тібілова Л. М., Станько В. Ю. Підходи до оцінки екологічної стабільності території. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua> > irbis_nbuv > cgiirbis.
142. Трегобчук В. М. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК. Теоретичні і практичні аспекти К. : Інститут економіки НАН України, 2003. 259 с.
143. Третьак А. М. Земельні ресурси України та їх використання. К. : ТОВ «ЦЗРУ», 2003. 143 с.
144. Уєвич С. Д., Мельнійчук М. М., Ахмедов Б. М. Стан ландшафтів Волинської області до початку осушувальної меліорації. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*: зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. В. Зузука. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2017. № 14. Т. 1. С. 170–172.
145. Фурдичко О. І. Словник-довідник з агроекології. К. : Основа, 2007. 272 с.
146. Фурдичко О. І., Стадник А. П. Методологія управління агроландшафтами лісомеліоративними методами (Науково-методичне забезпечення). К. : Аграрна наука, 2010. 60 с.
147. Царик Л. П. Природоохоронний пріоритет ландшафтно-екологічної оптимізації території Поділля. Наукові записки Терноп. нац. пед. ун-ту. Серія : геогр. Тернопіль : Вид-во ТНПУ, 2008. № 1 (випуск 25). С. 212–218.

148. Царик Л., Царик П. Геоєкологічні підходи до оцінки ступеня збалансованості природокористування. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2009. Вип. 37. С. 43–48.

149. Челноков І. В. Регіональна економіка: організаційно-економічний механізм управління ресурсами розвитку регіону. Тамбов: Тамбовський державний технічний університет, 2002. 112 с.

150. Чумаченко О. М., Жукова М. С. Еколого-ландшафтна організація території як основа розбудови національної екомережі України. Сталий розвиток економіки : Всеукр. наук.-виробн. журн. Розділ «Економіка природокористування і екологія». С. 121–124.

151. Шищенко П. Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. К. : Фитосоциоцентр, 1999. 284 с.

152. Щурко Ю. С. Географічна оцінка стану та використання земельних ресурсів Волинської області. Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Розділ III. Економічна і соціальна географія. 2007. № 2. С. 180–186.

153. Юридична енциклопедія. В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К., Укр. енцикл., 1998. 609 с.

ДОДАТКИ

Структура сільськогосподарських угідь Волинської області до 2020 року

Назва району	Сільськогосподарські угіддя					
	всього	рілля	перелоги	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Володимир-Волинський	68093,88	49485,08	0,00	1442,52	11188,16	5978,12
Горохівський	86341,275	75308,787	0,00	962,5148	3673,8863	6396,0868
Іваничівський	47825,947	39025,838	0,00	531,2284	3588,3223	4680,5588
Камінь-Каширський	61000,283	33194,468	0,00	557,4235	13615,3312	13633,0598
Ківерцівський	66785,108	41224,819	0,00	1096,8553	14077,0097	10386,4240
Ковельський	96382,076	55143,078	0,00	1040,0277	15044,093	25154,877
Локачинський	51797,38	43754,6	0,00	447,2	1468,5	61,13
Луцький	79527,85	66049,27	0,00	2730,267	5157,153	5591,163
Любешівський	47685,7211	23159,4695	0,00	23159,4695	10983,6978	13339,7138
Любомльський	68568,5691	33876,6346	0,00	372,8802	15606,5702	18712,4841
Маневицький	72968,9636	37564,1988	0,00	399,8193	15063,2686	19941,6769
Ратнівський	68908,6988	33832,2407	0,00	495,5252	14866,8791	19714,0538
Рожищенський	72341,7786	47453,7948	0,00	502,1153	10786,7898	13599,0787
Старовижівський	57626,8870	31565,0584	0,00	197,9000	10868,1393	14995,7893
Турійський	80196,9216	50143,8773	0,00	558,6448	10367,4770	19126,9225
Шацький	21553,89	11811,015	0,00	119,79	5505,618	4117,4651

Додаток Б

Розраховані коефіцієнти земельно-ресурсного потенціалу адміністративних районів Волинської області до 2020 року

Назва району	Коефіцієнт сільськогосподарської освоєності	Коефіцієнт розораності території	Коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь
Володимир-Волинський	64,5187787	48,25	74,79
Горохівський	78,34250263	69,21	88,34
Іваничівський	75,63779695	62,56	82,71
Камінь-Каширський	35,55790327	19,67	55,33
Ківерцівський	47,82398751	30,31	63,37
Ковельський	54,91635767	32,01	58,29
Локачинський	73,40971353	62,64	85,34
Луцький	79,60056508	68,84	86,48
Любешівський	33,75588627	16,54	48,99
Любомльський	46,92866146	23,44	49,95
Маневицький	32,8384961	17,09	52,03
Ратнівський	50,07143045	17,00	49,82
Рожищенський	79,70776441	52,84	66,29
Старовижівський	52,60419386	28,99	55,12
Турійський	67,92794958	42,95	63,22
Шацький	32,05896737	17,75	55,35

Екологічна збалансованість адміністративно-територіальних районів Волинської області до 2020 року
(за Т. С. Павловською)

Розраховані показники екологічної збалансованості територіальної організації адміністративних районів Волинської області	Частка природних територій, %	Частка лісовкритих площ, %	Співвідношення угідь (рілля: природні кормові угіддя:ліси)	Частка сільсько-господарських угідь у структурі земельного фонду, %	Частка ріллі у структурі сільсько-господарських угідь, %	Частка ріллі у структурі земельного фонду (коефіцієнт розораності), %
Володимир-Волинський	42,07	22,46	1:0,73:0,48	64,04	72,95	46,71
Горохівський	24,16	10,51	1:0,13:0,16	76,94	87,04	66,97
Іваничівський	29,48	12,69	1:0,21:0,21	73,44	80,89	59,40
Камінь-Каширський	75,00	51,52	1:0,82:2,71	34,94	54,50	19,04
Ківерцівський	64,26	44,31	1:0,59:1,52	47,23	61,70	29,14
Ковельський	61,31	33,70	1:0,73:1,09	54,14	57,21	30,99
Локачинський	32,50	17,70	1:0,17:0,29	72,42	84,41	61,13
Луцький	20,90	6,90	1:0,16:0,11	78,73	83,01	65,34
Любешівський	79,29	41,22	1:1,05:2,57	32,97	48,58	16,02
Любомльський	65,85	41,57	1:1,01:1,82	46,10	49,46	22,80
Маневицький	78,04	57,75	1:0,93:3,47	32,21	51,62	16,63
Ратнівський	70,58	37,36	1:1,02:1,59	47,97	49,11	23,56
Рожищенський	41,45	11,98	1:0,51:0,23	77,96	65,58	51,13
Старовижівський	65,10	34,78	1:0,82:1,24	51,37	54,77	28,13
Турійський	51,83	23,82	1:0,59:0,57	66,86	62,54	41,82
Шацький	77,47	49,20	1:0,78:3,05	28,92	55,75	16,12
Волинська область	59,33	34,60	1:0,57:1,04	52,04	64,21	33,42

Наукове видання

*Калько Андрій Дмитрович
Мельнійчук Михайло Михайлович
Ахмедов Богдан Михайлович
Яцков Микола Васильович
Мельнійчук Максим Михайлович*

**ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.
ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Видавець: ВСП «Рівненський технічний фаховий коледж НУВГП»

Друк: VPM-ПОЛІГРАФ
вул. Київська, 36, Рівне, 33027,
0800 33 51 57; (097) 42 66 444; (099) 42 66 444
e-mail: 642134@ukr.net